

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra obecné antropologie

Bc. Renáta Mitáčková

**Počátky moderního vězeňství v českých
zemích v 1. třetině 19. století:**

Trest, věznice, vězeň

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. Dr. phil. Pavel Himl**

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. června 2014

Bc. Renáta Mitáčková

.....

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu doc. Dr. phil. Pavlu Himlovi za jeho velmi cenné připomínky a odborné rady, které mi byly při psaní této práce velmi nápomocné. Další poděkování také patří ochotným pracovníkům Národního archivu v Praze.

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá počátky moderního vězeňství v českých zemích v období první třetiny 19. století. Teoretická část práce nejprve představuje názory autorů dosavadní literatury na vývoj moderního vězeňství, poté se zaměřuje na nejznámější reformátory trestního práva a vězeňství, a nakonec popisuje trestní systém a vězení v Habsburské monarchii. Praktická část práce se dělí na tři části – trest, věznice, vězeň. První část se zabývá pojetím trestu a jeho účelem na počátku 19. století. Představuje a analyzuje jednotlivé zločiny a tresty. Druhá část se konkrétně zaměřuje na věznici a její funkce. Bylo jejím účelem vězně pouze potrestat nebo také napravit? Jakými prostředky se mělo nápravy dosáhnout? Práce zde také srovnává fungování věznice s jiným typem internační instituce, a to konkrétně s donucovací pracovnou. Poslední část poté hledá odpověď na otázku, jak mělo vězení působit na duši a tělo odsouzeného. Jakou roli hrály tresty v rámci věznice a jakým způsobem se měly vykonávat. Cílem práce je pokusit se zachytit, jak se nové koncepce věznění projevovaly ve vězeňské praxi a jak působily na uspořádání věznice.

Klíčová slova: trest, vězení, vězeň, donucovací pracovna, náprava, Habsburská monarchie

Abstract

This thesis deals with the origins of the modern prison system in czech lands at the first third of the 19th century. At first, the theoretical part of the thesis presents the opinions of the authors of existing literature. Afterthen it concentrates at the most famous reformers of criminal law and prison system. In the end it describes the criminal justice system and prison in Habsburg Monarchy. Practical part of the thesis is divided into three parts – punishment, prison and prisoner. The first part deals with the concept of the punishment and its purpose. It presents and analyzes crimes and punishments. The second part is focused on the prison and its functions. Was the purpose of the prison to punish or also to correct the prisoner? Which instruments served to correction of the prisoner? The thesis also compares the functioning of the prison and the other institution of detention - the workhouse. The last part is searching for the answers on this questions: How should the prison act on the prisoner's soul and body? What part did the punishments play within the prison and how should they be realized? The aim of the thesis is to try to capture, how did

the new concepts of imprisonment show in the praxis of prison and how they act on organization of prison.

Key words: punishment, prison, prisoner, workhouse, correction, Habsburg Monarchy

OBSAH

I. ÚVOD.....	8
1.1. Prameny.....	12
1.2. Literatura	14
1.3. Vývoj moderního vězeňství v sekundární literatuře	16
II. ODNĚTÍ SVOBODY JAKO HLAVNÍ DRUH TRESTU.....	23
2.1. Cesare Beccaria.....	23
2.2. John Howard	24
2.3. Jeremy Bentham.....	26
2.4. Penologické systémy	27
III. TRESTNÍ SYSTÉM V HABSBUŘSKÉ MONARCHII.....	29
3.1. Constitutio Criminalis Theresiana.....	29
3.2. Všeobecný zákoník o zločinech a trestech za ně	30
3.3. Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky	31
IV. VĚZEŇSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH	33
4.1. Historie svatováclavské věznice	35
4.2. Věznice vs. donucovací pracovna	36
V. TREST	38
5.1. Zločin, přestupek a trest	40
5.2. Bolest a hanba	47
VI. VĚZNICE	51
6.1. Podoba svatováclavské věznice a pražské donucovací pracovny	51
6.1.1. Uspořádání svatováclavské věznice.....	53
6.1.2. Uspořádání donucovací pracovny.....	56
6.2. Továrny na pracovitě, pokorné a užitečné obyvatele.....	59
6.3. Pracovat, učit se, modlit se, být trestán a odměňován	63

6.3.1. Práce.....	63
6.3.2. Náboženská výuka	66
6.3.3. Vzdělávání	69
6.3.4. Tresty a odměny.....	69
VII. VĚZEŇ.....	73
7.1. Režim, tělo a duše	73
7.2. Trestat, ale nepoškodit	75
VIII. ZÁVĚR	79
IX. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	87

I. ÚVOD

„Co nechceš aby jiný tobě činil, nečiň jemu“ znělo na jedné, a „budeš milovati bližního jako sebe samého“ znělo na druhé straně zákona křesťanského; a čím více sami zákonodárcové duchem učení tohoto nadchnutí byli, tím mírnější tresty na vězně přicházely, tím volnější průchod nalézala láska a obětivost křesťanův do temných komnat žalárních.“

František Josef Řezáč, *Vězeňství v posávacích způsobech svých*¹

Vězeňství za dlouhou dobu své existence prošlo velkou proměnou. Z „temných komnat žalárních“, ve kterých na zločince čekala ve většině případů pouze smrt, se postupem staletého vývoje stalo vězení, jak jej známe dnes – odsouzený zde není ponechán na pospas temnotě, hladu a nemoci, nýbrž je neustále kontrolován, vyživován, šacen, má přístup ke zdravotní péči a vzdělání. Mnoho autorů, zabývajících se vývojem vězeňství, se shoduje na tom, že vznik moderního trestu odnětí svobody můžeme spatřovat na přelomu 18. a 19. století. Do té doby sloužilo vězení především jako přechodný prostředek k zadržení zločince, než na něm měl být vykonán trest. Takovým trestem bylo především mučení, poprava nebo obojí dohromady. Věznic poté nebylo třeba, neboť pro zločince byl takový druh sankce povětšinou konečný. Veřejnost těchto trestů pak sloužila k tomu, aby se samotné publikum stalo jejich součástí a zároveň jimi bylo odstrašeno. Dosavadní praxe trestání, která se hojně používala v raném novověku, byla však podrobena osvícenské kritice, která odsuzovala její krutost a prosazovala humánnější způsoby trestání. Jedním z nejznámějších osvícenských myslitelů zabývajících se reformou trestního systému byl italský filosof Cesare Beccaria, jehož dílo *O zločinech a trestech*² (1764) se stalo velmi populární téměř ve všech koutech Evropy a našlo své uplatnění také ve Spojených státech. Beccaria ve svém pojednání kritizoval nerovnost a krutost trestů a prosazoval nové trestní právo, v němž jako hlavní představil zásadu, kde každý zločin a trest za něj měl být plně stanoven zákonem. Poukazoval tak na dosavadní praxi trestání, ve které se tresty ukládaly na základě libovůle zákonodárců. Beccariův spis inspiroval několik evropských panovníků (např. Josefa II.) k vytvoření nových trestních zákoníků. Docházelo k rušení tortury a

---

¹ ŘEZÁČ, František Josef: *Vězeňství v posávacích způsobech svých: obnovené vydání knihy vytištěné poprvé v Praze roku 1852*, Praha: Vězeňská služba České republiky, 1995.

² Z italského originálu *Dei delitti e delle pene* přeložil roku 1893 Josef Sládeček.

někde i ke zrušení trestu smrti. Postupující upouštění od tělesného trestání znamenalo, že se odnětí svobody postupně stávalo hlavním druhem trestu.

Prosazení se trestu odnětí svobody znamenalo, že se trest transformoval z podoby veřejného divadla na trest skrytý očím jakéhokoliv publika. Zločinec tak místo statusu zloducha, kterého bylo nutno veřejně odstranit, získal status vězně, člověka s lidskou tváří, který podle osvícenských myšlenek byl především špatně vychovaný. Tento předpoklad dal také vzniknout novému obrazu zločince jako někoho, koho bylo vedle potrestání nutné také napravit. Trest tím prošel zásadní transformací, neboť k jeho původnímu účelu pouhého zastrašení a odplaty byl přidán také účel napravení a předcházení. S tímto novým chápáním odsouzeného lze vysledovat, že trestní instituce se mimo jiné také do jisté míry staly výchovnými a vzdělávacími zařízeními. Ovšem vznik vězeňství jako hlavního prostředku výkonu trestu podnítl debatu o podobě věznic. Jeden z prvních impulsů reformy vězeňství vzešel od anglického reformátora Johna Howarda. Ten ve svých spisech, které vznikly na základě jeho inspekcí po různých internačních zařízeních, předložil zprávu o poměrech ve věznicích celé Evropy a podal návrhy na jejich vylepšení. Zasazoval se o humánní výkon trestu odnětí svobody, který by byl zaměřen na práci a výchovu trestanců.

Co vlastně stálo na počátku vzniku nového trestního systému a modernizace vězeňství? Jednalo se pouze o produkt osvícenských myšlenek humanizace vycházející od filantropů, či se v něm zrcadlily jiné předpoklady vývoje moderní společnosti? Michel Foucault přišel s názorem, že modernizace vězeňství nebyla dílem humanizace společnosti, nýbrž byla spojena s transformací a expanzí sociální kontroly ve společnosti. Vězení tak bylo výrazem nové ekonomie moci, stalo se prostředkem sociální disciplinace. Foucault tak otřásl základy starších výzkumů, které se zaměřily na sledování posunu výkonu trestu od „hrozivého“ k čím dál více humanizovanému.

Ve své diplomové práci se budu zabývat počátky moderního vězeňství na našem území v období první třetiny 19. století. Osvícenská kritika, zavádění nových trestních zákoníků, požadavky na reformu vězeňství z druhé poloviny 18. století byly pouhým začátkem, či spíše zárodkem něčeho, co své uplatnění nacházelo právě na počátku 19. století. Nejde mi o pouhý popis vývoje modernizačních koncepcí ve vězeňství, nýbrž o to, jak se tyto představy odrážely v praxi vězeňského systému. Prosazování těchto modernizačních představ se zajisté muselo střetnout s dosavadní zaběhnutou praxí trestání. Pokusím se tedy postihnout, jak stará praxe trestání postupně ustupovala či se

přízpůsobovala té nové, ovlivněné právě výše zmíněnými modernizačními představami, případně jak spolu tyto dvě praxe koexistovaly. Jak nové koncepce vězení působily nejen na vnitřní uspořádání a režim věznic, ale také na samotného vězněného. Své badatelské otázky poté strukturuji do tří oddílů, které přímo vycházejí z podtitulu mé práce – tedy trest, věznice, vězeň.

V první části se budu zabývat pojmáním trestu v rámci Habsburské monarchie. Analýzou zákoníku *Knihá práw nad přečiněnými hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky*³ bych chtěla postihnout chápání trestání. Jaký byl účel trestu? Jaké podoby sankcí se v zákoníku vyskytovaly? Jednalo se již o plně modernizované „humánní“ tresty, nebo zde nacházely uplatnění starší formy trestů? Jak se přizpůsobovala stará praxe trestání nově se prosazující praxi? Mělo být trestání již plně odstraněno z očí okolní společnosti nebo hrála veřejnost ve výkonu trestu ještě nějakou roli? Tedy obecněji řečeno – jaké tresty se měly skrývat a jaké zůstávaly veřejné a proč?

Druhou část bych již ráda zasvětila trestu odnětí svobody a samotné věznici. Kromě výše zmíněného zákoníku mi zde jako příklad z praxe poslouží vězeňský řád a domácí pořádek pražské svatováclavské věznice a pražské donucovací pracovny. Tyto dva dokumenty využiji ke srovnání věznic a donucovacích pracoven. V rámci tohoto oddílu se poté zaměřím na následující otázky: Co bylo hlavním účelem věznice a k čemu měla sloužit? Byla určena především k internaci zločinců, jejich nápravě či zejména k potrestání, případně, kterému účelu byl přisuzován největší význam? Jaké byly prostředky, které měly zajistit nápravu vězněných, a proč? Pohlíželo se na trestance jako na nešťastníka nebo na zloducha? Byl mu jeho zločin připomínán nebo zde byla snaha o odstranění minulosti? Mohl se zločinec jevit jako špatná součást těla společnosti, jež je nutno vyjmout, uzdravit a nasadit opět zpátky? Jak vypadala tato transformace zločince v „poslušného“ poddaného? Jak měl vypadat napravený jedinec – tedy kdy se uznalo za vhodné, že byl vězeň napravený? Panovalo zde přesvědčení o trvalé proměně odsouzeného pomocí trestu odnětí svobody?

Ve třetím oddílu se již plně zaměřím na samotného odsouzeného, přičemž se budu držet představy, že trest vězení není jen trestem na duši zločince, ale je také zaměřen na jeho tělo. Jak měl na trestance působit samotný režim věznice - tedy jak mělo vězení působit rozdělením času, prostoru a práce? Jakou roli hrály tresty uvnitř věznice?

---

³ *Knihá práw nad přečiněnými hrdelními a těžkými řádu Městského, (totiž Policie) přestupky*, [Dj] prwnj, dj] druhý], Wjden: J.T. Grozný z Trattnerůw, 1804.

Zaměřovaly se především na tělo nebo na duši? Co mělo trestanci působit bolest? Narazím zde také na ideologii těla odsouzeného – jak fungovalo, jaké mělo podávat výkony, jaká byla snaha uchovávat jej ve zdraví. Použiji také srovnání mezi trestnicí a donucovací pracovnou jako institucí zaměřenou na bolest a institucí zaměřenou na práci.

Cílem práce je tedy postihnout, jak se nové koncepce věznění projevovaly ve vězeňské praxi českých zemí na počátku 19. století, jak působily na uspořádání věznice, jaký účel mělo mít odnětí svobody a jaký měly mít tyto změny vliv na samotného trestance.

1.1. Prameny

Jak již bylo zmíněno výše, má diplomová práce se svým zaměřením badatelských otázek dělit na tři na sebe navzájem navazující oddíly – trest, věznice a vězeň. Tomuto členění pak odpovídají použité prameny. Tyto prameny jsou především normativní povahy.

Jako první pramen mi poslouží trestní zákoník *Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky*.⁴ Jedná se o průlomový zákoník, který udával směr trestního práva na našem území po celé 19. a také na počátku 20. století. Tento normativní pramen předkládá trestní normy, definuje zločiny a tresty za ně, čímž mi poslouží k uchopení prvního badatelského oddílu zabývajícího se modernizací trestu na počátku 19. století. Pramen je tištěný a skládá se ze dvou dílů, z nichž jeden se věnuje zločinům a druhý přestupkům. První díl má celkem 328 stran a druhý 216. Elektronicky je tento zákoník zpřístupněn na webových stránkách Národní knihovny v Praze.

Ovšem aby bylo možné postoupit k dalším badatelským oddílům mé práce, je nutno využít prameny, které se již více zabývají praxí trestání, což v případě oblasti zaměření mé práce znamená, že by se mělo jednat o prameny týkající se již přímo samotných věznic. Ve své práci se přímo zaměřuji na svatováclavskou věznici, která vznikla v prvních desetiletích 19. století právě v důsledku dosud nevyhovujících trestních institucí, a na pražskou donucovací pracovnu. V nově vznikající věznici můžeme zaznamenat prosazování modernizačních představ v plné míře. Všechny prameny týkající se věznice či pracovny jsou uloženy v Národním archivu v Praze a jsou dostupné v badatelně I. oddělení v Praze 6 – Dejvicích.

Prvním pramenem týkajícím se věznice je *Domácí pořádek pro trestníky provinciálního domu trestního*.⁵ Jedná se o zkrácený vězeňský řád, který byl určený přímo pro trestance. Pramen má celkem 2 strany, obsahuje 12 paragrafů, je tištěný a v českém jazyce. Je ve velmi zachovaném stavu a plně čitelný.

---

⁴ *Kniha práv nad přečiněními...* c.d.

⁵ Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Domácí pořádek pro trestníky provinciálního domu trestního*. (dále pouze *Domácí pořádek pro trestníky provinciálního domu trestního*).

Pro rozšíření tohoto domácího pořádku mi poté poslouží dokument týkající se svatováclavské trestnice, který nese název *Protocoll*⁶ a který byl sepsán 30. července 1828. Tento pramen vznikl za následujícím účelem: „*Ist die mit hoh: Gubernialdekrete von 6. Juni ... angeordnete Untersuchung der Verfassung und des Zustandes des prager Provinzialstrafhauses.*“⁷ Tohoto vyšetřování se zúčastnila desetičlenná komise skládající se například z guberniálního sekretáře, úředního zapisovatele, radních pražského magistrátu, správce svatováclavské trestnice, vězeňského lékaře ale také ze správce innsbrucké trestnice. Právě po vzoru této instituce se řídilo sepsání zkoumaného dokumentu, o čemž svědčí přítomnost správce innsbrucké trestnice Antona Gehrera. Tento pramen má celkem 84 stran, je psaný ručně a v německém jazyce. Na poslední straně je opatřen podpisy všech členů komise a pečeti. I přes jistou opotřebovanost papíru je stále v dobrém stavu a dostatečně čitelný. Pro svůj výzkum jej považuji jako velmi cenný, neboť nejen že podává zprávu o dosavadním chodu a fungování svatováclavské trestnice, zachycuje také jistá hodnocení komise o tomto stavu spolu s jejich návrhy na vylepšení. Je velmi detailní a obsahuje odstavce, které se přímo zabývají budovou věznice (např. rozdělením trestanců do cel), příjmem trestanců, jejich oděvem, zaměstnáním, stravováním, nemocniční péčí, tresty a odměnami, duchovní výchovou, školní výukou, propouštěním trestanců, návštěvami aj.

Ke srovnání poté ještě použiji pramen *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*.⁸ Jedná se o pramen podobný výše zmíněnému protokolu (ovšem bez hodnocení komise), ve kterém jsou předloženy předpisy pro pražskou donucovací pracovnu, jejíž zřízení bylo podle daného dokumentu schváleno dne 17. března 1829. Charakteristika pramene je tedy následující: „*Die angeschlossenen Instruction ertheilt das Detail über die Einrichtungs und Verwaltungs Vorschriften.*“⁹ Pramen obsahuje odstavce zabývající se účelem pracovny, její budovou, přijímáním a propouštěním pracovníků, stravováním, školní výukou, duchovní péčí, tresty a odměnami aj. Pramen je stejně jako *Protocoll* psán ručně a v německém jazyce. Jeho celkový počet stran je 55.

---

⁶ Tamtéž, *Protocoll*. (dále pouze *Protocoll*)

⁷ Tamtéž.

⁸ Národní archiv, Fond ČG VR 1836 – 1840, inv. č. 932, sign. 75/1 - 10, (normálie), kart. č. 1207, *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*. (dále pouze *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*)

⁹ Tamtéž.

Toto srovnání předpisů Svatováclavské věznice a Pražské donucovací pracovny poté poslouží k lepšímu uchopení trestní problematiky, kdy se v tomto období od sebe odlišovaly dva různé typy individuí, které bylo nutno internovat, a těmi byli trestanci, odsouzení za těžké zločiny, a tzv. pracovníci, kteří se do instituce typu internačního zařízení dostali většinou kvůli porušení mravních norem společnosti.

Jako doplňující prameny, které přibližují podobu fungování svatováclavské věznice, jsem zvolila *Speiszettel*,¹⁰ který dává příklad týdenního jídelníčku ve věznici, a *Klasifizierung der Beschäftigungsarten im prager k. k. Provinzial Strafhaus*,¹¹ který naopak podával zprávu o rozdělení práce v rámci věznice. Oba prameny jsou psány ručně a v německém jazyce.

1.2. Literatura

Podobnou tematikou se zabývají především zahraniční monografie. Pro svou práci využiji publikaci německého historika Falka Bretschneidera *Gefangene Gesellschaft: eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert*.¹² Bretschneider zkoumá prosazování trestu odnětí svobody jako historický proces „longue durée“. Podobné východisko zastává Pieter Spierenburg, který se ve svém díle *The prison experience: disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*¹³ snaží poukázat na to, že se moderní vězeňství formovalo již dříve než na přelomu 18. a 19. století. Další podnětnou prací je monografie *Strafanstalt als Besserungsmaschine: Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft 1775 – 1848*¹⁴ od Thomase Nutze. Autor se zde zabývá vznikem trestní instituce jako místa neveřejného výkonu trestu se zaměřením na polepšení trestanců (odtud přirovnání trestnice k nápravnému stroji). Prosazuje zde hranici vzniku moderního vězeňství okolo roku 1800. Vnitřní organizaci internačních zařízení neboli „uzavřených domů“, jako jsou věznice, pracovní domy, nemocnice a kláštery, se věnuje sborník *Orte*

---

¹⁰ Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Speiszettel*.

¹¹ Tamtéž, *Klasifizierung der Beschäftigungs-Arten im prager k. k. Provinzial Strafhaus*.

¹² BRETSCHNEIDER, Falk: *Gefangene Gesellschaft: eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert*, Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH, 2008.

¹³ SPIERENBURG, Pieter: *The prison experience: disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.

¹⁴ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt als Besserungsmaschine: Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft 1775 – 1848*, München: Oldenbourg Verlag, 2001.

der Verwahrung.¹⁵ Vznikem a vývojem káznic a donucovacích pracoven na území habsburské monarchie se zabývá rakouský historik Hannes Stekl ve své knize *Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920: Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvoll*.¹⁶ Teoretickou inspirací mi poté bude kniha *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězeňství*¹⁷ od francouzského filosofa Michela Foucaulta, jenž se svou teorií trestu odnětí svobody jako formou sociální disciplinace stal inspirátorem mnoha publikací, samozřejmě i některým z výše zmíněných.

Z českého prostředí využiji především díla Daniely Tinkové. Jako nejinspirativnější práce zde mohu uvést především *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*¹⁸ a zajisté její uchopení Foucaultovy biomoci a biopolitiky v článku *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století.¹⁹ Další užitečnou publikací je kniha *Lev Thun - Alexis de Tocqueville: (korespondence 1835–1856)*²⁰ od Hany Fořtové a Doubravky Olšákové, ve které autorky předkládají korespondenci významného českého šlechtice a politika Lva Thuna a francouzského myslitele Alexise de Tocquevilla, jež se mimo jiné také věnovala reformám ve vězeňství na našem území a ve Francii. Autorky tak v úvodní studii vedle charakteristiky a vztahu těchto dvou osobností předkládají také vývoj reformy vězeňství v Habsburské monarchii a ve Francii.

Historií vězeňství na našem území se zabývá časopis *Historická penologie*, který vychází v rámci Kabinetu dokumentace a historie Vězeňské služby České republiky. Na rozdíl od výše zmíněné literatury nepracují články časopisu s problematikou vězeňství

---

¹⁵ AMMERER, Gerhard (ed.): *Orte der Verwahrung: die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010.

¹⁶ STEKL, Hannes: *Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920: Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvoll*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978.

¹⁷ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000.

¹⁸ TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha: Argo, 2004.

¹⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“*. Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č)í jiná historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historii*, Praha, 2007.

²⁰ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun - Alexis de Tocqueville: (korespondence 1835–1856)*, Praha: Oikoymenh, 2012.

kriticky a spíše sledují jeho cestu k současnému stavu. Přesto však předkládají cenné informace o vývoji vězeňství na našem území.

Co se týče kritického zhodnocení literatury, nejvíce má práce koresponduje s Thomasem Nutzem a jeho myšlenkou o trestnici jako stroji na polepšení. Daniela Tinková zase kriticky sleduje proměnu předmoderního a moderního chápání zločinu a tím také její vliv na proměnu trestu samotného. Ve své práci do jisté míry korespondují s modernizační teorií o vzniku moderního vězeňství na počátku 19. století, kterou zastával jak Nutz, tak také například Foucault. Praxí fungování internačních zařízení typu káznic a pracovních domů se zabýval Hannes Stekl a Sabine Pitscheiderová, jejíž článek „*Bis zur Besserung*“. *Die Praxis von Einweisung, Anhaltung und Entlassung im Provinzialzwangsarbeitshaus Schwaz/Innsbruck 1825 bis 1860*²¹ vyšel ve sborníku *Orte der Verwahrung*. Pitscheiderová zkoumala vznik donucovací pracovny v rakouském městě Schwaz, na které se také podílel správce innsbrucké trestnice Anton Gehrler. Oba autoři pracují s podobnými prameny jako má práce a v případě článku Sabine Pitscheiderové si je možné všimnout, že citace pramene týkající se účelu donucovací pracovny ve Schwazu je téměř identická s pramenem týkajícím se pražské donucovací pracovny.

1.3. Vývoj moderního vězeňství v sekundární literatuře

Starší práce z počátku 20. století pracující s tematikou vězeňství se především zabývaly dějinami vězeňství jako dějinami pokroku. Vězeňství souviselo se soustavně postupující humanizací státních trestů. Pomyslným spouštěčem pak byly reformy osvícenství. Sledoval se posun od „hrozivého“ trestu ke stále větší humanitě. Tento pohled se mezi historiky udržel do 70. let 20. století, kdy se začínal prosazovat názor, že domnělá humanizace trestů v podstatě znamenala zesílení sociální kontroly obyvatel. Například David J. Rothman ve svém díle *The discovery of the asylum* (poprvé vyšlo roku 1971) sledoval vznik trestních institucí ve Spojených státech jako výsledek snahy o kontrolu deviantního chování. To bylo podle tehdejšího mínění ovlivněno převážně působením sociálního prostředí, kdy se ke kriminálnímu životu nejčastěji uchýlovali jedinci, jejichž výchova byla zanedbaná. Vysoká důležitost byla kladena na tzv. disciplínu v rámci rodinného prostředí. Vězení tak mělo delikventního jedince podrobit disciplinaci, které se mu nedostalo v jeho rodině. Jak je patrné z úryvku níže, jeho důležitým účelem měla být

---

²¹ PITSCHIEDER, Sabine: „*Bis zur Besserung*“. *Die Praxis von Einweisung, Anhaltung und Entlassung im Provinzialzwangsarbeitshaus Schwaz/Innsbruck 1825 bis 1860*, in: AMMERER, Gerhard (ed.): *Orte der Verwahrung...*, c.d., s. 131 – 148.

eliminace špatných vlivů, které ve společnosti měly za následek šíření zločinů.²² „Americans' understanding of the causes of deviant behavior led directly to the invention of the penitentiary as a solution. It was an ambitious program. Its design – external appearance, internal arrangement, and daily routine – attempted to eliminate the specific influences that were breeding crime in the community, and to demonstrate the fundamentals of proper social organization.“²³

Pojmy sociální kontrola a sociální disciplinace více rozvinul Michel Foucault ve své knize *Dohlížet a trestat* (1975). Inspirací mu byla publikace *Punishment and Social Structure* od autorů George Rusche a Otta Kirchheimera, která vyšla již v roce 1939. Autoři v ní zkoumali změnu praxe trestání v souvislosti s vývojem výrobního chování a růstem kapitalismu.²⁴ Objevovala se u nich již taková klíčová slova, jako *kontrola, dohled, regulace a donucení*. Raně moderní káznice podle nich vznikly proto, aby zločince a žebráky navykly prostřednictvím donucení k raně industriálním metodám práce.²⁵ Jádrem jejich teorie tedy bylo, že každý výrobní systém měl tendenci k tomu, aby vynalezl takový trestní systém, který by korespondoval s jeho výrobními vztahy. Podle nich byly také techniky trestání určeny základními sociálními vztahy, z čehož vyplývá, že např. teorie trestání, které představil Beccaria či Bentham, pouze odrážely buržoazní touhu po bezpečí a požadavky převládajícího společenského řádu založeném na soukromém vlastnictví.²⁶

Foucault ovšem na rozdíl od Rusche a Kirchheimera nespojoval disciplínu s rozvíjejícími vztahy produkce, nýbrž s nově se formující strategií moci. Společně se však shodovali v jednom důležitém bodě, a to, že vznik vězeňství neviděli v souvislosti s vývojem trestního práva.²⁷ „Vězení v moderním slova smyslu se Foucaultovi jeví nikoliv jako výsledek trestněprávních teorií posledních dvou století, ale spíše jako ‚disciplinární dodatek‘ k novodobé organizaci moci.“²⁸ Onen „disciplinární dodatek“ sice sloužil státnímu aparátu, ovšem zároveň jej přesahoval. Disciplína měla především za úkol

---

²² ROTHMAN, David J.: *The discovery of the asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*, Transaction Publishers, 2002, s. 76 – 79.

²³ Tamtéž, s. 79.

²⁴ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 6.

²⁵ BRETSCHNEIDER, Falk: *Gefangene Gesellschaft...*, c.d., s. 7.

²⁶ ZIMRING, Franklin E.; HAWKINS, Gordon: *The Scale of Imprisonment*, Chicago: University of Chicago Press, 1993, s. 4 – 5.

²⁷ TINKOVÁ, Daniela: *Hřích...*, c.d., s. 23, 50.

²⁸ Tamtéž, s. 50 – 51.

prostupovat do nejmenších podrobností společenského pole, což právě značilo její relativní volnost vůči soudnímu a politickému aparátu.²⁹ Zánikem trestů, jakými bylo mučení, amputace, cejchování atd., přestalo být tělo odsouzeného hlavním cílem trestních represí. Ovšem trest uvěznění, nucených prací aj. byl také trestem tělesným, který na tělo přímo působil. Stal se instrumentem či prostředkem, jehož prostřednictvím byl trestaný zbaven svobody, z čehož plynula jistá omezení, zbavování, povinnosti a zákazy.³⁰

Pojetím Foucaultovy *disciplinární technologie těla* se blíže zabývá Daniela Tinková. Ve společnosti 18. století docházelo postupně k proměnám ekonomického myšlení, formoval se kapitalismus, zvyšovala se populace. Z těchto důvodů stále více vyvstávala potřeba zesílenější sociální kontroly a koordinace obyvatelstva. K tomu měly dopomoci nové mocenské mechanismy. Od 18. století tak podle Foucaulta vznikly dvě vedle sebe stojící mocenské technologie, které se pojily s nástupem éry *biomoci* příp. *biopolitiky*.³¹ Biomoc se uskutečňovala jako forma státní moci, byla to v podstatě schopnost státu mít moc nad životem svých obyvatel. Foucault rozlišoval její dvě formy – 1. biomoc vycházející z předpokladu *těla jako stroje* a 2. biomoc soustředující se na *tělo jako druh*. V rámci této práce nás především zajímá její první forma, v níž se tělo stávalo předmětem manipulace.³² „...*důležitý je jeho výcvik (dressage), zvyšování jeho schopností a sil a tedy i nárůst jeho užitečnosti a schopnosti učení a poslušnosti a dále prostorová distribuce těl, která následně umožňuje lepší integraci těla do ekonomických systémů... nová technologie těla má vyprodukovat lidskou bytost, s níž lze zacházet jako s tělem učenlivým.*“³³ Na rozdíl od prvního konceptu, který se zaměřuje na tělo individuální, Foucault ještě rozvinul druhý koncept biomoci, zaměřující se na celou populaci a na samotný život, což znamená, že zde šlo o tělo kolektivní. Byly sledovány a regulovány biologické procesy, jako narození, úmrtnost, nemoci atd.³⁴ Můžeme si tedy představit osobu zločince jako součást celkového těla společnosti, jež se svým zločinem z ní vydělil, individualizoval. Stal se nefunkční součástí, kterou bylo nutno separovat, napravit, *uzdravit* a poté opět začlenit do společného těla.

---

²⁹ DELEUZE, Gilles: *Foucault*, Praha: Herman a synové, 1996, s. 43.

³⁰ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet...*, c.d., s. 39 – 42.

³¹ TINKOVÁ, Daniela: *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha: Argo, 2010, s. 27 – 28.

³² TINKOVÁ, Daniela: *Biomoc...*, c.d., s. 116.

³³ Tamtéž.

³⁴ TINKOVÁ, Daniela: *Tělo...*, c.d., s. 28.

Bedlivá kontrola tělesných činností, jež přispívala k neustálému podrobování sil těla a vynucovala si tak jeho poslušnost a užitečnost, byla prováděna pomocí metod, jež Foucault nazýval *disciplíny*. Tyto metody spočívaly v omezeních, zákazech případně povinnostech; ovládaly gesta, pohyby, postoje, zkrátka aktivní tělo v jeho nejtintějším detailu; uplatňovaly neustálé donucení, které rozčleňovalo čas, pohyb a prostor. Disciplínou tak vznikala *poslušná těla*, která byla vycvičená a podřízená.³⁵ Jednalo se tak o „...umění lidského těla, které neusilovalo pouze o zvýšení jeho zručností, ani jen o upevnění podřízenosti, nýbrž o formování vztahu, jenž v samotném svém mechanismu činí tělo o to poslušnější, o co je užitečnější a naopak.“³⁶ Vězení je podle Foucaulta *vše-disciplinární*, protože pracuje se všemi znaky individua (mnohem více než např. armáda, škola či dílna) – tedy s jeho pracovními schopnostmi, morálními zásadami, jeho každodenním vedením. Tato disciplína se ve vězení odehrávala permanentně, neboť musela na uvězněného neustále působit, s čímž se pojila také její despotická funkce, neboť měla nad odsouzeným takřka úplnou moc. Nejdůležitější funkcí vězení pak bylo přivést zkaženého vězněného pomocí donucení k nové podobě, což Foucault představoval jako tzv. *vnucení totální výchovy*.³⁷

Tuto myšlenku dále více rozvinul Erving Goffman, který představil pojem *totální instituce*. „*A total institution may be defined as a place of residence and work where a large number of like-situated individuals, cut off from the wider society for an appreciable period of time, together, lead an enclosed, formally administered round of life.*“³⁸ Goffman viděl totální instituce jako opak základního uspořádání společnosti, kde se tři sféry života jako jsou spánek, práce a hra rozdělují na různá místa, uskutečňují se s různými spoluúčastníky a podléhají různým autoritám. Naopak v totálních institucích se tyto tři roviny života soustřeďují na stále stejném místě, pod stejnou autoritou a podléhají přísnému racionálnímu plánu.³⁹ Totální instituce je tedy radikálním protipólem společnosti, neboť připravuje jedince o prostor jeho spontánní seberealizace. Internace v totální instituci tak vlastně okrádá individua od schopnosti k samostatnému jednání a

---

³⁵ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet...*, c.d., s. 201 – 202.

³⁶ Tamtéž, s. 202.

³⁷ Tamtéž, s. 326.

³⁸ GOFFMAN, Erving: *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Harmondsworth: Penguin Books, 1991, s. 11.

³⁹ Tamtéž, s. 17.

rozhodování. Takoví jedinci jsou plně izolováni od zbytku společnosti prostřednictvím zdí, plotů, bran atd.⁴⁰

Pojmy instituce a disciplína se blíže zabýval Bretschneider, který zkoumal uvěznění jako fenomén *longue durée* a ne jako příčinu rychlého procesu modernizace způsobenou osvícenskými myšlenkami. Bretschneider tak sledoval raně moderní praxi trestání, ve které již hrál trest odnětí svobody svou prominentní roli. Zkoumal chudobu a nemoci jako impulsy k založení prvních donucovacích pracoven v pozdním 16. století. Disciplinaci pak studoval jako sociální praxi, což sledoval na prosazování vrchnostenských zákonných norem v sociálním a materiálním kontextu. Pracoval tak s pohledem na sociální kontrolu, kterou nelze chápat pouze jako vertikální, uskutečňující se ve vztahu vrchnost – poddaní, nýbrž také horizontální, působící ve společnosti mezi lidmi navzájem. Vedle sebe tak koexistovala kontrola formální a neformální.⁴¹ Bretschneider si za vzor bere myšlenky Norberta Eliase, na které se pokouší navázat. Elias se věnoval dlouhodobým procesům společenské a z ní vyplývající osobnostní transformace. V zájmu jeho pozornosti bylo tedy sledování strukturální transformace lidí, která směřovala ke stále většímu upevnění a rozlišování kontroly jejich afektů, tedy jinými slovy řečeno změnu jejich chování a prožívání.⁴²

Také Pieter Spierenburg, jenž se do jisté míry stal inspirátorem pro Bretschneidera, kritizoval představu o vzniku vězeňství, jenž zapadá do modernizační teorie. Nezastává teorii rychlé proměny jednoho trestního systému v druhý, která se uskutečnila na přelomu 18. a 19. století. Tato teorie byla pro něj neadekvátní a nepoužitelná pro zkoumání historie trestu a disciplíny, neboť podle něj veřejné popravy byly podrobeny klíčovým změnám již v raném 17. století a uvěznění hrálo svou důležitou roli jako metoda represe a disciplíny již v pozdním 16. století. Spierenburg tak poukázal na to, že vězení bylo definitivně znakem raně novověké evropské společnosti, ovšem s ohledem na to, že nehrálo stejnou roli jako v 19. století. Sledoval také vzájemnou závislost mezi vývojem trestů a jinými sociálními procesy jako bylo například formování státu, urbanizace a komercializace. Podle něj se

---

⁴⁰ BRETSCHNEIDER, Falk: *Gefangene Gesellschaft...*, c.d., s. 8.

⁴¹ Tamtéž, s. 13, 29 – 30.

⁴² ELIAS, Norbert: *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na západě*, díl I., Praha: Argo, 2006, s. 12 – 13.

vězení postupem času transformovalo z víceúčelové instituce k zařízení čistě justičnímu, kdy v trestním systému získalo své výsadní postavení.⁴³

Podobně také Hannes Stekl sledoval vývoj internačních zařízení od roku 1671 a spojil tak periodu mezi 17. a 19. stoletím. Zabýval se především káznicemi a donucovacími pracovnými, které podle něj ležely na hranici kriminálního soudnictví. V těchto institucích pak sledoval oscilování mezi jejich funkcí charitativní a trestní. Podle něj se zde tímto nacházelo jasné napětí mezi potřebou sociální péče o obyvatelstvo a zároveň jeho sociální kontrolou.⁴⁴ Také Michel Foucault prezentoval v knize *Dějiny šílenství* (1961) 17. století jako století, které představilo internaci jako nový instituční vynález. V kapitole „Velké uvěznění“ představil raně novověké zadržovací instituce, které považoval za dílo osvícenství. Pomocí těchto institucí se mělo zabránit žebrotě a zahálce, které byly v té době považovány za prameny jakéhokoliv neřádu, požadavek internace tak tedy měl ekonomický a mravní charakter. Foucault uvedl jako příklad založení Všeobecného špitálu v Paříži roku 1656. Nejednalo se o léčebný ústav, nýbrž o internační zařízení, administrativní celek, který měl absolutní svrchovanost – rozhodoval o vině a vykonával trest. Tzv. *velké uvěznění* se v průběhu 17. století stalo masivním celoevropským trendem. Anglický filantrop John Howard provedl na konci 18. století inspekci těchto zařízení a byl pohoršen tím, že se v jedné instituci vedle sebe nacházeli jak těžcí zločinci, tak žebráci, šílenci a tuláci.⁴⁵ I když tedy Foucault přiznal, že vězení nebylo dílem nových zákoníků a že existovalo již mnohem dříve, přesto se držel onoho pomyslného milníku přelomu 18. a 19. století jako období, kdy se přecházelo od tělesného trestání k věznění, což bylo pro tu dobu něčím novým.⁴⁶ „*Obecná forma aparátu, který vede jednotlivce k poslušnosti a užitečnosti pomocí přesného opracování jejich těl, dala vzniknout instituci vězení dříve, nežli ji právo definovalo jako trest par excellence. ...Ve skutečnosti však šlo o to, že trestání se otevřelo mechanismům donucení, vypracovaným již jinde.*“⁴⁷

Mezi zastánce modernizační teorie, ve které se vznik moderního vězeňství datoval na přelom 18. a 19. století, můžeme zařadit Thomase Nutze, který zkoumal vězení pomocí

---

⁴³ SPIERENBURG, Pieter: *The prison experience...*, c.d., s. 3 – 5.

⁴⁴ STEKL, Hannes: *Österreichs...*, c.d., s. 16.

⁴⁵ FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993, s. 37-55.

⁴⁶ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet...*, c.d., s. 319.

⁴⁷ Tamtéž.

proměny formování diskursu o vězeňských reformách jako nápravnou instituci, která se postupně vyvíjela od roku 1770 do roku 1850.⁴⁸ Nutz kriticky sledoval posun diskursu od původních filantropických myšlenek, zaměřujících se na potlačení utrpení vězňů, k uchopení vězení jako efektivního nástroje, který byl prostředkem k boji se zločinem a k udržení vnitřní bezpečnosti.⁴⁹ Trest odnětí svobody se podle něj zjevil najednou jako něco plně samozřejmého kolem roku 1800 a jednalo se v podstatě o směsici trestu nucené práce, bití a odepření životních návyků, jež se uskutečňovaly na speciálně k tomu určeném místě, tedy v trestnici. Tímto se do jedné instituce soustředilo hned několik prostředků trestání, které dosud existovaly odděleně. Tato instituce pak nesloužila jen k internaci trestanců, ale také ke skrytí trestu očím veřejnosti.⁵⁰

I přes různorodé diskuze o vzniku trestních institucí lze zajisté říci, že moderní vězeňský systém je dítětem 19. století, pokud na něj budeme pohlížet z perspektivy postupného vytráčení se tělesných trestů, klasifikace a rozdělení delikventů podle míry přečinění a hlavně důsledné diferenciaci mezi zločinci a lidmi žijícími na okraji společnosti (tuláci, žebráci, prostitutky atd.). Více než hledání onoho pomyslného milníku je pro mou práci relevantní zkoumání, jakou roli vězení pro společnost hrálo.

Podle Christiny Vanji se až dodnes trest odnětí svobody pojil se třemi ambivalentními tématy, tedy s trestem, zajištěním a resocializací. A jaká z těchto funkcí tedy hrála hlavní roli – potrestání kriminality, bezpečnost společnosti či sociální reintegrace pachatele?⁵¹

Mnou zkoumané období se v české historické literatuře objevuje jen okrajově a velmi vzácně. Kromě Daniely Tinkové zabývající se proměnou trestání a chápání zločinu a autorek Hany Fořtové a Doubravky Olšákové, které přibližují vězeňské reformy a vývoj vězeňství na území Habsburské monarchie, se tedy ve své práci také opírám o teoretické publikace zabývající se vývojem trestního práva a historickou penologií. Ovšem například články časopisu *Historická penologie* se mnou zkoumaným obdobím zabývají velmi málo a větší pozornost věnují až druhé polovině 19. století. Toto období je zde také prezentováno jako období prosazování se humanitních myšlenek v českém vězeňství.

---

⁴⁸ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 10.

⁴⁹ Tamtéž, s. 39.

⁵⁰ Tamtéž, s. 49 – 62.

⁵¹ VANJA, Christina: *Orte der Verwahrung – Metaphern und soziale Wirklichkeit*, in: AMMERER, Gerhard (ed.): *Orte der Verwahrung...*, c.d., s. 36.

II. ODNĚTÍ SVOBODY JAKO HLAVNÍ DRUH TRESTU

Vězení samo o sobě nelze považovat za vynález moderní doby, neboť se používalo již v dávných dobách. Ovšem jeho účel se zajisté s nástupem modernizace změnil. Dříve vězení nejčastěji sloužilo k zadržení zločinců na takovou dobu, než na nich měl být vykonán trest, což většinou znamenalo popravu nebo trest tělesný. V průběhu 18. století se však od tohoto principu začalo ustupovat a pomalu začal vznikat nový moderní trestní systém, v němž vězení začalo přebírat hlavní úlohu.⁵² První impulsy reformy trestního systému přicházely od osvícenských myslitelů, kteří kritizovali mnohočetnost a nehumánnost dosavadních trestů a zasazovali se o nový trestní systém, jehož dominantním trestem se měl stát trest odnětí svobody.⁵³ Falk Bretschneider charakterizuje mnohočetnost před-moderního trestního systému následovně: „*Das frühmoderne Strafsystem war hochgradig differenziert und flexibel, deliktspezifische und deliktungebundene, standesspezifische und standesungebundene Sanktionen existierten nebeneinander, Strafen konnten einzeln oder in Kombination miteinander verhängt werden, die Strafzumessung wies eine hohe Spannbreite auf, und das gesetzliche Strafmaß (poena ordinaria) konnte in Abhängigkeit von den Tatumständen und der Täterpersonlichkeit vom Richter variiert werden (poena extraordinaria).*“⁵⁴

2.1. Cesare Beccaria

Na tuto neucelenost a nejednoznačnost trestního systému reagoval italský filosof a ekonom Cesare Beccaria (1738 – 1794) svým pojednáním *O zločinech a trestech*, které poprvé vyšlo roku 1764. Tento spis zajistil Beccariovi proslulost v celoevropském měřítku.⁵⁵ Beccaria zde pojednával o trestu smrti a mučení a tázal se po jejich užitečnosti. Sám přiznal, že následuje stopy Montesquieua,⁵⁶ jehož také velmi obdivoval. Beccaria se snažil najít nejlepší způsob, jak zabránit zločinům. Vycházel z toho, že lidé obětovali část své svobody proto, aby nemuseli žít v neustálém strachu z její ztráty, spojili se ve společnost, jež je podmínkou zákona. Před ztrátou zbytku svobody lidí je pak měly chránit

---

⁵² LYONS, Lewis: *Historie trestu: justiční tresty od dávných dob po současnost*, Praha: Svojtka & Co, 2004, s. 105.

⁵³ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 1.

⁵⁴ BRETSCHNEIDER, Falk: *Gefangene Gesellschaft...*, c.d., s. 10.

⁵⁵ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 71.

⁵⁶ Inspirací mu byl především Montesquieuův spis *O duchu zákonů*, které vyšlo roku 1748. Dále také čerpal z myšlenek Rousseaua a Helvétia. Srov.: TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, ...*, c.d., s. 53.

ustanovené tresty proti rušitelům zákona. Ovšem tresty, jež překračovaly spravedlnost, byly podle Beccarii nespravedlivé, čímž poukazoval právě na dosavadní nehumánní a kruté tělesné sankce.⁵⁷ Beccaria pak představoval jednoznačný účel trestu: „Účel tudíž není jiný, nežli zameziti, aby viník působil nové škody svým občanům a zdržeti ostatní od škodlivých činů podobných. Jaké tudíž tresty a jaký způsob vykonávání trestů má býti vyvolen, aby ze stejných poměrů docílilo se dojmu co nejúčinnějšího a nejtrvalejšího v myslích lidí a pocitu pokud možno co nejméně trapného pro tělo vinníkovo.“⁵⁸ Nejdůležitějším účelem trestu jako odstrašujícího prostředku měla být tedy právě jeho jistota.⁵⁹ Trest se měl v podstatě řídit podle tří zásad: 1. měl být tak mírný, jak jen bylo možné, 2. měl být stanoven zákonem a 3. měl být úměrný zločinu. Trest již neměl plnit pouhou funkci odplaty, ale především zabránit budoucímu zlu.⁶⁰

Lze tedy zajisté poznamenat, že nové představy reformy trestního systému, kde se vězení stalo hlavním druhem výkonem trestu, šly ruku v ruce s potřebou nového uchopení koncepce vězeňství, jehož čistě zadržovací funkce se stále více jevila jako neefektivní.

2.2. John Howard

Dosavadní vězeňská praxe narazila na kritiku týkající se především přeplněnosti věznic, nevyhovujících hygienických podmínek, které měly za následek časté šíření chorob, a nedodržování oddělování vězňů podle závažnosti provinění, pohlaví či věku.⁶¹

Nejnámějším představitelem vězeňského reformního hnutí je anglický filantrop a reformátor John Howard (1726 – 1790), jenž jako jeden z prvních představil hlavní zásady vězení. Tyto zásady spočívaly v oddělení vězňů podle provinění, zavedení práce trestanců, umožnění pravidelné školní a náboženské výuky trestanců.⁶² Právě Howardovy myšlenky poprvé představily nové formy organizace vězení a cílené nápravy vězňů, spočívající v zamezení negramotnosti, ustanovení omezených práv vězňů a výběru školeného vězeňského personálu.⁶³ Ve svém díle *The State of Prisons in England and Wales*, které

---

⁵⁷ BECCARIA, Cesare: *O zločinech a trestech*, Praha: Bursík a Kohout, 1893, s. 7-10.

⁵⁸ Tamtéž, s. 41

⁵⁹ LYONS, Lewis: *Historie trestu...*, c.d., s. 107.

⁶⁰ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 33.

⁶¹ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 77.

⁶² KÝR, Aleš: *Věznění a vězeňství*, in: *Historická penologie*, č. 1/2006, s. 2.

⁶³ MEZNÍK, Jiří; KALVODOVÁ, Věra; KUČHTA, Josef: *Základy penologie*, Brno: Masarykova univerzita, 1995, s. 11.

vzniklo na základě jeho inspekci trestních institucí po celé Anglii, upozorňoval na neudržitelé podmínky ve věznicích. Toto dílo mělo velký úspěch v Evropě i ve Spojených státech a stálo tak na počátku moderního vězeňství.⁶⁴ Howardův zájem se ovšem nezaměřoval pouze na Anglii, nýbrž provedl inspekční cesty po celé Evropě, kde navštívil mnohá vězeňská zařízení.⁶⁵ Johnem Howardem a jeho významem pro reformu vězeňství se blíže zabývá Thomas Nutz. Howard se svým výzkumem zaměřil především na odstranění vězeňské horečky a morální deprivace ve vězení, s čímž lze tedy spojit jeho představu očisty těla i duše ve vězení.⁶⁶ Od poloviny 18. století se ve společnosti šířil fenomén vzduchu jako nositele nákazy, což znamenalo zvýšený zájem o vědecké bádání vzduchu a šířící se hniloby. Právě internační zařízení (špitály, nemocnice, trestnice apod.) byly viděny jako zprostředkovatelé nákazy. Howard pak při svých inspekcích kontroloval také svým čichem kvalitu vzduchu ve věznicích a dával podněty k lepšímu odvězušňování, aby se zamezilo šíření hniloby a nákazy.⁶⁷ Tato činnost souvisela s tzv. teorií miazmat. Miazmata byly škodlivé a nezdravé látky, které se nacházely ve vzduchu, či ve vodě. Voda a vzduch tedy sloužily k šíření nákazy, která mohla postihnout hned několik lidí najednou. Miazmata se do vzduchu měla dostávat prostřednictvím rozkládající se hnilobné hmoty.⁶⁸ Inspekce po vězeňských zařízeních se ovšem staly Howardovi osudnými, neboť se roku 1791 při návštěvě ruských věznic sám nakazil vězeňskou horečkou a na její následky zemřel.⁶⁹ Thomas Nutz jeho poslání a zápal líčí jako sebeobětování svému filantropickému přesvědčení: „*In dieser bedingungslosen Selbstaufopferung für Aufklärung und Humanität verkörperte er – als ein Musterbild an Unermüdlichkeit, Bescheidenheit und Großzügigkeit – für die europäischen Zeitgenossen den Idealtyp eines ‚wahren Menschenfreundes‘.*“⁷⁰

---

⁶⁴ JŮZL, Miloslav; OLEJNÍČEK, Antonín: *Penologie a penitenciární pedagogika: (úvod do studia předmětu)*, Brno: Institut mezioborových studií, 2004, s. 41.

⁶⁵ LYONS, Lewis: *Historie trestu...*, c.d., s. 115.

⁶⁶ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 30.

⁶⁷ Tamtéž, s. 26 – 27.

⁶⁸ TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná Mefitis: Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha: Argo, 2012, s. 34.

⁶⁹ LYONS, Lewis: *Historie trestu...*, c.d., s. 116.

⁷⁰ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., 24.

Beccariovy a Howardovy myšlenky ovlivnily mnoho trestně právních teoretiků. V 80. letech 18. století se tedy začalo věřit v mnohočetný účel trestu, který spočíval v odstrašení, zajištění bezpečnosti pro společnost a možnost polepšení zločinců.⁷¹

I když sice Howardovy reformy vzbudily po celé Evropě velký zájem, jejich uskutečnění však bránily nevyhovující budovy dosavadních evropských vězeňských zařízení. V Evropě většinou věznice vznikaly z již postavených budov, jejichž funkce byla původně jiná – pevnosti, kláštery, kasárny atd. Do popředí se tak dostala problematika uspořádání a účelu vězeňských institucí.

2.3. Jeremy Bentham

Mezi nejznámější teoretiky zabývající se architekturou budov internačních zařízení patří anglický právní teoretik a reformátor Jeremy Bentham (1748 – 1832). Proslulost Benthamovi přinesl jeho spis *Panopticon*, který vydal v roce 1791. Panoptikon je architektonický typ vězeňské budovy, která má tvar kruhu a uprostřed ní je strážná věž. V kruhové budově jsou rozmístěny samostatné cely tak, aby do každé bylo ze strážné věže vidět. Dohlížející pak má přehled o tom, co se v každé cele děje. Vězni v celách tak byli plně viditelní, ovšem své pozorovatele nikdy neviděli. Ve vězních to poté vyvolávalo pocit, že byli pod neustálým dohledem, i když je zrovna nikdo nepozoroval.⁷² Kladné stránky Panoptikonu vyzdvihuje především Foucault, který v něm viděl ideální formu disciplinace. Nejen že toto uspořádání zabraňovalo jakémukoliv styku mezi vězňami, což znamenalo, že se vězni mezi sebou nemohli nijak ovlivňovat, ale jako nejdůležitější ideu Panoptikonu Foucault vyzdvihoval právě nevědomí vězně o tom, zda je zrovna pozorován. „Z toho plyne hlavní účinek Panoptikonu: zavést u vězněného vědomý a nepřetržitý stav viditelnosti, který zajišťuje automatické fungování moci. Způsobit ..., aby věznění byli chyceni v situaci působení moci, jejímiž nositeli by byli sami.“⁷³

I přes dosavadní snahy reformátorů, se stále objevovala kritika trestu odnětí svobody týkající se toho, že vězení dávalo vězňům příležitost vytvářet seskupení a plánovat spiknutí, což nadále ohrožovalo bezpečnost společnosti. Snahy filantropů o zmírnění utrpení nešťastných vězňů tak narazily na stále se zvyšující počty recidivy. Do popředí se tedy dostala snaha o vytvoření co nejefektivnějšího nástroje, který měl bojovat

---

⁷¹ Tamtéž, s. 33.

⁷² LYONS, Lewis: *Historie trestu...*, c.d., s. 108 – 110.

⁷³ FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat...*, c.d., s. 282.

se zločinem a který měl udržet vnitřní bezpečnost společnosti.⁷⁴ Například francouzský myslitel Alexis de Tocqueville (1805 – 1859) se postavil proti filantropickému hnutí z toho důvodu, že se jeho zájem orientoval pouze na vězně, a společnost, která jimi byla ohrožena, již nebralo na zřetel.⁷⁵ Pensylvánský doktor Benjamin Rusch (1746 – 1813) svou kritiku obrátil proti všem formám veřejného výkonu trestu – a to nejen proti popravě, ale také proti veřejným pracím. Cílem měla být náprava delikventů a jejich opětovné začlenění do společnosti, což právě veřejné tresty znesnadňovaly, neboť trestanec byl vystaven očím okolních lidí, kteří mu mohli připnout nálepku zločince, které by se později při začleňování do normálního života jen těžce zbavoval. Nutz zde spatřoval jeden z počátků trestní instituce.⁷⁶ Je tedy možné sledovat posun úlohy okolní společnosti ve výkonu trestu. Původně byla hanba jedním z prostředků veřejného trestu, nyní se však transformovala do negativní funkce, neboť se stala možným původcem dalšího ohrožení společnosti z důvodu těžšího začlenění zločince do normálního života.

2.4. Penologické systémy

Reformní myšlenky Howarda a Benthama můžeme považovat za první kroky k modernizaci vězeňství. První státem řízená reforma vězeňství se ovšem neuskutečnila v Evropě, nýbrž ve Spojených státech ve státu Pensylvánie.⁷⁷ Kvakerské hnutí, které zde působilo, zapříčinilo spolu s myšlenkami Benjamina Rusche vznik nového modelu výkonu trestu odnětí svobody, který spočíval v naprosté izolaci vězňů, jež zabraňovala jakémukoliv kontaktu s jinými lidmi. Tento systém se nazývá *solitary system* nebo také pensylvánský systém. Poprvé byl praktikován ve věznici ve Walnut Street a týkal se jen těch nejtěžších zločinců. Plného využití se mu dostalo v nově vybudované věznici v Cherry Hill, která byla vystavěna v letech 1822 – 1829.⁷⁸ Toto uvěznění spočívalo v tom, že byl vězeň plně oddělen od jakékoliv jiné společnosti a to dokonce i v rámci samotné věznice. Vězeň byl v cele sám, mohl číst v Bibli a z počátku nesměl ani pracovat, což se změnilo v roce 1829, kdy musel každý vězeň na samotce být zaměstnán nějakou prací.⁷⁹ Právě

---

⁷⁴ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 39.

⁷⁵ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 83.

⁷⁶ NUTZ, Thomas: *Strafanstalt...*, c.d., s. 40 – 42, 61.

⁷⁷ JÚZL, Miloslav; OLEJNÍČEK, Antonín: *Penologie...*, c.d., s. 42.

⁷⁸ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 82.

⁷⁹ FÁBRY, Anton: *Väznenie: história a súčasnosť*, Plzeň: Vydavateľství a nakladateľství Aleš Čeněk, 2012, s. 26.

izolaci se mělo zabránit vlivu těžkých zločinců na lehčí, tedy šíření „kriminální nákazy“, a dosáhnout tak snížení recidivy. Samota byla vyzdvihována proto, neboť se věřilo, že dávala vězňům možnost zpytovat svědomí, zamezovala stykům mezi vězni a tudíž jejich vzájemnému ovlivňování. Také zde převládala víra, že samota ve vězních vzbuzovala potřebu vlastního sebevzdělávání.⁸⁰ Tento druh uvěznění byl však podroben velké kritice, neboť měl velmi devastující vliv na psychiku vězňů a také mimo jiné bránil společenské resocializaci vězněného.⁸¹

Druhý vězeňský systém se využíval ve věznici Auburn, jejíž výstavba započala ve státu New York v roce 1816. Podle této věznice se mu také přezdívalo auburnský systém.⁸² Uvěznění spočívalo v tom, že vězni sice spolu přes den pracovali, ovšem museli zachovat absolutní mlčení. V noci pak byli na cele osamoceni.⁸³ Tento systém nesl název *silent system* a postupně začal vytlačovat systém pensylvánský, který stále více podléhal kritice z důvodu jeho devastujícího účinku na psychiku odsouzených.⁸⁴ Zásadní vadou tohoto systému však bylo, že stále ponechával tělesné tresty bitím (sloužila k tomu šestiočká kočka neboli karabáč), které sloužily především k udržení tichosti mezi vězni.⁸⁵

Třetím zde zmíněným systémem je systém ženevský. Klasifikační systém, který se prosadil v káznicích v Ženevě, spočíval na rozdělení trestanců do tříd podle míry provinění. Existovaly zde 4 skupiny a trestanci měli možnost posunovat se z jedné třídy do druhé. Tento systém se však potýkal s ekonomickými problémy, neboť v rozsáhlejších trestních institucích se vězni spíše rozdělovali podle jejich pracovního využití.⁸⁶ Rozdělení do čtyř skupin probíhalo následovně: do první skupiny byli zařazeni těžcí zločinci a recidivisté, druhá skupina pojímala pachatele středně závažných zločinů a ty, kteří byli přeřazeni z první skupiny, třetí skupina se skládala z těch, kteří projevovali nápravu a z pachatelů méně závažných zločinů, a nakonec ve čtvrté skupině se nacházeli pachatelé ve věku 16 – 18 let.⁸⁷

---

⁸⁰ MEZNÍK, Jiří; KALVODOVÁ, Věra; KUČTA, Josef: *Základy penologie*, c.d., s. 12 – 13.

⁸¹ FÁBRY, Anton: *Väznenie...*, c.d., s. 26.

⁸² Tamtéž.

⁸³ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 82.

⁸⁴ JÚZL, Miloslav; OLEJNÍČEK, Antonín: *Penologie...*, c.d., s. 42.

⁸⁵ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 82, 87.

⁸⁶ Tamtéž, s. 91. Srov.: ŘEZÁČ, František Josef: *Vězeňství...*, c.d., s. 13 – 14.

⁸⁷ FÁBRY, Anton: *Väznenie...*, c.d., s. 27.

III. TRESTNÍ SYSTÉM V HABSBUŘSKÉ MONARCHII

V Habsburské monarchii, jejíž součástí byly i české země, lze první kodifikace trestního práva zaznamenat již v polovině 17. století, kdy roku 1656 vyšel dolnorakouský trestní zákoník Ferdinanda II. V roce 1708 ho poté vystřídal zákoník *Constitutio criminalis Josephina*. V druhé polovině 18. století však vznikly zákoníky, které již postupně prosazovaly moderní formy trestání.

Necelých dvacet let dělil vznik dvou naprosto odlišných zákoníků - *Constitutio Criminalis Theresiana* (1768), který stále ještě zachovával torturu jako hlavní důkazní prostředek a spoléhal především na odstrašující funkci trestu, a *Všeobecný zákoník o zločinech a trestech za ně* (1787), který již vycházel z myšlenek Cesara Beccarii. Jako vrchol tohoto vývoje poté můžeme spatřit zákoník *Knihy práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky* (1804). Na následujících stránkách stručně vyliším podstaty všech tří zákoníků, na nichž chci ukázat postupný vývoj moderního trestního práva na našem území.

Během tohoto vývoje dochází k proměně pojmání zločinů a trestů za ně, postupně se začínají vytrácet zločiny proti Bohu a jejich místo nahrazují především zločiny proti občanské svobodě. Tímto se z trestněprávních zákonů postupně vytrácí působení teologie, dochází tak vlastně k sekularizaci práva.⁸⁸

3.1. *Constitutio Criminalis Theresiana*

Vzorem tomuto zákoníku, který vyšel v roce 1768, byl starší rakouský zákoník *Constitutio Criminalis Ferdinanda* z roku 1656. Tento zákoník byl prvním sjednocením trestního práva v českých a rakouských zemích. Prosazoval se v něm soudní proces, jenž měl probíhat podle stejných pravidel, čímž zanikla dosavadní praxe starého českého soudnictví.⁸⁹ Na svou dobu to byl zákoník již poměrně zastaralý. Účelem trestu pak byla především msta na pachateli za škodu způsobenou společností nebo jednotlivci. Dosud se zde neprojevoval požadavek na úměrnost mezi trestem a proviněním, trest měl dosud symbolický charakter a jeho krutost sloužila především k odstrašení. Stále zde přetrvávaly

---

⁸⁸ Srov. TINKOVÁ, Daniela: *Hřích...*, c.d.

⁸⁹ ADAMOVIČ, Karolína; SOUKUP, Ladislav: *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, s. 183.

tresty oběšením ale i upálením, čtvrcením či zahrabáním za živa.⁹⁰ Uplatňoval se zde princip presumpce viny, tedy obžalovaný byl vinný do té doby, dokud mu byla prokázána nevinna. K doznání sloužila tortura, která měla funkci jako hlavní důkazní prostředek.⁹¹ V Theresianě byl kladen největší důraz na zločiny proti Bohu, církvi a náboženství, panovníkovi, státu a státní správě. Tato provinění byla trestána nejpřísněji. Mírnějším trestům pak podléhaly zločiny proti soukromým osobám, tedy vraždy, ublížení na zdraví, krádeže aj. Stále zde byl zakotven princip stíhání deliktů *sine lege*, jehož prostřednictvím bylo možné postihovat i takové jednání, které nebylo v zákoníku uvedeno, ale které bylo prohlášeno za zvláště „pohoršlivé a zlosynné“.⁹² Nadále se stíhalo čarodějnictví a smilstvo. Mladiství do 14 let byli zproštěni trestní odpovědnosti (pokud se tedy nejednalo o hrdelní zločin) a nesměla na nich být vykonáváno mučení. To také bylo zakázáno provádět na duševně a těžce nemocných, na těhotných ženách a osobách starších 60 let. Torturu Marie Terezie zrušila roku 1776 na naléhání intelektuála a právního poradce Josefa von Sonnenfelse.⁹³

3.2. Všeobecný zákoník o zločinech a trestech za ně

Novou orientaci v trestním právu udal zákoník Josefa II., který můžeme považovat za jeden z prvních moderních zákoníků v Evropě. Německy vyšel pod názvem *Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung* v roce 1787. V tomto zákoníku se již zrcadlí myšlenky autorů, jako byl Voltaire, Montesquieu a především Beccaria. Josef II. v něm uplatňoval ideje radikálního osvícenského pragmatismu a utilitarismu. Poprvé se zde objevovalo oddělení obecné a speciální části, rozlišovaly se přitěžující okolnosti a projednávala se zde i forma spoluúčasti. Hlavním principem tohoto zákoníku se stala presumpce nevinny. Stavovská privilegia zde již nehrála žádnou roli.⁹⁴ Zákoník přesně stanovoval rozdíl mezi kriminálními a politickými delikty a rozlišoval je podle jejich míry nebezpečí pro společnost, což znamená, že se v něm plně zakotvila zásada *nulla crimen*

---

⁹⁰ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha: Leges, 2010, s. 192.

⁹¹ TINKOVÁ, Daniela: *Hřích...*, c.d., s. 43.

⁹² VLČEK, Eduard: *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*, Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 28 – 29.

⁹³ KÝR, Aleš: *Trestání mladých pachatelů v minulosti*, in: *Historická penologie*, č. 1/2008, s. 2 – 3.

⁹⁴ TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest na prahu občanské společnosti*, in: PEISERTOVÁ, Lucie, ed., PETRBOK, Václav, ed. a RANDÁK, Jan, ed.: *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 25. – 27. února 2010, Praha: Academia, 2011, s. 9 - 10.

sine lege (žádný zločin bez zákona) a *nulla poena sine lege* (žádný trest bez zákona). Jedním z největších kladů tohoto zákoníku byla jeho stručnost, technická dokonalost a úplnost. Mizely kruté tělesné tresty, zrušilo se mučení a trest smrti, který byl však po Josefově smrti znovu obnoven za velezradu či za pokus o ni. V zákoníku však nadále zůstal trest bitím a vypalováním cejchu.⁹⁵ Větší závažnost byla přikládána kriminálním zločinům než těm politickým a při stanovování trestů mělo být přihlíženo na polehčující okolnosti, z nichž velkou roli hrál i věk pachatele.⁹⁶ Právě tento systém polehčujících a přitěžujících okolností byl zde poprvé předveden v historii evropského trestního práva. Dalším novátorským počinem bylo zavedení kategorie lehčích trestných činů tzv. *Polizeyverbrechen*, což bylo právě důsledkem vydělení trestného činu z náboženské a morální souvislosti a uchopení ho jako škodlivého veřejnosti. Na rozdíl od Theresiany se v tomto zákoníku změnilo pořadí závažnosti zločinů – nejzávažnější byly zločiny proti státu, poté proti osobě, proti cti a svobodě a nakonec proti majetku. Policejní delikty byly rozděleny na zločiny proti životu a zdraví, proti majetku a právům a proti náboženství a mravům.⁹⁷

3.3. Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky

Tento zákoník byl ustanoven Františkem II. již v roce 1796 pro západní Halič a Bukovinu, pro Rakousko a české země vyšel v mírně upravené verzi v roce 1803 pod německým názvem *Gesetz über Verbrechen und schwere Polizei-Übertretungen*. Český překlad vyšel roku 1804. Tento zákoník se nesl v podobném duchu jako jeho předchůdce z roku 1787, z něhož přebral všechny zásadní vymoženosti, ovšem dále je rozpracovával.⁹⁸ Děлил se na dvě části, kde v první byly představeny zločiny a ve druhé policejní delikty. Na rozdíl od výše zmíněných zákoníků nesestavoval zločiny ani policejní delikty do nadtříd, nýbrž je ponechával jako lineární seznam. V přehledu zločinů byly na prvním místě uvedeny zločiny proti státu.⁹⁹ Za předpokladem trestného činu stál zlý úmysl pachatele, trestní odpovědnost byla vyloučena v případě nepřičetnosti, nedovršení věku 14 let,

---

⁹⁵ VLČEK, Eduard: *Dějiny...*, c.d., s. 29 - 30.

⁹⁶ KÝR, Aleš: *Trestání mladých...*, c.d., s. 3.

⁹⁷ TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest...*, c.d., s. 11 – 12.

⁹⁸ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého...*, c.d., s. 194 – 195.

⁹⁹ TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest...*, c.d., s. 12.

donucení, nedbalosti, náhodě či nevědomosti. Jako první se zde také objevila nemožnost odvolat se na neznalost zákoníku – tedy zásada „neznalost práva neomlouvá“.¹⁰⁰ Tento zákoník lze ve své době považovat za velmi vynikající dílo, jež v podstatě ovlivňovalo trestní právo až do roku 1949, kdy vznikl socialistický trestní zákoník, neboť zákoník, který vznikl roku 1852, byl pouze jeho novelizací.¹⁰¹ Knihou práv nad přečiněními a řádu městského čili policie se budu detailněji zabývat v páté kapitole věnované trestu.

---

¹⁰⁰ VLČEK, Eduard: *Dějiny...*, c.d., s. 31.

¹⁰¹ TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest...*, c.d., s. 10 – 11.

IV. VĚZEŇSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

V následující kapitole představím některé typy vězeňských zařízení, které se na našem území vyskytovaly. Svůj zájem poté budu orientovat především na období 19. století, ve kterém docházelo ke vzniku nových moderních trestních institucí, z nichž hlavně představím historii svatováclavské věznice, která hraje v mé práci klíčovou roli. Vedle vězení se na našem území vyskytovala také instituce, která měla internovat jisté marginální skupiny obyvatelstva a přinutit je k práci. Jednalo se o tzv. donucovací pracovnu.

Podle Jiřího Klaboucha se na území českých zemí podle právního účelu vyskytovaly tři druhy vězení. Jednalo se o vězení pro dlužníky, vazební vězení a vězení za účelem trestu, přičemž to poslední své uplatnění nacházelo až pozdějším období než ta ostatní.¹⁰² Poměrně detailnější rozlišení jednotlivých vězeňských zařízení podává Aleš Kýr, který představil hned několik druhů vězení, které se na našem území v průběhu jejího historického vývoje užívaly. Jejich vznik poté sledoval v souvislosti s vývojem státu, trestního práva a soudnictví. Konkrétně se tedy na našem území užívaly tzv. zeměpanské věznice (995 – 1627), které byly v pravomoci zeměpanského soudu, kterému podléhali šlechtici i poddaní. Tato vězení většinou byla umístěna ve sklepeních hradů. Dále zde bylo církevní vězení (1222 – 1781), jež podléhalo církevnímu soudu, a zavírali se v něm členové řeholních řádů a případně ženy šlechtického původu. Dalším typem vězení bylo stavovské (1253 – 1850), které bylo podřízeno zemskému stavovskému soudu. Nejdříve sloužilo k zajištění šlechtických osob, později se však rozšířilo na osoby nešlechtického původu. Vrchnostenské vězení (1627 – 1849) se užívalo jako vazba vrchnostenského soudu a týkalo se poddaných. Od roku 1803 docházelo v tomto typu vězení k oddělování vězňů podle pohlaví. A nakonec tuto typologii uzavírá městské vězení (1287 – 1850), které spadalo pod městský soud a zaměřovalo se na měšťany, poddané z okolních panství a na tzv. neusedlé jedince (např. tuláky). Vězení bylo většinou umístěno v rámci radnice daného města.¹⁰³ Roku 1850 byla provedena reforma soudnictví zemí Habsburské monarchie, která znamenala zestátnění soudnictví a vězeňství. Důsledkem této reformy tak bylo zrušení

---

¹⁰² KLABOUC, Jiří: *Staré české soudnictví: (jak se dříve soudívalo)*, Praha: Orbis, 1967, s. 369 – 370.

¹⁰³ KÝR, Aleš: *Typologie historických vězeňských zařízení*, in: *Historická penologie*, č. 1/2005, s. 1 – 5.

některých výše zmíněných soudů (např. stavovského či městského) a tudíž i jim příslušejících věznic.¹⁰⁴

Za nejznámější reformátory vězeňství působící na našem území v 19. století můžeme považovat českého šlechtice a politika Lva Thuna (1811 – 1888) a katolického kněze Františka Josefa Řezáče (1819 – 1879).

Naléhavosti reformy vězeňství přikládal Lev Thun velmi velkou váhu. V roce 1836 vydal spis *Die Nothwendigkeit der moralischen Reform der Gefängnisse, mit Hinweisung auf die zur Einführung derselben in einigen Ländern getroffenen Maßregeln*,¹⁰⁵ kterým reagoval na špatné poměry v trestnicích. Thun ve spisu kladl velký význam na morální nápravu trestanců.¹⁰⁶ Vedle reformy vězeňství se zabýval také postpenitenciární péčí. Jeho přičiněním byl v Praze založen v říjnu roku 1838 *Spolek pro dobro propuštěných vězňů*, který měl propuštěným vězňům pomoci se začleněním se do řádného občanského života.¹⁰⁷ František Josef Řezáč působil ve svatováclavské trestnici v druhé polovině 19. století jako kněz a pedagog. V roce 1852 vydal spis *Vězeňství v posávacích způsobech svých – s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců*. Prostřednictvím tohoto spisu měl Řezáč předložit nové reformy vězeňství, jejímž cílem měla být jak náprava a polepšení trestanců, tak také návrh na efektivnější využití jejich pracovní síly. Největší význam v převýchově trestanců pak přikládal duchovní výchově.¹⁰⁸

Mezi nejznámější a největší věznice, které byly na našem území využívány v první polovině 19. století, patří trestnice hradu Špilberk v Brně a svatováclavská trestnice v Praze.

Sedm staletí starý hrad Špilberk byl přeměněn ze zrušeného pevnostního vězení na civilní trestnici v roce 1783 na nařízení císaře Josefa II. Do tohoto vězení se zavírali nejtěžší zločinci a političtí vězni. Věznice byla proslulá špatnými ubytovacími

---

¹⁰⁴ KAFKOVÁ, A.; KÝR, A., *Věznice Valdice v historii českého vězeňství*, in: Historická penologie, č. 2/2007, s. 1.

¹⁰⁵ Plné znění pramene jak v původním německém, tak v českém jazyce, předkládá kniha Hany Fořtové a Doubravky Olšákové *Lev Thun, Alexis de Tocqueville (Korespondence 1835 – 1856)*.

¹⁰⁶ FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 104 – 105.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 124.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 116 – 117.

podmínkami pro trestance. Poslední vězni Špilberk opustili roku 1851 po rozhodnutí císaře Františka Josefa I. o jejím zrušení.¹⁰⁹

4.1. Historie svatováclavské věznice

První impuls k výstavbě nové věznice podal roku 1804 císař František I., který při návštěvě Prahy shledal dosavadní životní a pracovní podmínky trestanců rozmístěných v různých pracovních, kázeňských či prádelních domech jako velmi nevyhovující. Císař tedy nařídil vytvoření speciálního fondu, který měl umožnit vylepšení podmínek pro trestance a díky němuž by bylo možné zajistit a přebudovat vhodnou budovu pro dostatečně rozsáhlou trestní instituci.¹¹⁰ Jako nejvhodnější k přestavbě byla shledána budova bývalého kláštera sv. Václava, která původně sloužila k vojenským účelům. Vojenský zásobovací úřad však předal celou budovu správě trestnice až v roce 1816. První rekonstrukce kláštera počaly již v roce 1809 a do rychle upravené trestnice tak bylo převezeno prvních 204 vězňů z Terezína. Brzy zde však vypukla epidemie, která vyhubila přibližně třetinu trestanců. Aby mohla trestnice správně fungovat, bylo požadováno její důkladné přestavění a rozšíření. Na provedení další přestavby ovšem chyběly finance, tudíž se s ní začalo až v roce 1820, kdy Prahu opět navštívil František I. Veškeré práce na trestnici byly provedeny v letech 1822 – 1826. Svatováclavská trestnice byla určena pro celou zemi a pro trestance obojího pohlaví. Celkem mohla pojmout 800 mužských a 200 ženských trestanců, kteří byli odsouzeni k těžkému žaláři na více jak půl roku či k lehkému žaláři trvajícím více než 1 rok.¹¹¹ Počátkem roku 1826 bylo do trestnice převezeno 108 vězňů z pražské káznice a 39 trestanců z bývalé věznice Novoměstské radnice. Následujícího roku se do Svatováclavské věznice přesunuli vězni ze všech zemských kriminálních soudů a z Terezína. V roce 1829 již věznice téměř dosahovala svého maximálního počtu internovaných. V letech 1853 – 1854 byla přistavena její jižní část, díky níž se maximální kapacita rozrostla na 1300 trestanců. Další prostor vznikl poté roku 1865, kdy bylo ženské oddělení přesunuto do nově vniklé ženské věznice v Řepích.¹¹² Poprvé se o zrušení trestnice začalo jednat roku 1877 na zasedání městské rady, kde se

---

¹⁰⁹ KÝR, Aleš: *Typologie...*, s. 5 – 6.

¹¹⁰ UHLÍK, Jan: *Minulost českého vězeňství – Svatováclavská trestnice*, in: *České vězeňství*, č. 1/1993, s. 16.

¹¹¹ EMLER, Josef: *Někdejší trestnice u sv. Václava*, Praha: Nákladem důchodův královského hlavního města Prahy, 1889, s. 9 – 11.

¹¹² UHLÍK, Jan: *Minulost českého vězeňství...*, c.d., s. 19.

poukazovalo na vysokou úmrtnost vězňů. K tomuto tématu se pražští radní vrátili opět v roce 1881, kdy již bylo definitivně rozhodnuto o jejím zrušení. Roku 1884 byla svatováclavská trestnice prodána pražské obci, jež měla za úkol tuto budovu trestnice odstranit a na jejím místě měla vzniknout nová pražská čtvrť.¹¹³ Definitivně byla věznice uzavřena roku 1889, přičemž trestanci, kteří v ní byli internováni, byli přesunuti do nově vybudované věznici na Pankráci. Dodnes se ze svatováclavské trestnice zachoval pouze kostel sv. Václava.¹¹⁴ Vedle výše zmíněné trestnice v Řepích a na Pankráci vznikaly v druhé polovině 19. století také další nové trestnice, z nichž můžeme zmínit například věznici ve Valdicích (tzv. Kartouzy), Bory u Plzně či Mírov na Moravě.¹¹⁵

4.2. Věznice vs. donucovací pracovna

Vedle trestních institucí se na počátku 19. století v rámci zemí habsburské monarchie vyskytovaly i jiná internační zařízení, jejichž účelem však nebylo potrestat zločin, nýbrž internovat a donutit k práci jistou skupinu obyvatel. Jednalo se o tzv. donucovací pracovny, jejichž určení definoval *Ottův slovník naučný* následovně: „Donucovací pracovny jsou veřejné ústavy, které mají osoby k práci způsobilé, však jí se štítící nebo jinak nespořádaný život vedoucí (žebráci, tuláci, nevěstky a.t.p.) donucením ku pravidelné práci, působením náboženským a vyučováním naváděti ku spořádanému životu.“¹¹⁶ Základní rozdíl mezi vězením a donucovací pracovnou lze spatřit již v jejich osazenstvu. Donucovací pracovny se především zaměřovaly na internaci marginálních skupin obyvatelstva, jako byli například žebráci, tuláci, prostitutky aj. Jednalo se o poměrně homogenní skupinu lidí, pocházející z téměř srovnatelných sociálních poměrů. Věznice naopak internovala osoby z různých sociálních prostředí a jejich uvěznění bylo v důsledku jimi spáchaného trestného činu. Řečeno jinými slovy, na rozdíl od donucovací pracovny bylo ve vězení možné, že se vedle sebe nacházeli lidé všech možných sociálních skupin – tedy od dělníků až po právníky.

Bližší informace o pražské donucovací pracovně se v sekundární literatuře objevují jen zřídka. Z pramene, se kterým pracuji v analytické části, lze vyčíst, že zřízení mnou

---

¹¹³ EMLER, Josef: *Někdejší trestnice...*, s.d., s. 13 – 14.

¹¹⁴ UHLÍK, J.: *Minulost českého vězeňství – Svatováclavská trestnice - pokračování*, in: *České vězeňství*, č. 2/1993, s. 20.

¹¹⁵ KÝR, A., *Trestání mladých...*, c. d., s. 3.

¹¹⁶ *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, V Praze: J. Otto, 1893, sv. 7, s. 842.

zkoumané pražské donucovací pracovny bylo povoleno v roce 1829. Tato pracovna tedy vznikla za přičinění hraběte Karla Rudolfa Chotka, který zastával v Praze v letech 1826 – 1843 funkci nejvyššího purkrabího. Podmínky internace v donucovací pracovně předkládal dekret z 25. června 1811.¹¹⁷

---

¹¹⁷ Srov.: FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun...*, c.d., s. 320.

V. TREST

V následující kapitole se budu zabývat zákoníkem *Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky*, který byl pro země Habsburské říše (kromě Uher) vydán roku 1803 a v platnost vzešel 1. ledna 1804. Dříve, než se budu zabývat samotným vězeňstvím, je nutné nejprve věnovat pozornost tomu, jaké druhy trestů se v období, kterým se tato práce zabývá, užívaly. Zpočátku se zaměřím na základní popis zákoníku a jeho hlavních idejí, z nichž se pokusím zachytit představu o účelu trestání. Poté představím výčet jednotlivých zločinů a trestů, které se v tomto období udělovaly. Dále se pokusím vysledovat, zda se v dobové trestní praxi ještě objevovaly nějaké elementy staršího trestání, případně jak koexistovaly spolu s jejich moderními alternativami. Zaměřím se také na úlohu veřejnosti v trestání, tedy co směla vědět či vidět a co jí zůstalo skryto. Jak již bylo zmíněno výše, je jisté, že v tomto období se postupně jedním z důležitých účelů trestu (především trestu odnětí svobody) stávala náprava zločince a jeho opětovné začlenění do společnosti, přesto se však pokusím vysledovat tresty, které tomuto účelu stále odporovaly, případně jej znesnadňovaly.

Zákoník se dělil na dvě části, z nichž první se zabývala zločiny (přesný název této části je *O přečiněních a jich trestech*) a druhá policejními přestupky (*O těžkých řádu městského (policie) přestupcích*). Mezi zločiny patřila podle zákoníku jakákoliv protiprávní jednání, jejichž předpokladem byl zlý úmysl a která ohrožovala obecnou bezpečnost. S ostatními zločiny, které svou povahou případně jinými okolnostmi nespádaly do pravomoci hrdelního soudu, se zacházelo jako s přestupky. Jako přestupky se většinou trestaly odchylky od mravních norem společnosti. „*Konečně za příčinou všeobecného mravův zachování ku překážce přečinění mnoho aučinkujícího, též i jednání všeobecnou mravopočestnost hubící mezi těžké řádu městského přestupky počtina jsou.*“¹¹⁸ Trestání zločinů spadalo do pravomocí hrdelního soudu, přestupky řešila vrchnost daného území spolu s úředními orgány, tedy například s policií.

Obě výše zmíněné části zákoníku zaznamenávaly rozličné zločiny a policejní delikty, z nichž každému byl vyměřen trest, jak obecný, tak zvláštní, který zohledňoval buď přitěžující, nebo polehčující okolnosti. Zákoník také zdůrazňoval, že soudní úředníci museli trest vyměřit co nejspravedlivěji s ohledem na možné vedlejší okolnosti. Hrdelní tresty se omezovaly pouze na takové zločiny, které byly spáchány s *úplným rozmyslem* a

---

¹¹⁸ *Kniha práv...*, c.d. (úvodní stránky)

kteře přímo ohrořovaly veřejnou a privátní bezpečnost. Méně nebezpečné zločiny byly trestány s menší přísností a tresty byly udělovány podle míry škodlivosti zločinu. Trest se vztahoval jen na taková jednání, která byla přesně popsána v zákoníku. „*Za přečinění však, rovněž i též za těžký řádu městského přestupek může jen to pokládáno a trestáno býti, co v těchto právech trestních vejslovně za přečinění anebo za těžký řádu městského přestupek položino jest.*“¹¹⁹ Byla zde již viditelná proměna chápání trestu, který měl být úměrný spáchanému zločinu a jeho hlavní funkcí bylo zamezení dalšímu zločinu. Objevovala se zde i snaha o ochranu rodiny pachatele, která neměla být zasažena jakoukoliv nevolí ostatních kvůli tomu, že jejich příbuzný byl zločinec. Trest zde tedy vystupoval v sociální souvislosti jako ochrana bezpečí společnosti. Při jeho udílení se však také měl brát na nevinné příbuzné pachatele, kteří jím měli být co nejméně zasaženi. Pachatel se zde jevil jako někdo, koho bylo nutno potrestat, ale pouze v takové míře, aby příliš netrpěl. „*Přečiněnc zádneho zlého většího trpěti nemá, nežli čím k zamezení přečinění hroziti a vyplniti se musí; a následky trestu na nevinné příbuzné, co možná, rozšiřovati se nemají.*“¹²⁰

Na základě výše zmíněného si lze všimnout, že tresty za zločiny měly především účel zajištění bezpečnosti pro okolní společnost, kdežto tresty za přestupky se zaměřovaly především na udržení mravní bezpečnosti. Trestání přestupků je možné považovat za první prevenci před těžkými zločiny, neboť právě nemravné chování mohlo být viděno jako první stupeň k chování zločinnému. Vymezení přestupků a trestů za ně mohlo hrát v tehdejší společnosti dvojí preventivní roli, tedy jak vůči okolnímu obyvatelstvu, před kterým se měla nemravnost skrývat a případně trestat tak, aby se zabránilo jejímu možnému rozšíření, tak vůči samotnému provinilci, který byl tímto podchycen a sledován dříve, než mohl případně spáchat vážnější trestný čin.

Zákoník také uváděl okolnosti, které měly na trest přitěžující či polehčující vliv. Zločin byl považován za tím závažnější, čím větší úmyslná příprava mu předcházela a čím větší byla při něm způsobena škoda. Mezi přitěžující okolnosti se poté dále počítalo, zda bylo pachatelem spácháno více zločinů či zda opakovaně spáchal jeden a tentýž zločin, zda byl již zločinec dříve trestán, resp. pokud naváděl ke zločinu jiné osoby, byl jejich původcem či vůdcem a nakonec v případě křivé výpovědi.¹²¹ Polehčující okolností pak

---

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž, díl 1., hlava 3, § 36 – 38.

bylo, pokud byl pachatel mladší 20 let, slabého rozumu či u něj byla zanedbána výchova. Dále pak mohl být trest ulehčen v případě, že pachatel dosud vedl své živobytí poctivě, provedl čin z přinucení někoho třetího, ať ze strachu či z poslušnosti, z cizí nedbalosti, v afektu anebo pokud ho k tomu dohnala jeho chudoba. Dále mohl být pachateli přidělen lehčí trest, pokud uhradil způsobenou škodu, nepokusil se o útěk, i když mohl, sám se ke zločinu přiznal, nebo udal jiné zločince.¹²²

V následující podkapitole se již přímo zaměřím na vymezení jednotlivých zločinů a přestupků a představím tresty, které za ně měly být udělovány, spolu s jejich možným zostřením.

5.1. Zločin, přestupek a trest

*Knih*a práv definovala celkem 21 různých zločinů a několik rozličných přestupků. Pro obě kategorie pak vymezovala řadu trestů a jejich možných zostření v případě výskytu přitěžujících okolností, které mohly nastat během spáchání trestného činu či přestupku.

Základem každého zločinu bylo podle zákoníků zlé předsevzetí pachatele, tedy řečeno jinými slovy byl zločin vykonán úmyslně. Zákoník tak plnou zodpovědnost za zločin přiznal pachateli a postižený zde hrál pouze roli oběti, která byla zasažena páchaným zlem. Mezi zločiny se však nepočítalo, pokud byl jeho původce zbaven rozumu, smyslů (což zahrnovalo také opilost), pokud byl mladší 14 let a pokud byl čin proveden v nedbalosti či náhodou. Ovšem nikdo se nesměl vymlouvat na neznalost zločinů, které byly trestné. Tím se v zákoníku objevila zásada „neznalost zákona neomlouvá“. Za zločin se taktéž považovala spoluvina, navádění či jakákoliv nápomoc a také pouhý pokus o něj.¹²³ Mezi zločiny se tedy podle zákoníku řadily:

- 1) Zločiny proti státu a panovníkovi.
- 2) Veřejné rozbroje v lidu.
- 3) Veřejné násilí a útok.
- 4) Navrácení se zločince z vyhnanství.
- 5) Zneužití úřední moci.¹²⁴

---

¹²² Tamtéž, hlava 4, § 39 – 40.

¹²³ Tamtéž, hlava 1, § 1 – 7.

¹²⁴ Ustanovením zločinů veřejných byrokratických orgánů se tak objevuje snaha státu o jeho vlastní ochranu nejen před zločiny poddaných, ale také před nebezpečím číhajícím z jeho vlastních řad. Srov. TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest...*, c.d., s. 12.

- 6) Padělání dokladů.
- 7) Padělání peněz.
- 8) Zločiny proti náboženství (tzv. *rušení náboženství*).
- 9) Znásilnění.
- 10) Vražda a zabití.
- 11) Potrat.
- 12) Zabití či odložení dítěte.
- 13) Ublížení na zdraví.
- 14) Souboj.
- 15) Žhářství.
- 16) Krádež.
- 17) Loupež.
- 18) Podvod.
- 19) Bigamie.
- 20) Utrhání na cti.
- 21) Napomáhání zločinu.¹²⁵

„Zločinné sáhají buďto na bezpečnost společnou nepostředně v svazku vlasti, totiž v společnosti městské, v přípravách a zřízeních veřejných, aneb v důvěrnosti veřejné; aneb urážejí bezpečnost každého zvlášť na osobě, na jmění a zboží, na svobodě, anebo na jiných právech.“¹²⁶

Tresty za výše zmíněné zločiny byly pouze dva - trest smrti, nebo internace v žaláři. Trest smrti se vykonával pouze oběšením. Trest vězením se dělil na tři stupně: prvním stupněm byl žalář lehký (*bez přísady*), druhým žalář těžký a třetím žalář nejtěžší. V žaláři prvního stupně byl trestanec bez pout, stravu měl podle klasického spořádání trestnice, k pití mohl pouze vodu, nesměl se s nikým scházet bez přítomnosti strážného a nesměl při ní užívat jazyka, který nebyl strážnému známý. Těžký žalář pro trestance znamenal pouta na nohou, každý den jedno teplé jídlo (bez masa) a na posteli směl mít pouze holá prkna. Také mu bylo zakázáno jakékoliv mluvení s jinými vězňenými. Nejtěžší stupeň trestu žaláře měl izolovat trestance od jakékoliv okolní společnosti, přesto však měl mít tento trestanec v cele tolik místa a světla, které bylo potřeba k zachování jeho zdraví. Vězeň byl plně spoután těžkými okovy na nohou, rukou a kolem pasu, které se mu sundávaly jen

---

¹²⁵ Tamtéž, hlava 6, § 51.

¹²⁶ Tamtéž, hlava 6, § 50.

v čase práce. Teplou stravu dostával vězněný každý druhý den (samozřejmě bez masa) a ostatní dny dostával pouze chleba a vodu. Trestanec se nesměl s nikým scházet ani s nikým mluvit. Doba trvání těchto uvěznění byla buď na doživotí, nebo na určitý čas, z něhož nejkratší trest byl 6 měsíců a nejdelší 20 let. Se všemi stupni trestu žaláře byla spojena práce, kterou musel každý trestanec vykonávat, přičemž se měla dodržovat zásada, čím těžší žalář, tím těžší práce.¹²⁷

Trest žaláře mohl být ještě ztřeštěn veřejnou prací, vystavením na pranýři, bitím holí či metlou, pústem nebo vyhnanstvím ze země po propuštění. Veřejná práce mohla být vykonávána pouze v řetězech, tudíž se měla pojit především s těžším a nejtěžším žalářem. Trestanci, jejichž trest přesahoval hranici deseti let, mohli být odsouzeni na galeje. Při *vystavení k divadlu na lešení potupy* se odsouzený okovaný těžkými pouty na nohou a rukou vystavil na veřejném místě pod dohledem strážných. Takto měl být trestanec vystavován po tři dny vždy na hodinu s tabulkou na prsou, na které měl být čitelně napsán zločin, který spáchal, a jemu vyměřený trest. Toto ztřeštění mohlo být uděleno pouze v případě, pokud bylo předepsané právem, nebo pokud měl trestanec vyměřený trest alespoň na 10 let. Bití holí se týkalo pouze mužských trestanců, ženy a mladiství mladší 18 let byli šviháni metlou. Tento trest poté mohl být opakován i vícekrát během doby uvěznění. Počet ran a jejich opakování pak záležely na soudci, který přitom měl brát ohled na to, jak byl zločin vážný a „zlostný“, ale také na fyzický stav pachatele. Soudce nesměl udělit více než 50 ran a bití se odehrávalo pouze v trestnici. Vyhnanství ze země se týkalo pouze zahraničních zločinců, pokud byl zločinec zvláště nebezpečný, byl mu na levé straně jeho boku vypálen cejch – písmeno R (znamenalo *relegace*¹²⁸) a počáteční písmeno země, odkud pocházel. S or telem smrti či žaláře se ještě pojilo vymazání ze stavu panského či rytířského, ztráta šlechtictví a zemanství se všemi jeho právy a nemožnost po čas trestu uzavřít jakýkoliv právní závazek.¹²⁹

Co se týče jednotlivých zločinů a trestů za ně, smrtí se například trestalo ohrožení bezpečnosti panovníka, atentát a pokus o něj, pokus o násilný převrat v zemi, vražda (úkladná, loupežná, najatá) a úmyslné zhárství. Doživotí pak bylo vynášeno např. za zabití manželského dítěte po porodu. Pokud bylo zavražděné dítě nemanželské, trestem byl těžký

---

¹²⁷ Tamtéž, hlava 2, § 9 – 16.

¹²⁸ Relegace pochází z latinského *relegatio* a znamená vypovězení. *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, V Praze: J. Otto, 1904, sv. 22, s. 530.

¹²⁹ Tamtéž, hlava 2, § 17 – 23.

žalář na 5 – 10 let. Trestem za loupež či znásilnění byl těžký žalář v rozsahu 5 – 10 let. Pokud bylo při znásilnění ohroženo zdraví či živobytí oběti, mohl být trest vyměřen až na 10 – 20 let. Za „rušení náboženství“ se považovalo rouhání a rušení provozování náboženství prostřednictvím skutků, slov či spisů, rozšiřování nevíry a nabádání křesťanského obyvatelstva k opuštění křesťanské víry. Trestem pak byl těžký žalář na 1 – 5 let, v případě větší „zlosti“ pachatele až na 10 let.¹³⁰

Výčet jednotlivých zločinů, který je uveden výše, nebyl seřazen podle jejich závažnosti, jako tomu bylo u předchozích zákoníků. I když se tedy zločin proti vlasti, který byl uveden na prvním místě, jevil jako nejzávažnější, například vražda, která byla srovnatelně závažná, se nacházela až na desátém místě. Stupně závažnosti jednotlivých zločinů lze poté vysledovat až v odstavci, kde byly detailněji rozpracovány spolu s tresty, které za ně hrozily. V některých případech, například u výše zmíněného rušení náboženství, se trest mohl odvíjet podle toho, s jakou mírou „zlosti“ byl konán.

Zločin mohl zaniknout smrtí pachatele, odpykáním trestu, jeho opomenutím či dosažením zletilosti pachatele. „*Vystállli zločinec trest proti němu uznany, tedy zločin za zašlý býti má. Potrestany vstoupí zase v užívání všech společných práv městských¹³¹, pokud jichž ztráta v následcích ortele pod článkem 23. (pozn. dodatečná ztráta práv jako součást trestu žaláře) vejslovných obsažena, neb dle článku 22. (pozn. v případě vyhnanství ze země) s nimi spojena nejni. Nemůže tedy v užívání těch práv od nikoho zaměstnáván, zaneprázdnován, neb sužován býti. Ani jemu, pokudž v obcování jak se náleží, šlechtně pokračuje, co předešlého vytýkáno, a předhazováno, neb on za příčinou toho od kohokoli tupen, haněn aneb urážen býti nemá.*¹³² Při odpykání trestu tedy trestanec nabyl veškerých práv, která mu byla v žaláři odňata. Přesto však nemohl opět nabýt práv vycházejících z jeho šlechtického původu, studia na vysoké škole či zemanství (obsaženo v § 23), jež mu byly v rámci trestu odebrány. Můžeme zde však vidět pokus o odstranění nálepky zločince v případě, když po propuštění žil bývalý trestanec poctivým životem a prací. Zrcadlila se zde snaha o opětovné začlenění zločince do společnosti, jež měla na jeho činy zapomenout a nijak mu je nepřipomínat. Po odpykání trestu tak mizela zločincova minulost. Zločin prostě měl zaniknout či spíše zmizet s odpykáním trestu. Trestanec tak mohl vystupovat

---

¹³⁰ Tamtéž, hlava 7 – 27.

¹³¹ Užití slova „městský“ je zde nepřesným či zavádějícím překladem z německého „bürgerlich“, které by zde bylo lépe vyjádřeno slovem „občanský“.

¹³² Tamtéž, hlava 18, § 201, 204.

jako nový transformovaný člověk, který původně sešel z cesty, ale stát mu svou mocí potrestat opět ukázal správný směr jeho života.

Tato myšlenka, vyplývající z citace uvedené výše, však přichází do střetu s jistými formami staršího trestání, které jejímu plnému uchopení stále mohly zabraňovat. Jako příklad zde může figurovat již zmíněné vyhnanství či nemožnost opět nabýt jistých specifických práv, což značí, že trest v podstatě nadále přetrvával a myšlenka zařazení trestance do života, jaký vedl předtím, se zde částečně vytrácela. Je však možné tvrdit, že pomocí trestu měl být vytvořen naprosto nový jedinec, což vede k představě vězení jako výrobní transformovaných lidí, poslušných a produktivních, jejichž zločiny měly být zapomenuty, pokud po propuštění dodržovali společná pravidla, která jim byla ve věznici denně vštěpována. Jakákoliv rekriminace ve vztahu těmto *novým osobám* se zakazovala a to z důvodu jejich správné integrace, která by tím mohla být narušena. Této myšlence však odporovala praxe vypalování cejchu, díky kterému byla bývalému zločinci neustále připomínána jeho minulost. Tento cejch poté působil na okolí jako znamení, že se mezi nimi pohybuje někdo, kdo dříve spáchal zločin. Trest vypálením cejchu byl tedy v podstatě trestem doživotním anebo, jak popisuje Daniela Tinková, byl „živým trestním rejstříkem“.¹³³

Přestupky klasifikoval zákoník následujícím způsobem: proti veřejné bezpečnosti (tedy proti právům učňů), proti veřejnému pokoji, proti právům sloužících, proti povinnostem veřejného úřadu, a nakonec zde byly přestupky proti živobytí, zdraví, vlastenství, cti, dobré pověsti a veřejným mravům (tento přestupek zahrnoval smilstvo, žebrotu, zakázané hry a opilství). Tresty za výše zmíněné přestupky byly peněžitá pokuta, propadnutí zboží nebo náradí, ztráta práv a nadání (týkalo se doktorů, úředníků, živnostníků, řemeslníků a obchodníků), vězení, tělesný trest bitím, vyhoštění z jistého místa, krajiny nebo ze všech dědičných zemí. Vězení mělo dva stupně – lehké (bez zpřísnění) a tuhé. V lehkém vězení byl odsouzený bez pout a okovů a mohl žít z vlastních prostředků nebo z pomoci svých blízkých. Tuhé vězení znamenalo pro odsouzeného okovy na nohou, denně jedno teplé jídlo, zákaz jakýchkoliv návštěv bez přítomnosti vrchnostenské osoby a povinnost pracovat. Alternativním trestem mohlo být také domácí vězení. Doba trvání vězení byla v rozpětí od 24 hodin do 6 měsíců. Trest bití se týkal především služebnictva, tovaryšů a takových lidí, kterým by vězení přineslo škodu na výdělku. Počet ran nesměl překročit 25 a trest se nevykonával veřejně. K zostření trestu

---

¹³³ TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest...*, c.d., s. 15.

vězení se poté přidělovalo bití holí, půst, veřejné vystavení, těžší či veřejná práce. U nedospělých se zločin považoval za přestupek a trestal se buď vězením, nebo potrestáním od rodičů.¹³⁴ V zákoníku se však také objevovala možnost nahrazení trestu za jiný, což souviselo především s ekonomickou situací trestaného nebo jeho tělesnou konstitucí. Tedy pokud by udělená pokuta znamenala značnou finanční újmu pro odsouzence či pro jeho čeled', mohl být místo ní vyměřen trest lehkého vězení. Pokud by vězení mělo fatální následky na výdělek odsouzence či jeho čeledi, mohla být zkrácena doba jeho trvání. A nakonec pokud by fyzický stav pachatele nedovoloval tělesný trest, mohl být tento druh trestu přeměněn na vězení.¹³⁵ Přestupek pak zanikal v případě smrti přestupce, složením pokuty, odpykáním trestu, prominutím pokuty či trestu a dosažením pachatelovy zletilosti.¹³⁶

U přestupků i u zločinů týkajících se bezpečnosti života lze vyzorovat možnou formu kontroly obyvatelstva, spojenou s Foucaultovým konceptem biomoci regulující životní mechanismy obyvatelstva. Nejen že se trestalo ohrožení osoby osobou jinou, ale také ohrožení sebe samého. Tři dny až jeden měsíc vězení hrozil osobě, která ohrozila svůj vlastní život například koupáním se v řece v místě, které nebylo vrchností k tomu určené, nebo přecházením přes zamrzlou řeku či jinou vodní plochu. Také zatajení plodu znamenalo až tříměsíční tuhé vězení, což značilo snahu státu zabránit matkám v případném zabití dítěte po porodu, které bylo již trestáno jako těžký zločin.¹³⁷ Snaha státu o regulaci života obyvatel se také projevovala ve stíhání potratu jako zločinu, za který hrozil těžký žalář v rozpětí 1 – 5 let. Potrat provedený proti vůli či vědomí matky byl trestán ještě přísněji, tedy až desetiletým těžkým žalářem. Z toho může vyvstávat otázka, kdo byl vlastníkem těla - byl jím člověk sám nebo stát? Snaha mít přehled o těhotných ženách, povinnost rodiček zavolat k porodu porodní bábu, nahlásit případné úmrtí dítěte při porodu, ale také trestání vlastního ohrožování života mohlo tedy znamenat, že se stát snažil stále více přivlastnit si dispoziční právo nad tělem svého poddaného. Ještě více je tato snaha viditelná při zacházení se sebevrahem. Pokus o sebevraždu měl za následek vážné

---

¹³⁴ Tamtéž, díl 2., hlava 1 – 4, § 1 – 36.

¹³⁵ Tamtéž, hlava 2, § 23.

¹³⁶ Tamtéž, hlava 3, § 270.

¹³⁷ Podrobněji se tématem infanticidia, tedy zahubením dítěte matkou po porodu, zabývá Daniela Tinková v článku *Předcházet či trestat?: problém infanticidia v osvícenecké společnosti*. TINKOVÁ, Daniela: *Předcházet či trestat?: problém infanticidia v osvícenecké společnosti*, Český časopis historický, 2003, 101(1), s. 27-76.

napomenutí od vrchnosti. Sebevrah musel být držen pod neustálým dohledem a tento čin mu měl být neustále rozmlouván. „...*tak dlouho v pozoru přísném držeti se má, až prostředky mravními a fyzickými (totiž uměním věcí přirozených) k rozumu a poznání povinnosti své k stvořiteli, vlasti a sobě samému navrácen nad činem svým pykaje napotom polepšení pevné očekávati nechá.*“¹³⁸ Je zajímavé si v tomto úryvku všimnout pořadí, vůči komu měl mít jedinec povinnost. Na první místo byl kladen Bůh, jako jeho stvořitel, a hned za ním byl uveden stát a až nakonec zde byla povinnost vůči vlastní osobě. Jedinec by tak měl myslet dříve na svou prospěšnost pro stát a až poté sám na sebe.

Ze zákoníku tak vyplývají různé formy kontroly obyvatelstva. Můžeme zde spatřit kontrolu sociální, ekonomickou ale také biologickou. Ze sociálního hlediska byla funkcí trestu ochrana státu a jejich obyvatel. Trest tak vystupoval jako prostředek, který měl zamezit dalším zločinům a ochránit před nimi okolní společnost. Svou jistotou a přesným vymezením ukazoval trest vlastní sílu, díky které ve společnosti vystupoval jako fatální důsledek pro jedince, kteří se vzepřeli daným společenským pravidlům a kteří svým jednáním ohrozili její fungování. Z pohledu biologického se dostáváme k podrobnější funkci trestu, který v podstatě vystupoval jako preventivní opatření před fyzickým ohrožením vůči jiné osobě či vůči sobě samému. Život v moderní společnosti získával jinou váhu, bylo potřeba jej chránit. Netýkalo se to však pouze obětí zločinu, ale také samotných pachatelů, u nichž se postupně stále více uplatňoval trest internace těla spíše než jeho destrukce. Může z toho plynout, že život jedince byl v podstatě ve vlastnictví státu, jehož hlavním úkolem bylo ho uchovat, a to i v případě, že jeho *duch* nedodržel pravidla. Ekonomické hledisko vycházelo z utopické představy dokonalé moderní výrobní společnosti, s čímž právě mohlo souviset jak správné sociální prostředí, ve kterém se jedinec nacházel, tak jeho fyzické zdraví, které umožňovalo jeho tělu pracovat. V zákoníku bylo ekonomické hledisko vyjádřeno například v případě zachování jisté úrovně živnosti pro ty, kteří se dopustili přestupku – zásada v podstatě zněla: potrestat, ale nezruinovat. Vymezení trestu se tak řídilo ekonomickou situací jedince a bral se v potaz nejen samotný pachatel, ale také okolí, které na něm bylo závislé – tedy například jeho čeleď. Pokud by pak trest fatálně ohrozil jejich životní situaci, mohl být zmírněn. K osobám, které zaměstnávaly určitý počet čeledínů, pak byl tedy trestní systém shovívavější. Z toho může plynout jistá prevence proti zkrachování živnosti pachatele, která by vedla k propuštění čeledi, z nichž někteří by se pod tlakem tíživé situace mohli dát na zločinnou dráhu.

---

¹³⁸ Tamtéž, hlava 8., § 91.

5.2. Bolest a hanba

Předmoderní trestní systém byl založen především na bolesti a veřejnosti. Bolest byla přímým útokem na tělo pachatele. Panovník, v jehož jménu se trest vykonával, tak měl absolutní moc nad životem odsouzeného – měl právo mučít, mrzačit a zabíjet. Cílem bylo pomstít se na těle pachatele. Trest tak byl pro většinu odsouzených fatální a konečný, neboť se nepočítalo s tím, že by zločinec poté mohl vést opět normální život v rámci společnosti. Druhým znakem předmoderního trestání bylo, že se většinou odehrávalo před očima veřejnosti. Okolní publikum, skládající se z poddaných, bylo jeho nedílnou součástí, na jednu stranu jej utvrzovalo a zároveň jím bylo odstrašeno. Trest se tak netýkal pouze odsouzeného, ale také celé společnosti, která svou nenávistí a pohrdáním vůči zločinci ve skutečnosti tuto krutost schvalovala a potvrzovala. Představme si tak obyčejného poddaného stojícího v řadě před místem vykonání trestu nad odsouzeným – na jednu stranu byl odstrašen krutostí trestu, na druhou stranu však od něj nemohl odvrátit zrak, neboť jej cítil jako zadostiučinění.¹³⁹ Podle Foucaulta byl zločin chápán jako útok na tělo samotného panovníka, který právě prostřednictvím trestu demonstroval svoji moc. Zločin ve vytvářející se moderní společnosti nebyl již chápán jako útok na panovníka, nýbrž jako útok na tělo celé společnosti.

Moderní techniky trestání, jak je známe v západní společnosti dnes, jsou již plně vzdáleny očím jakéhokoliv publika a vykonávají se za zavřenými dveřmi či za vysokými zdmi. Veřejný zůstává pouze proces vedený nad obžalovaným a rozsudek. Bolest se z výkonu trestu plně vytrácí. V některých západních státech sice stále existuje trest smrti, přesto však vychází z požadavku co nejmenšího utrpení pro odsouzeného.

Na počátku 19. století můžeme spatřit střet staré praxe trestání s novou, přičemž původní techniky trestání postupně ustupují těm novým. Tuto koexistenci staré a nové praxe lze vysledovat ze samotného zákoníku, kde se vedle trestu vězení, pokuty aj. nadále využíval trest smrti, bití, vypalování cejchu či vystavení na pranýři. V případě těžkých zločinů však byly tyto tresty (tedy kromě trestu smrti) pouze doplňkem či spíše zpřísněním

---

¹³⁹ Ne vždy však veřejný výkon trestu zaznamenal nenávist publika vůči odsouzenému. V některých případech publikum s odsouzeným sympatizovalo, případně se jej snažilo vzbouřit zachránit. Srov. FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat...*, c.d., kap. II. (Lesk a sláva veřejných poprav). Soudní praxí a veřejným výkonem trestu od období pozdního středověku po období vzniku občanské společnosti se také blíže zabývá Richard Van Dülmen v knize *Divadlo hrůzy*. DÜLMEN, Richard Van: *Divadlo hrůzy: soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha: Rybka, 2001.

uvěznění, přesto je však můžeme pokládat za přežitek či spíše jistou brzdu, která zpomalovala vývoj plně moderního systému trestání založeného na představě nápravy odsouzeného zločince. Jak bylo poznamenáno v předešlé podkapitole, v zákoníku se již prosazovala myšlenka nápravy zločince a jeho opětovného začlenění do společnosti. Zákoník přímo okolní společnost nabádal, aby bývalému zločinci, který měl snahu vést poctivý život, nepřipomínala minulost, nehaněla ho za ni a chovala se k němu slušně. Toto *vymazání* minulosti se týkalo především těch bývalých trestanců, kteří se zařadili do výrobní společnosti a *šlechtně* vykonávali svou práci. Tato představa však byla do jisté míry v rozporu se zákoníkem, který na jedné straně vystavil vězně na pranýř před co nejvíce lidí, jejichž úkolem bylo vyvolat v trestanci pocit hanby, na straně druhé od těch samých lidí poté očekával, že ho po propuštění zahanbovat nebudou.

V následujících řádcích se budu věnovat, tomu, jakou roli hrála v zákoníku veřejnost. Co směla vidět a co se jejím očím skrývalo? Jakou roli hrála veřejnost při nápravě zločince a jaké techniky trestání ji bránily? Pro lepší uchopení této problematiky níže představím, jak se podle zákoníku měly vyhlášovat rozsudky a vykovávat tresty, z nich především trest smrti, vystavení na pranýři, bití a vypalování cejchu.

Trest, který byl odsouzcenci vyměřen, musel být ihned ohlášen a vykonán. Odložen mohl být pouze v případě, pokud byl odsouzenec zbaven smyslů, byl těžce nemocný, nebo pokud byla odsouzencem těhotná žena. Odložení vyhlášení a vykonání trestu se týkalo také urozených osob, křesťanských duchovních, příslušníků zemských stavů a vysokých škol. Vrchnost měla prvně rozsudek oznámit jejich nadřízeným. Pokud byl obžalovaný prohlášen za nevinného, ihned měl být propuštěn s právně potvrzeným zněním rozsudku, který prokazoval jeho nevinu.¹⁴⁰

Způsob vyhlášení rozsudku nad odsouzeným se odvíjel od zločinu a vyměřeného trestu. V případě vymezení nejtěžších trestů bylo ohlášení rozsudku veřejné s přítomností samotného pachatele zločinu. Lehčí tresty se poté vyhlášovaly pouze uvnitř soudní budovy.

Pokud byl pachateli vyměřen trest smrti, měl být přednesen rozsudek nejprve v soudní budově a poté také veřejně na lešení, které bylo vystavěno před soudem. Odsouzený měl být na lešení přiveden v poutech, přičemž soudní písař hlasitě a zřetelně

---

¹⁴⁰ *Knihá práv...*, c.d., Hlava 10, § 445 – 448.

přečetl jeho zločin a trest, který mu byl vyměřen. Přítomni museli být také nejméně dva úředníci hrdelního soudu. Poprava se vykonávala veřejně tři dny po vynesení rozsudku v hlavních městech zemí monarchie. Zločin a rozsudek měl pak být vytištěn a v den popravu rozdáván okolnímu lidu. Tělo popraveného mělo viset na šibenici do večera druhého dne, kdy bylo snato a pohřbeno na místě popravu. Stejně tak se muselo odklidit lešení, na kterém byla poprava provedena.¹⁴¹ Trest smrti si tedy stále zachovával jistou míru teatrálnosti, ze které je patrné, že místo aby působila zahanbujícím účinkem na zločince, hrála spíše odstrašující roli pro okolní společnost. Letáky poté informovali okolí o tom, jaký trestný čin popravě předcházela, tudíž si tak měl každý zapamatovat, za jaký zločin by ho takový trest potkal. Další připomínkou nevyhnutelnosti trestu jim mělo být tělo odsouzence, které na šibenici viselo až do večera druhého dne. Poté však veškerá připomínka na provedenou popravu (tedy kromě vytištěných letáků) zmizela – tělo bylo pohřbeno a šibenice uklizena.

V případě, že byl zločinec odsouzen k delšímu než pětiletému trestu odnětí svobody, ohlašoval se jeho rozsudek podobně jako v případě trestu smrti – tedy na lešení před soudní budovou. V případě vynesení trestu vězení kratšího než pět let byl rozsudek ohlášen pouze v soudní budově. Při rozsudku vyhnání ze země bylo ohláшено, že pouhý návrat zpět je již zločinem a byla vyměřena sankce, která za něj hrozila. Pokud byl samotný trest navíc ztřeštěn *vystavením na lešení potupy*, výpraskem či cejchováním (mimo vyhnání), musel se tento trest vykonat ihned po vyhlášení.¹⁴² Při trestu vystavení zločince na pranýři byla okolní veřejnost jeho nedílnou součástí. V zákoníku se přímo zdůrazňovalo, že lešení muselo být na velmi frekventovaném místě. Cedula na prsou trestance poskytovala publiku informaci, za jaký zločin byl trestán. Hanba tedy v trestním systému hrála stále důležitou roli. Nelze ji vyvolat jinak, než s přispěním okolní veřejnosti, před kterou se pachatel cítil potupen. Jak však bylo prezentováno slovy George Rusche výše – ztráta cti pachatele a zahanbení před společností však mohla mít velmi negativní dopad na jeho možnou nápravu a zařazení do normálního života. Ovšem vedle zahanbení trestance hrálo vystavení na pranýři také informační roli pro okolní publikum – stejně jako například veřejné vyhlášení rozsudků či rozdávání letáků při popravování zločince. Zákoník byl postaven na zásadě „neznalost zákona neomlouvá“, ovšem muselo se počítat s tím, že poddaní jen stěží mohli číst trestní zákoníky. Veřejným rozsudkem, připomínáním

---

¹⁴¹ Tamtéž, § 450.

¹⁴² Tamtéž, § 451 – 456.

zločinů a trestů za ně během poprav či při vystavování na pranýři byl postupně veřejnosti předkládán téměř celý trestní zákoník. Tím vlastně tyto techniky mohly hrát podobnou roli jako dnešní media.

Naopak trest bitím se měl vždy vykonávat v trestnici. Bolest se tak skryla očím veřejnosti a týkala se pouze trestance, na kterém měla být sankce vykonána, hrdelního práva, které ji udělovalo, lékaře, který ji měl povolit a osoby, která ji vykonávala. Zahanbení tak zůstávalo věcí veřejnou, bolest se postupně stahovala za zdi trestnice, tedy pokud ovšem nepočítáme popravu, která stále zůstávala veřejnou. V povědomí okolní společnosti bolest (tělesné tresty) však neustále zůstávala jako připomínka, neboť se vyhlašovala v rámci rozsudku.

Z výše uvedeného si je však možné všimnout, že veřejnost hrála roli především u těžších a nejtěžších trestanců. Veřejné vyhlášení rozsudku se týkalo pachatelů, kterým byl vyměřen trest smrti či více jak pětileté vězení. Vystavení na pranýři mohli být jen ti, kteří byli v žaláři na více než 10 let (pokud hrdelní právo neudělalo výjimku). Trest bití nebyl omezen délkou trvání vězení, ovšem také se neměl vykonávat veřejně, nýbrž přímo v trestnici. Je tedy možné říci, že myšlenka nápravy se týkala především těch zločinců, jejich čin nebyl tolik závažný. Nejtěžší zločince tak čekala buď poprava, nebo doživotí, což možnost nápravy přímo vylučovalo.

VI. VĚZNICE

Následující kapitola se již detailněji zaměřuje na samotný výkon trestu odnětí svobody. Vedle *Knihy práv* využiji především dokumenty týkající se vnitřního uspořádání svatováclavské věznice (např. vězeňský řád), z nichž se pokusím vysledovat, jaký účel mělo vězení mít v období, kterým se má práce zabývat. Zastávalo vězení vedle své funkce trestní a izolační také funkci výchovnou a nápravnou? Případně jakými prostředky se mělo nápravy dosáhnout a jak měl tedy napravený zločinec vypadat?

Nejprve se zaměřím na to, jakou mělo mít vězení podobu podle zákoníku a poté jak ve skutečnosti vypadalo podle řádu svatováclavské věznice, jejíž výstavba byla započata přibližně o pět let později, než byl zmiňovaný zákoník vydán. Pro srovnání zde předkládám také analýzu dokumentů zabývajících se vnitřním uspořádáním pražské donucovací pracovny, jejíž řád, jak popisují níže, sice velmi striktně zdůrazňoval, že tato instituce není trestním zařízením, přesto se však od ní svým vnitřním uspořádáním moc neodlišovala.

6.1. Podoba svatováclavské věznice a pražské donucovací pracovny

Dříve, než se zaměřím na samotnou věznici a donucovací pracovnu, představím, jakou podobu mělo mít vězení podle zákoníku. *Knihy práv* se zabývala především uspořádáním vazebního vězení. *Zjištěnci* museli být odděleni podle pohlaví, a pokud to vězení umožňovalo, měl být každý v cele sám, tedy v tzv. samovazbě. Každé vězení (tedy nejen vazební) muselo být vzdušné, světlé, suché a čisté tak, aby nebylo ohroženo zdraví vězně. Každý vězeň pak měl mít v cele dostatek prostoru, aby mu byla umožněna chůze. Pokud to vězeňská budova umožňovala, musela každá vězeňská cela splňovat následující požadavky:

- 1) V každé cele se mělo nacházet okno opatřené mříží, které bylo zdrojem vzduchu a světla. Nesmělo vést na veřejnou ulici, pouze do dvora či průchodu věznice, a muselo být umístěno tak vysoko, aby se z něj vězeň nedíval ven a s nikým nemluvil.
- 2) Pokud cela nebyla vystavěna z tlustých zdí, či byly tyto zdi vlhké, měly se obložit dřevěnými prkny.
- 3) Dveře každé cely měly být z dvojitých prken, opatřené z vnější strany dvěma železnými závorami, na kterých visely silné zámky. Uprostřed dveří se měl

nacházet průdch s dvířky. Ten poté sloužil k proudění vzduchu a k tomu, aby mohl být vězeň kdykoliv pozorován.¹⁴³

- 4) Pokud bylo potřeba, mohla být cela opatřena také kamny, která měla být spolu s komínem opatřena železnou mříží.
- 5) Ke spánku pak bylo pro vězně k dispozici lože z prken, ke kterému mohl být podle potřeby také připoután.
- 6) U nejvíce nebezpečných vězňů (týkalo se především trestancům odsouzeným k smrti či doživotnímu vězení) se pak v cele měly nacházet železné kruhy přikované ke zdi či k podlaze.¹⁴⁴

Při zacházení s vězni se měl brát ohled na jejich fyzický a duševní stav a na jejich chování při zadržení a při přijetí do vězení. V celách se spolu nesměli nacházet sobě zločinci, které spojoval stejný zločin. Strážci museli neustále eliminovat možnosti útěku vězňů, s čímž se pojilo hned několik povinností. Strážce nesměl dát klíče k vězení z rukou, v případě jeho nemoci je mohl odevzdat jen tomu, koho určil soud. Pokud poutal vězně do okovů, musel být velmi opatrný a užít jen takových pout, která byla opatřena jménem zámečníka, který je zhotovil. Každý den se musely kontrolovat stěny, kamna, dveře, okna a lože, aby se odhalila jakákoliv znamení útěku. Denní kontrole podléhala také pouta. Strážce nesměl s vězněm mluvit o okolnostech jeho soudního jednání či o jeho zločinu, který spáchal. Kromě obrany nesměl na vězně vztáhnout ruku. Pokud se však vězeň nechoval podle řádu, byl neslušný či vzpurný, mohl být od soudu potrestán bitím (nejvýše dvaceti ranami a musela tomu předcházet lékařská prohlídka), půstem o vodě a chlebu (nanejvýš na jeden den), přikováním do těžších pout či spoutání užšími řetězy. Pokus o útěk se měl trestat bitím (počet ran mohl stoupnout i na 50) či půstem na více dnů, ovšem ne po sobě jdoucích.¹⁴⁵

Vězení mělo podle zákoníku být tedy místem, které nemělo nijak ohrožovat zdraví jedince, který v něm byl internován. Jedním z nejdůležitějších prostředků k uchování vězňova zdraví pak měl být čerstvý vzduch, světlo a čistota. Zdůraznění nutnosti proudění čerstvého vzduchu tak korespondovalo s dobovou představou o šíření nákazy a nemocí prostřednictvím zkaženého vzduchu, kterou např. prosazoval výše zmíněný John

---

¹⁴³ Povinnost mít na dveřích každé cely okýnko, aby mohl být vězeň kdykoliv pozorován, může do jisté míry souhlasit s myšlenkou tzv. panopticonu, jehož princip byl představen v teoretické části práce.

¹⁴⁴ *Knihy práv...*, část I., hlava 5, § 309.

¹⁴⁵ Tamtéž, § 307 – 333.

Howard.¹⁴⁶ Dále se každému vězni musel dopřát alespoň takový prostor, aby se mohl volně pohybovat. Tento pohyb však mohl být následně omezen přikováním vězně buď k posteli nebo k podlaze či stěně. Fyzické násilí mohlo být na vězni uplatněno pouze v krajním případě, jakékoliv bití mělo podléhat povolení soudu a také lékařské prohlídce, která měla určit, zda bylo věžňovo tělo schopno bití snést.

6.1.1. Uspořádání svatováclavské věznice

Jak bylo již řečeno v kapitole věnující se historii svatováclavské věznice, původně tato budova sloužila jako klášter, který byl postupně na počátku 19. století přestavován na věznici. V této části nyní představím podobu svatováclavské trestnice, kterou lze vyčíst z *Protocollu* z roku 1829. V tomto dokumentu se věznice nazývala jako *Prager provinzial Strafhaus*. Skládala se ze staré budovy bývalého kláštera a z nové budovy, která byla dostavěna v průběhu 20. let 19. století. Věznice se rozdělovala na dvě oddělené části, z nichž jedna sloužila k izolaci mužů a druhá k izolaci žen. Ke společnému kontaktu mezi oběma pohlavími docházelo pouze ve věžeňském kostele, přičemž ženské trestankyně byly umístěny na chóru a mužští trestanci ve spodní části kostela.

V mužském oddělení se nacházelo celkem 59 cel určených pro žalář 1. a 2. stupně a 37 cel pro žalář nejtěžšího stupně spolu se sedmi pokoji pro dozorce. V ženském oddělení bylo celkem 18 cel pro žalář 1. a 2. stupně a 15 cel pro žalář nejtěžší spolu se čtyřmi pokoji pro dozorce. Muži byli rozděleni do devíti cel po deseti trestancích (celkem 90), do padesáti cel po třinácti trestancích (celkem 650). Ženské trestankyně se dělily do osmnácti cel po třinácti osobách (celkem 234). Dohromady se tedy ve věznici nacházelo 974 vězňů, z nichž počet 740 byl mužského a 234 ženského pohlaví.¹⁴⁷ Ve věznici se tedy trestanci umísťovali do společných cel, které mohly pojmout až 13 osob.

V rámci svatováclavské trestnice docházelo vedle klasického rozdělení vězňů do tří stupňů žalářů, které bylo ustanoveno zákoníkem, také k dalšímu rozdělení do dvou speciálních tříd. Tato klasifikace se měla provádět podle instrukcí trestnice v Innsbrucku. V první třídě se nacházeli všichni vězni, kteří byli odsouzeni k žaláři prvního a druhého stupně – tedy podle zákoníku k žaláři lehčímu a těžšímu. Aby však mohli být tito odsouzení zařazeni do první klasifikační třídy, museli projevit svou lítost nad spáchaným

---

¹⁴⁶ Teorii tzv. miazmat se také blíže zabývá Daniela Tinková ve výše citovaném díle *Zákeřná mefitis*.

¹⁴⁷ Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Protocoll*, část I. Das Gebäude.

zločinem a prokázat, že od nich lze očekávat alespoň základní známky polepšení. Do druhé třídy se poté měli zařazovat opětovně trestaní vězni a zvláště ti, kteří kvůli své velké „zkaženosti“ museli být odloučeni od těch méně „zkažených“.¹⁴⁸

Domáci pořádek pro trestníky provinciálního domu trestního (viz. Příloha č. 1) obsahoval uspořádání denního režimu vězňů v trestnici. Dny se rozdělovaly na všední a nedělní či sváteční. Všední den se rozděloval do několika úseků, jež se skládaly především z práce, a poté z odpočinku, modliteb a uspokojení nutných tělesných potřeb. Všechny tyto činnosti byly přesně časově vymezeny. „Z rána musí každý trestník na dané se zvonem znamení, a sice v létě v půl 5té, v zimě pak v půl 6té hodiny vstáti, se čistě učesati, umýti, a v šat svůj oblécti, své lůže v předepsaný pořádek urovnati, a ranní modlitbu s připojením pozdravení anjelského vykonati, která nejdřív v německém, pak v českém jazyku od jednoho z trestníků předříkávána, od ostatních opětována bud’...“¹⁴⁹ Poté měla následovat očista cel, kdy vybraní vězni vynesli a vyčistili nočníky a z každé cely mělo být vymeteno smetí. Každé ráno i večer probíhala prohlídka cel, při které musel každý vězeň podle řádu zůstat nehybně stát na místě. Při ranní kontrole také byl každému vězni podán jeho celodenní příděl chleba o hmotnosti jedné libry. Každý všední den poté následovala práce, pro kterou byly určeny speciální pracovní místnosti.¹⁵⁰ „Uložená práce se vykoná s pilností a horlivostí, vyměřený aukol (Pensum) musí se od každého trestníka na vlas odváděti, a což na to předělá, jest vlastní jeho přivýdělek.“¹⁵¹ Každý trestanec měl svou vlastní knížku, do které se mu zapisovala odvedená práce a výdělek. Od 11 do 13 hodin měli vězni nárok na odpočinek, v případě, že to dovoľovalo počasí, byli odvedeni na čerstvý vzduch na prostranství, která k tomu byla určena. Během *polední pauzy* jim byl dán oběd, přičemž dříve, než mohli začít jíst, museli pronést modlitbu. Po obědě opět následovala práce, která trvala (jak v létě, tak i v zimě) od 13 do 19 hodin. Po ukončení práce se musel v dílně udělat pořádek – tedy uklidit veškeré nářadí a zamést podlahu. Poté byli všichni vězni odvedeni do svých cel, kde museli vykonat večerní modlitbu a ulehnout svlečení do svých

---

¹⁴⁸ Tamtéž, část II. Aufnahme der Sträflinge.

¹⁴⁹ Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Domáci pořádek pro trestníky provinciálního domu trestního*, § 4.

¹⁵⁰ Tamtéž, § 4 – 6.

¹⁵¹ Tamtéž, § 6.

lůžek. Stráž poté ještě učinila večerní prohlídku, po jejímž vykonání bylo až do rána zakázáno mluvit.¹⁵²

Jeden z celkového počtu dvanácti paragrafů se věnoval trestancům odsouzeným k veřejné práci. „*Onino trestníci, kteří se mimo domu na veřejnou práci vedou, nesmějí se opovážít na cestě aneb mezi prací žebrati, ani na ulici s známými mluvit, nýbrž vykonati toliko pečlivě práci sobě vykázanou.*“¹⁵³ Trestanci nesměli kouřit, kupovat jakékoliv jídlo či nápoje a cokoliv přinášet do věznice.

V neděli a ve svátky se vždy dopoledne konaly bohoslužby. Ve dvanáct hodin byl oběd a odpolední čas měl být věnován křesťanské výchově. Při příchodu a odchodu z kostela měli jít vězni v řadě po dvou, přičemž museli zachovat přísný klid a udržovat pořádek. „*V chrámu Páně se zachovají uctivě, vykonají svou pobožnost s přínáležející vroucností. Při vchodu ku stolici, jakož i při odchodu učiní každý trestník poklonu k velkému oltáři.*“¹⁵⁴ Podle domácího pořádku se museli všichni vězni chovat ke svým dozorcům slušně a uctivě a projevovat vůči nim *neobmezenou poslušnost*.¹⁵⁵ Ve svých celách se museli chovat pokojně a nesměli vést se svými spoluvězni žádné hádky: „*...tím méně se opováží jim nadávati, aneb jim jich zločin předhazovati. Žádný trestník, jemuž by se urážka stala, smí sobě samovládě zadostiučinění bráti, pročez si nedovolí, jiným opět nadávati, aneb jich ubiti. Domníváli se od jiného sužovaným neb uraženým býti, může stráž domácí požádat, by jej do úředního pokoje dovedla, kde on svou stížnost slušně přednese.*“¹⁵⁶ Vedle hádek a vzájemného urážení mezi vězni bylo také zakázáno „*na vykázané zaměstnání trestníků se nevztahující se rozmlouvání. Nesmějí se tedy žádné šprýmové žerty tropit, povídat aneb události z prvotního neřestného živobyetí vypravovat.*“¹⁵⁷ Z výše uvedených úryvků lze opět vysledovat snahu o potlačení věžňovy zločinné minulosti. Toto úsilí koresponduje s ustanovením ve výše představeném zákoníku, kde se zakazovalo okolní společnosti předhazovat propuštěnému vězni jeho minulé zločiny. Toto úsilí o potlačení minulosti se ovšem objevovalo již během zločincova pobytu ve vězení, kdy se podle řádu věznice zakazovaly jakékoliv rozhovory týkající se

---

¹⁵² Tamtéž, § 6 – 7.

¹⁵³ Tamtéž, § 9.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž, § 1.

¹⁵⁶ Tamtéž, § 2.

¹⁵⁷ Tamtéž, § 3.

bývalého zločinného života. A podobně jako v zákoníku, který zakazoval společnosti odsuzování bývalého vězně podle jeho přešlých činů, tak také ve věznici se jiným trestancům zapovídaly jakékoliv negativní, ale i pozitivní reakce na provinění jejich spoluvězňů.

Dále bylo vězňům zakázáno půjčovat, vyměňovat, prodávat a krást si mezi sebou šatstvo, jídlo či nářadí určené k práci. Oblečení museli vždy uchovávat v čistotě, nesměli na něm provádět žádné změny a denně si museli přezouvat obuv. Přísně se trestalo jakékoliv spiknutí, vzájemné spolčování k útěku z trestnice či jiné chování narušující pořádek a bezpečnost v trestním domě.¹⁵⁸ Podobně jako zákoník *Knihá práv nad přečiněními...* také domácí pořádek pro svatováclavskou věznici pracoval se zásadou „neznalost neomlouvá“: „... a aby žádný nevědomosti těchto pravidel vymlouvati se nemohl, tehdy tento přítomný pořádek domácí každému trestníku při jeho příchodu od strážního vrchního (rottmistra), a pak každou neděli odpoledne od jednoho v čtení zběhlého trestníka v obou řečích zřetelně přečten bud.“¹⁵⁹

6.1.2. Uspořádání donucovací pracovny

Donucovací pracovna se v provizorních instrukcích, které pro ni byly ustanoveny, nazývala *Prager Provinzial Zwangsarbeitshaus*. Její kapacita se pohybovala kolem 140 osob, z nichž přibližně 40 až 50 míst zde bylo určeno pro ženy a 90 až 100 pro muže.

Do donucovací pracovny měli být internovány takové osoby, které nemohly být podle § 455¹⁶⁰ první části zákoníku odsouzeny ke klasickému trestu, přesto však jejich nepřizpůsobivý způsob života či chování vedlo k nutnosti jejich zadržení. Dále se zde měli umisťovat následující jedinci: „*Jene, welche durch polizeiwidriges sittenloses Leben die Ruhe der Gemeinde stören, und durch wiederholte polizeiliche Ahndungen und Strafen nicht gebessert werden können. ...Müssiggänger, Arbeitsscheue, liederliche*

---

¹⁵⁸ Tamtéž, § 10 – 11.

¹⁵⁹ Tamtéž, § 12.

¹⁶⁰ Úplné znění daného paragrafu: „*Přasvědčili se právo z prohledávání, že by propuštěný obviněnc z vězení, neb odsouzenec z místa trestu po trestu vystálém jen z nedostatku důkazů právních, bez vejminky stalé pro bezpečnost veřejnou velmi povážlivé bylo; tedy v pádu prvním před ohlášením ortele, v pádu druhém před vyjitím času trestu, okolostojičnosti s všemi spisy právu vrchnímu předložiti se má. Právo vrchní nejvyššímu auřadu dvořskému spravedlnosti, ten pak dále s svým zdáním auřadu dvorskému politickému, by z strany toho prostředky potřebné opatřiti se mohly, to oznámiti má.*“ *Knihá práv...*, c.d., část 1., §455.

Personen.... ¹⁶¹ Do donucovací pracovny se nesměly zavírat děti mladší 15 let, matky, které kojily, lidé nakažení nemocí, osoby zcela neschopné práce, cizinci a trestanci, kteří byli právě propuštěni z trestnice. Pracovníci se v donucovací pracovně oddělovali podle pohlaví a podle věku. Mladiství se od ostatních oddělovali kvůli možnému vlivu jejich starších „zkaženějších“ spolupracovníků. Při práci však docházelo k tomu, že se muži a ženy setkávali. ¹⁶²

V donucovací pracovně se pracovníci rozdělovali celkem do dvou tříd. Toto rozdělení mělo především účel oddělit od sebe méně a více „zkažené“ jedince. Do jedné třídy patřili všichni ti, kteří podléhali kriminálnímu vyšetřování nebo byli dříve trestáni jako zločinci. Do druhé třídy se řadili zvláště ti, kteří vedli prostopášný a nemorální život, tedy nejčastěji práce se štítící jedinci a povaleči. Při přijetí do pracovny se také rozhodovalo, do jaké třídy měl být pracovník zařazen, a to podle jeho pracovitosti a morálky. ¹⁶³

Provizorní instrukce pro donucovací pracovnu také obsahovaly domácí pořádek pro pracovníky. V prvních řádcích řád představoval cíl internace daných osob. *„Die Bestimmung der Arbeiter im Prov. Zwangsarbeits-hause ist, während der Dauer ihnen Verwahrung sich Thätigkeit, Arbeitsamkeit, Religiosität und Sittlichkeit in der Art anzueignen, der, mit sie wenn sie aus den Hause wieder entlassen werden, als nützliche, gebesserte und arbeitslustige Glieder in die Reihe der bürgerlichen Gesellschaft zurücktreten.“* ¹⁶⁴ Všichni pracovníci měli povinnost mít úctu a respekt nejen ke svým strážným, ale také ke všem zaměstnancům pracovního domu, tedy k úředníkům, duchovním, lékaři a chirurgům, mistrovi a vrchnímu dozorcí. Každý pracovník se musel chovat klidně, pokojně a pokorně jak v práci, tak v pokoji, který mu byl přidělen, a žádný z nich se nesměl vzdát bez povolení. Pracovníci byli rozděleni do společných pokojů. Mohli se vzájemně bavit, ovšem rozhovor se nesměl týkat jejich předešlého nezřízeného života či nesměl obsahovat takové nevhodné historky, které by pohoršovaly morálku v domě či vedly k porušení domácího pořádku. ¹⁶⁵ Jaký měl být vztah mezi jednotlivými

---

¹⁶¹ Národní archiv, Fond ČG VR 1836 – 1840, inv. č. 932, sign. 75/1 - 10, (normálie), kart. č. 1207, *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeits-haus*, § 12.

¹⁶² Tamtéž

¹⁶³ Tamtéž, § 17.

¹⁶⁴ Tamtéž, § 95.

¹⁶⁵ Tamtéž.

pracovníky, plně vystihuje následující úryvek: „*Ein Arbeiter muss den anderen in seiner Arbeit wechselweise unterstützen, einen den andere sowohl hinzu als auch zur pünktlichsten Befolgung den vorgeschriebenen Instruction liebevoll und bescheiden ermahnen und aufmuntern.*“¹⁶⁶ Každý pracovník tedy neměl myslet jen na sebe a na své vlastní polepšení, ale také v práci podporovat ostatní a měl je nabádat k dodržování daných instrukcí. Zde se tedy internovaný pracovník sám objevoval v roli dozorce, který měl za úkol dohled nad dodržováním domácího pořádku. To může znamenat, že se měli pracovníci disciplinovat i navzájem mezi sebou.

Pracovníci museli vstávat v létě o půl páté a v zimě o půl šesté. Neprodleně se museli obléknout, ustlat si postel, umýt se a společně provést ranní modlitbu. Poté se museli všichni ihned odebrat do práce. Nepřetržitě pracovali až do zaznění zvonku, který oznamoval pauzu na oběd. Poté, co bylo všem rozdáno jídlo, museli provést děkovnou modlitbu. Po jídle sklidili nádobí na předem určené místo. Se zazněním zvonku se opět měli odebrat ke své práci. Pracovní den končil přesně v sedm hodin večer bez ohledu na roční období. Po práci museli všichni uvést dílnu do pořádku sklizením veškerého pracovního materiálu a nářadí. V každém pokoji byl stráží učen jeden pracovník, který měl dohlížet na dodržování předepsaného pořádku a případně ostatní rozumně napomenout. Před spaním museli všichni opět provést modlitbu. Nedělní a sváteční dny byly určeny pro duchovní výchovu a školní výuku. Dopoledne chodili pracovníci na mše svaté, během dne se v pracovních pokojích nahlas předčítaly zbožné knihy v obou jazycích.¹⁶⁷

I přes jasnou odlišnost těchto dvou internačních zařízení, z nichž jedno mělo být především zaměřené na trest a druhé na práci, lze zaznamenat velkou podobnost v jejich vnitřním uspořádání. Dennímu režimu v obou zařízeních dominovala práce, která trvala většinu dne. Všední den v podstatě pro oba typy internovaných znamenal: vstávání, modlitba, očista, práce, oběd (s modlitbou) a pauza, práce, modlitba, spánek. Nedělní a sváteční dny se nepracovalo, konaly se bohoslužby a duchovní a případně také školní výuka. Další případné podobnosti či odlišnosti těchto dvou institucí se pokusím zachytit v následující podkapitole, která zkoumá jejich účel a cíle.

---

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž.

6.2. Továrny na pracovité, pokorné a užitečné obyvatele

Po srovnání fungování jednotlivých zařízení se dostáváme ke srovnání jejich účelu. K čemu tedy měla primárně sloužit svatováclavská věznice a čemu pražská donucovací pracovna? Jaký měly tyto instituce význam pro okolní společnost a jakými prostředky se jí případně snažily ochránit? Jejich účel je možné vysledovat již z toho, jaké osazenstvo se v nich nacházelo. Jak v případě věznice, tak v případě donucovací pracovny můžeme předložit hned několik primárních účelů, které tyto instituce mohly mít. Do popředí se zde tedy dostávají takové zjevné funkce, jako jsou izolace zločinců a povalečů od okolní společnosti, funkce potrestání zločinu (tedy v případě věznice), ale také snaha o nápravu internovaných, za kterou se mohla ukrývat disciplinace a sociální kontrola.

K čemu měla především sloužit donucovací pracovna, se můžeme dozvědět již na úvodní stránce jejích provizorních instrukcí, které pro ni byly ustanoveny. Účelem této instituce se dokonce zabývala hned první část, která nesla výstižný název *Zweck und Grundbestimmungen der Anstalt*, a její funkce byly připomínány i v dalších částech těchto instrukcí. Slovy výše zmíněného dokumentu měl být tedy účel pražské donucovací pracovny následující: *„Diese wohlthätige Anstalt hat den gemeinnützigen Zweck, Arbeitscheue, für die öffentliche Ruhe und Sicherheit gefährliche Individuen aufzunehmen, selbe durch angemessene Beschäftigung und besonders durch Religionsunterricht zur Ordnung zurückzuführen, und so gebessert wieder in den Genus dem bürgerlichen Freiheit zu setzen. ... Das Prov. Zwangsarbeitshaus hat zum Zweck, Individuen zu bessere zu arbeitsamen nützlichen Menschen umzuschaffen. Die übrigen aber durch die Frucht dahin gebracht zu werden, vor Abwegen abzuschrecken, und auf solche Weise auf die Beförderung der Moralität und öffentliche Sicherheit einzuwirken.“*¹⁶⁸

Donucovací pracovna se v instrukcích označovala jako dobročinný ústav, jehož hlavním posláním byla v podstatě transformace nepřizpůsobivých jedinců, kteří svým chováním nezapadali do *ideálních* měřítek tehdejší společnosti. Tomuto účelu polepšení také nasvědčovala možnost propuštění jedince až po prokázání jeho polepšení: *„Da Besserung der Zweck in das Haus ist, so kann die letztere ein auf bestimmte Zeit geschehen sondern unbestimmt, bis Beweise von Besserung an Tag gelegt werden.“*¹⁶⁹ Prostředky, které měly této transformaci pomoci, byly především pravidelná práce a náboženství. Šlo

---

¹⁶⁸ Tamtéž, §1.

¹⁶⁹ Tamtéž, § 6.

tedy o naprostou přeměnu jak osobnosti daného jedince, tak jeho dosavadního životního stylu. Z povaleče, žebráka či jiné *prostopášné* osoby se tak prostřednictvím návyku k práci a řádu měl stát pilný pracovník, uznávající a dodržující morální normy společnosti. Tento účel se může jevit zaměřený primárně na daného jedince, kterého bylo nutné „přetvořit“ – ovšem ne již obrazu božímu, ale obrazu okolní buržoazní společnosti. Zde je patrné, že i když náboženství hrálo v přetváření *nepřizpůsobivého* jedince velkou roli, bylo spíše podpůrným prostředkem a tzv. *Bohem* zde byla představa ideálního konformního občana. Tím tedy internace v donucovací pracovně sloužila především okolní společnosti, kde zahálka, žebrota, nevázaný a „zkažený“ život neměly své místo. Kdokoliv se takto od *normálních* lidí odlišoval, musel být odebrán očím ostatních, transformován a znovu zasazen zpět jako bezvadně fungující část celkového těla společnosti. To znamená, že i když donucovací pracovna kladla do popředí především svůj nápravný účel, její důležitější funkcí byla v podstatě prevence, ochrana a hlavně kontrola, podmanění a disciplinace obyvatel žijících na okraji společnosti. Obraz napraveného jedince, který pak vyšel z donucovací pracovny, byl následující: pracovitý, pilný, morální, vychovaný jedinec, který ctil řád a pořádek a mohl se tak zařadit do výrobní společnosti jako její důležitá součást. Pokud bychom to měli shrnout jedním slovem, takový jedinec měl být zkrátka *užitečný*.

Naopak protokol pro svatováclavskou věznici se jejím účelem přímo nezabýval. Ovšem účel věznice byl i tak naprosto zřejmý. Věznice měla především vystupovat jako místo, kde si zločinec měl odpykat svůj trest, což je možné vysledovat jak z pouhého názvu *Strafanstalt* (trestnice), tak z podmínek pro propuštění trestance, kde nehrála roli jeho náprava, jako tomu bylo například u donucovací pracovny, nýbrž uplynutí doby trestu. Doslovně se jedním z důležitých účelů věznice zabýval protokol v odstavci věnujícím se zaměstnáním trestanců: „... *und der allerdings wichtige Zweck der Strafanstalt, die Straflinge an irgend eine Arbeit anzugewöhnen...*“¹⁷⁰ Tímto účelem se však věznice spíše přibližovala funkci donucovací pracovny, která se právě zaměřovala na práce se štítící individua. Ovšem impulsem k internaci jedince do vězení nebyla jeho lenost či nechuť pracovat, nýbrž zločin, který jedinec spáchal a za který byl odsouzen. Nemuselo být tedy pravidlem, že každý trestanec vykazoval nechuť k práci. Z výše uvedeného úryvku o jednom z důležitých účelů trestnice však jakoby vyplývalo přesvědčení, že právě lidé štítící se práce měli větší sklony ke zločinu. Tato myšlenka mohla být také podpořena

---

¹⁷⁰ *Protocoll*, část IV. Beschäftigung.

možnou preventivní funkcí donucovací pracovny – čím dříve takové jedince internovali a navykli k práci, tím menší byla pravděpodobnost, aby se dal na možnou dráhu zločince, případně *nakazil* ostatní lidi ve svém okolí.

Jak již bylo zmíněno výše, funkci svatováclavské trestnice lze odvodit z jejího názvu. Uvěznění tedy vystupovalo (a vystupuje) především jako potrestání za spáchaný trestný čin, případně jako odplata za něj. Izolace a téměř úplné omezení svobody byla trestem pro pachatele a ochranou pro okolní společnost. Funkce potrestání jedince a jeho izolace sice mohla vystupovat jako hlavní účel uvěznění, přesto však nebyla jedinou a jejímu významu se postupně začal blížit také účel nápravný. Jak v zákoníku, tak také v dokumentech svatováclavské věznice se již objevovaly představy a snahy o zařazení propuštěného jedince zpět do společnosti. Vězení, které mělo sloužit jako trest, se tak stávalo místem, kde se z nevzdělaného a morálně nevychovaného zločince měl vytvářet pokorný, morální, pracovitý a vzdělaný občan. Prostředkem k tomuto *přetvoření* ve svatováclavské trestnici byla především práce, ta ovšem měla vedle nápravné funkce také funkci trestní, dále školní výuka a náboženská výuka spolu s návštěvami vězeňského kostela. K jednoduché řadě *chytit – odsoudit – potrestat (uvěznit) – propustit* se tak přidalo ještě *napravit*. I když bylo jedinou podmínkou k propuštění trestance z věznice odpykání délky jeho trestu a ne míra jeho polepšení, objevovalo se zde však úsilí o jeho napravení. Prostředky, které měly sloužit k polepšení trestanců, se budu detailněji zabývat v následující podkapitole.

Svým účelem se věznice a donucovací pracovna poměrně podobaly. Obě se soustřeďovaly na internaci nebezpečných či „nevyhovujících“, i když se jejich původní záměr izolace těchto jedinců lišil. Donucovací pracovna sloužila především ke kontrole marginálních skupin obyvatelstva, ve věznici se naopak nacházeli lidé, kteří pocházeli z různých sociálních skupin, a jejichž společným jmenovatelem se stal zločin, který spáchali. I když tedy dříve tyto různorodí jedinci měli pramálo společného, ve věznici se stali sobě rovni. Z protokolu pro svatováclavskou trestnici lze poměrně jednoznačně vyčíst charakteristiku trestance jako osoby s narušenou morálkou, často nevychované a nevzdělané. Ovšem jednalo se také o jedince, který nutně potřeboval podporu duchovního, jenž ho měl přivést k lítosti nad jeho proviněním a naučit ho a vštípit mu morální normy. Takto se tedy mohl trestanec jevit jako osoba, která sešla ze *správné* cesty, a bylo nutné ji znovu na ni přivést. Duchovní výchově byla ve věznici věnována skutečně velká pozornost jako jednomu z hlavních prostředků k morálnímu polepšení vězňů: „*dass der öftere des*

Gotteshauses besonders an der vorgeschlagenen wichtigenen Gedächtnisstagen zur sittlichen Besserung des Sträflings machtig beitragen müsse... ¹⁷¹

I když u obou zařízení byla patrná podobnost ve snaze polepšit chovance, a instrukce pro donucovací pracovnu dokonce uváděly nápravu jako svůj hlavní účel, přesto se však řád donucovací pracovny od trestní instituce distancoval. „*Es ist daher kein Strafsort, sondern eine polizeiliche Besserungsanstalt.*“ ¹⁷² Toto odlišení je ještě více patrné v samotném užití pojmů, kterými byli označováni chovanci obou institucí. V protokolu pro svatováclavskou trestnici se osoba zde internovaná nazývala jako *Sträfling* (trestanec), naopak donucovací pracovna užití tohoto označení striktně vylučovala a své chovance nazývala jako *Arbeiter* (pracovník). Toto jasné vymezení označení internovaného jako pracovníka se objevuje v části věnující se jejich přijetí do pracovny. „*Dann wird der Aufbewahrte, welcher Arbeiter und nicht Züchtling oder Sträfling heisst, wieder in die Kanzlei geführt,...*“ ¹⁷³ To může značit vědomí o tom, že se tyto pojmy mohly dříve zaměňovat. I přes možné rozdíly či podobnosti těchto institucí se však shodovaly v jednom podstatném cíli – pokud tyto instituce jedinec opouštěl, z jejich textů bylo patrné přání, aby se již nikdy nevrátil. I když se řád donucovací pracovny distancoval od trestního zařízení, přece jen s ním měl hodně společného, a to můžeme konstatovat i opačně v případě věznic. Jak jsem již naznačila v nadpisu této podkapitoly, obě tyto instituce si můžeme představit jako místa, kde se měli přetvářet jedinci v nové lidi – pokorné, pracovité, vzdělané a uznávající morální hodnoty tehdejší společnosti. A právě ve víře a snaze o proměnu těchto *mimo cestu bloudících* skupin tkvěla tehdejší představa prospěšnosti pro společnost. Prostředky k dosažení této *proměny* byly pro obě instituce srovnatelné – jednalo se o práci, náboženství a vzdělání, kterými se detailněji zabývám v následující podkapitole.

---

¹⁷¹ Tamtéž, část IX. Der geistliche Unterricht.

¹⁷² *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*, § 1.

¹⁷³ Tamtéž, § 15.

6.3. Pracovat, učit se, modlit se, být trestán a odměňován

„Die Hauptmittel zur Besserung bestehen in dem Religions und sittliche Unterichte und in der Angewöhnung zur Arbeit.“¹⁷⁴

V předchozí podkapitole jsem se zabývala účelem mnou zkoumaných internačních zařízení. I přes na první pohled viditelně se jevící odlišnost jejich zaměření a funkce jsem dospěla k velké podobnosti mezi těmito institucemi. A to nejen co se týče jejich účelu, ale také v uspořádání všedních a svátečních dnů uvnitř těchto dvou zařízení. I když se donucovací pracovna nepovažovala za trestní instituci, přece jen internace v ní nebyla dobrovolná a mohla jako trest působit. Naopak věznice vystupovala především jako trestní zařízení, ale v jejím vnitřním uspořádání se projevovala snaha o napravení trestanců.

Omezení či naprosté ovládnutí jedincovy svobody, podrobení ho určitému řádu, jeho závislost na aparátu daného zařízení dala těmto institucím absolutní moc nad jeho životem a tím i možnost, pokusit se ho změnit. Výše jsem uvedla tři hlavní prostředky, které měly k polepšení těchto zločinců či jedinců, kteří nezapadali do tehdejšího ideálu pokorného občana, dopomoci. Prvním důležitým prostředkem byla práce – kdo pracoval, byl užitečný pro společnost, píle šla ruku v ruce s morálkou a navyknutí k práci bylo nejčastěji probíraným tématem dokumentů, týkajících se obou institucí. Dalším důležitým prostředkem k nápravě (především té morální) byla duchovní péče. V neposlední řadě zde poté byla možnost se vzdělávat. Vedle těchto prostředků stály také motivace v podobě trestů a odměn, kde právě odměny shledávám jako jeden z hlavních podnětů vězně ke snaze se polepšit.

6.3.1. Práce

Jak bylo několikrát zmíněno výše, na práci v trestnici můžeme nahlížet ze dvou různých pohledů a to jako na trest či spíše zostření výkonu trestu odnětí svobody, ale také jako na výchovný prostředek (což je především patrné v rámci donucovací pracovny), pomocí kterého si měli vězni postupně navyknout na to, jak být pro společnost užiteční. Vedle těchto dvou funkcí práce nelze nezmínit ještě jednu a možná právě tu nejdůležitější - funkci ekonomickou. Z vykonané práce přináležel každému vězni a pracovníkovi jistý výtěžek, který se mu sice během pobytu v zařízení nikdy nedostal do rukou, přesto však si díky němu mohl zajišťovat jistá přilepšení. Vězni a pracovníci také byli levnou pracovní

---

¹⁷⁴ Tamtéž, § 2.

silou, kterou často využívali i soukromníci. Část jejich výdělku šla na podporu trestnice (případně donucovací pracovny) a část trestancům i pracovníkům zůstávala.

Ve svatováclavské trestnici se zaměstnávání vězňů řídilo podle § 16¹⁷⁵ a § 17¹⁷⁶ zákoníku. Trestanci museli vykonávat buď lehčí práce, nebo těžší práce v rámci vězeňské budovy, jejich rozdělení do těchto dvou možných zaměstnání se odvíjelo od stupně žaláře, ke kterému byli odsouzeni. Doplnkem nebo spíše zosťvením trestu byla práce veřejná (podle § 18). Ta v případě svatováclavské trestnice sestávala z čištění ulic na náklady pražské obce a z práce se dřevem pro soukromé osoby. Po čase však došlo k rozhodnutí, že čištění ulic mělo přestat být prací pro vězně a to ze dvou důvodů: 1) pro obec z toho plynuly větší náklady, než kdyby zaměstnávala svobodné občany, neboť k platům pro vězně přináležely také mzdy pro jejich dozorce; 2) tato práce mohla být místo vězňům poskytnuta spíše chudým práceschopným lidem nebo těm, kteří si práci hledali. Důvodem k tomu bylo „..., *um selbe vom Müssiggange und von Diebereien abzuhalten, und dadurch mittelbar auf die Verminderung wenigstens dieser Gattung von Verbrechen, sogleich auch der Zahl von Kriminal= Inquisiten und Sträflingen hinzuwirken,...*“¹⁷⁷ Z daného úryvku vyplývá, že práce vystupovala také jako preventivní prostředek proti kriminální aktivitě. Ovšem velkou roli zde opět hrálo ekonomické hledisko a snaha o zapojení co nejvíce lidí do pracovního procesu.

Podle dokumentu *Klasifizierung der Beschäftigungs-Arten im Prager k. k. Provinzial Strafhause*¹⁷⁸ se vězni zabývali hned několika druhy práce, která se dělila podle pohlaví trestanců. Muži pracovali ve výrobě vlny, ze které se pak zhotovovaly deky, podložky, plátna a jiné různé zboží určené částečně pro trestance ve věznici a částečně pro prodej mimo trestnici. Dále mužští trestanci spřádali ovčí vlnu (opět částečně pro užití uvnitř věznice a částečně pro osoby mimo věznici), tkali len (např. k výrobě kapesníků či šátků), pracovali jako ševci či krejčí, kteří vyráběli nové nebo opravovali staré boty a

¹⁷⁵ Znění § 16 je následující: „*S trestem žaláře jest vždy přidržení k dílu a práci spojeno. Pročež každý trestanec musí dílo a práci tu vykonati, již uvedený obyčej v místě trestu a žaláře s sebou přináší. V domích trestu má na to hledíno býti, by trestanci, jak možné, dle míry, dle nížto k trestu žaláře těžkého odsauzeni byli, též i k dílu a pracem těžším potřebováni byli.*“ *Kniha práv...*, c.d., § 16.

¹⁷⁶ V § 17 jsou předložena jednotlivá zosťvenía trestu, kterými se detailněji zabývám již v kapitole V. Trest.

¹⁷⁷ *Protocoll*, část IV. Beschäftigung.

¹⁷⁸ Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Klasifizierung der Beschäftigungs-Arten im prager k. k. Provinzial Strafhause*.

oblečení, předli bavlnu a len, pracovali jako soustružníci, bednáři, vazači špagátů a nakonec zastávali domácí práce, štípání dřeva a práce pomocníků ve vězeňské nemocnici. Ženy pracovaly jako pradelny či pomocnice v nemocnici, dále šily a pletly, spřádaly len a ovčí vlnu. Všechny tyto práce se částečně vykonávaly pro soukromníky a částečně pro potřeby vězňů a vězňů.¹⁷⁹

Podle protokolu pro trestnici byl tehdejší stav práceschopných vězňů celkem 946. Tento počet trestanců byl rozdělen následovně: 402 trestanců pracovalo s vlnou (částečně pro trestnici částečně pro soukromníky), 27 se věnovalo práci se lnem (pouze pro trestnici), 23 trestanců vyrábělo deky a šátky, 32 pletlo, 24 pracovalo jako ševci a 14 jako krejčí, 14 trestanců bylo zaměstnáno jako nádeníci, 115 bylo odkázáno na domácí práce (mezi ně byli také zahrnuti stolaři, uklízeči pokojů, soustružníci a švadleny), 50 bylo odsouzených k veřejným pracím, 50 bylo nemocných nebo v rekonvalescenci a nakonec 195 trestanců nebylo v době, kdy byl protokol sepsán, zaměstnáno, neboť jim dosud nebyla přidělena odpovídající práce.¹⁸⁰

V donucovací pracovně se podobně jako v trestnici spřádal a tkal len a vlna. Dále se zde šilo, pletlo a dělaly se jiné různé ruční práce. Každý pracovník měl svou vytištěnou knížku, kam se mu zapisoval obdrženy materiál, odevzdaná práce a jeho výdělek. „*Eben darum sind seine aus dem Überverdienst bestrittenen Auslagen aufzuzeichnen, damit der Arbeiter Kontrolle über seine Eingenommen habe.*“¹⁸¹ Stejně tak tomu bylo v případě trestnice, kde měl také každý vězeň svou pracovní knížku. „*Každý trestník obdrží při svém příchodu tištěnou knížku, v kterou se obdržené materiály, jak dalece se nechá jednotlivě vydati, odevzdaná práce, a přivýdělek, i též z něho vydané outraty, zapíší a zaznamenají; tímto způsobem dosáhne každý trestník dohled na svou mohovitost.*“¹⁸² Po propuštění z vězňovny/donucovací pracovny jim byl jejich výdělek předán. Tedy nejen že prostřednictvím tištěné knížky se dohlíželo na trestancův pracovní výkon, ale i sám trestanec mohl sledovat své pokroky v práci a nabyté výdělky.

Zde byla tedy patrná další podobnost mezi trestnicí a donucovací pracovnou. V případě donucovací pracovny bylo již z jejího názvu patrné, že jejím hlavní funkcí je přimět nepřizpůsobivé pracovat, ovšem i v trestnici se práci přikládala velká váha, tudíž

---

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ *Protocoll*, část IV. Beschäftigung.

¹⁸¹ *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*, § 23.

¹⁸² *Domácí pořádek pro trestníky provinciálního domu trestního*, § 6.

svým zaměřením neměla tato instituce od donucovací pracovny daleko. Jak bylo řečeno výše, práce v internačních zařízeních s sebou nesla hned několik funkcí, z nichž jako nejpodstatnější můžeme vidět tu ekonomickou, i když její účel byl prezentován především jako výchovný a nápravný. „*Nach dem Erachten der Commission hätte die Strafhausverwaltung so viel es diesen Abschnitt betrifft, sich zunächst gegenwärtig zu halten, dass die Sträflinge zwar die Anstalt eine Ersatz für ihre Unterhalt durch ihre Arbeit zu leisten verpflichtet seien, jedoch der Erwerb und der hieraus resultierende Gewinn wichtigsten Zwecke der sittlichen Besserung und der Angewöhnung der Sträflinge zu einen thätigere und der Ordnung gewöhnten Leben untergeordnet bleibe.*“¹⁸³ Z úryvku, i když se tedy evidentně jedná o jistý návrh komise, tedy vyplývá, že se trestanci měli naučit hospodařit s vlastním výdělkem. Nebyla to tedy práce, ale představa, že pravidelnou prací se dají nashromáždit peníze, ze které plynula nápravná funkce. A i když se účel práce schovával za nápravným prostředkem či v případě trestnice za formou potrestání, stále bylo jeho hlavní funkcí vydělat peníze – ať už na podporu fungování instituce či pro samotné internované.

Odtud podle mého názoru plynula tehdejší představa efektivit pro společnost, kterou ovšem představuji jako pouhý ideál. Zločinec byl potrestán za své činy vězením. Aby o něj ve vězení bylo postaráno, musel si na svůj pobyt alespoň minimálně vydělat, což znamená, že svou prací snižoval náklady správy věznice a zároveň se učil hospodařit se svými vydělanými penězi. Práce ve věznici byla v podstatě náhradou za věžňovo původní živobytí. Část výdělku se přičítala na věžňovo konto, s těmito penězi nemohl volně disponovat, pouze si za ně koupit jistá přilepšení. Celková částka jeho výdělku mu poté byla vyplacena při jeho propuštění z vězení. Jistota výdělku a z ní plynoucí návyk k práci poté měl podle tehdejšího mínění přispět k morálnímu polepšení trestanců, kteří tak měli zůstat podřízeni obecnému pořádku, což mělo přispět ke správnému fungování společnosti.

6.3.2. Náboženská výuka

Duchovní péči o trestance i o pracovníky byla v dokumentech jak pro trestnici, tak pro pracovnu věnována také velká pozornost. Stejně jako práce hrála důležitou roli v každodenním životě věžňů jako jeden z prostředků sebezpytování a morální nápravy. V trestnici působili v tehdejší době dva duchovní - farář R. Šimák a domácí kněz P. Čížek, kteří prováděli veškeré bohoslužby a zastávali všechny duchovní funkce. „*Beide Priester*

---

¹⁸³ *Protocoll*, část IV. Beschäftigung.

sind würdige Männer, welche sich ihrer schwierigen Pflicht mit Liebe Eifer und Klugheit widmen, die allgemeine Achtung sowohl der Sträflinge als auch des Verwaltungs- und Aufsichtspersonal genießen, das Vertrauen der Erstere verbunden mit der schuldigen Ehrfurcht in vollen Masse besitzen und den Forderungen als Seelsorger eines derlei Strafhauses vollkommen entsprechen.“¹⁸⁴

V trestnici provázela duchovní péče odsouzeného již ode dne, kdy započal výkon jeho trestu. Po jeho zápisu do trestní knihy, hygieně a lékařské prohlídce měl být trestanec podroben přibližně osmidenní duchovní péči v samostatné cele. *„Bevor der Sträfling ... in ein gemeinschaftliches Arrestzimmer angetheilt wird, wird solcher vorläufig durch 8 Tage einzeln eingesperrt, zu ihm außer der Aufsicht habenden Gefangenwärters nur der Hausgeistliche den Zutritt hat. Von dem letztere wird der Sträfling zur bevorstehenden Strafe vorbereitet, und gleich in diesen ersten Tagen soviel als möglichs auf seine sittliche Besserung eingewirkt. Diese Vorbereitung endigt ... bei dem Katholiken mit der Beichte und Communion.*“¹⁸⁵ Tato osmidenní duchovní příprava byla v protokolu pro věznici hodnocena velmi pozitivně. Podle v dokumentu je také interpretována poznámka faráře o tom, že většina trestanců výrazně zvýšila své znalosti náboženství a obecně byla tato duchovní útěcha od vězňů velmi vítána.¹⁸⁶

Bohoslužby pro trestance se konaly každou neděli a sváteční dny dopoledne nejdříve pro německy mluvící trestance obojího pohlaví a poté pro trestance česky mluvící. Během bohoslužby museli všichni zachovat klid a pořádek, přičemž každá nekázeň měla být potrestána od faráře nebo od správy věznice pústem. V odpoledních hodinách se konalo kostelní rozjímání nejdříve pro ženské trestankyně a poté pro mužské trestance. Během rozjímání se měly předčítat litanie a požehnání střídavě v některé dny v německém a jiné v českém jazyce. Farář také vedl zápisy o tom, jak trestanci chodili ke zpovědi. *„Alle katholische Sträflinge haben in diesem Jahre laut des eingesehenen alphabetischen Verzeichnisses die österliche Beichte und Communion nur bei den Hausgeistlichen verrichtet; der größere Theil derselben ist das Jahr hindurch drei- auch viermal bei der Beichte und Communion gewesen; auch haben einige derselben außer der bestimmten Zeit diese Andacht verlangt und mit Verwissen der Hausverwaltung verrichtet. Überdieß hat der Hausgeistliche ... für Sträflinge vorgeschriebenen Erbauungsbücher, die er nach*

---

¹⁸⁴ Tamtéž, část IX. Der geistliche Unterricht.

¹⁸⁵ Tamtéž, část II. Aufnahme der Sträflinge.

¹⁸⁶ Tamtéž, část IX. Der geistliche Unterricht.

*seinem Befunde den Sträfling zu lesen giebt.*¹⁸⁷ V trestnici se tedy dbalo o to, aby vězni chodili co nejvíce ke zpovědi. Jakýkoliv kontakt s duchovním byl vítán, neboť měl učit vězně morálnímu chování, klidu a pořádku. Zpověď jako jediná umožnila trestanci mluvit o jeho minulosti, o hříších, které dříve spáchal, zkrátka dopomoci mu k pokání. Zde tedy vystupoval rozdíl, kdy během všedního dne bylo trestanci zakázáno mluvit o své minulosti, avšak během zpovědi se od něj očekával opak.

Nekatolíkům byla také umožněna duchovní péče. Evangelíky měl jednou za čas navštěvovat pastor pražského evangelického úřadu a poskytovat jim tak duchovní útěchu. Také židé mohli přijímat návštěvy vrchního pražského rabína. Pro tyto schůzky jim byla v trestnici přidělena zvláštní místnost.¹⁸⁸

V donucovací pracovně se výuka náboženství odehrávala denně – ovšem ne pro všechny trestance. Rozdělovala se podle pohlaví podle tříd, do kterých byli pracovníci zařazeni, a nakonec také podle jejich jazykových znalostí. Výuka ovšem podléhala pracovnímu rozvrhu jednotlivých pracovníků, neboť slovy instrukcí „...*überhaupt bei einer Besserungsanstalt der Zweck Menschen zu bessere dem Gewinn durch Arbeit vergehen muss.*“¹⁸⁹ Právě návyk k práci a upevnění víry hrálo velkou roli při propouštění pracovníků. Farář zde vystupoval jako velmi důležitá osoba, která měla velkou zásluhu na tom, aby mohl pracovník donucovací pracovnu opustit. Sledoval jejich morálku, rozhodoval o jejich přeřazení do vyšší třídy, která poté byla poslední zastávkou k jejich propuštění.

Duchovní ve věznici vystupoval jako jedna z nejdůležitějších postav její správy a požadavky, které vznášel, mu komise podle protokolu vždy schválila, neboť považovala duchovní péči o trestance za jeden z hlavních prostředků morální nápravy. I přes jeho důležitost ovšem neměl farářův úsudek vliv na propouštění trestanců, neboť hlavním kritériem zde zůstával odpykaný trest. V donucovací pracovně sice podle výše zmíněného úryvku byl kladen větší důraz na práci, přesto však hrál knězův úsudek velmi důležitou roli při propouštění jedinců.

---

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*, § 51.

6.3.3. Vzdělávání

„Da bei einem Stande von 974 Sträflingen viele gar keine Kenntnisse von Lesen, Schreiben und Rechnen besitzen, andere das früher erlernte während der Dauer ihre Strafzeit wieder leicht vergessen würden, mithin eine nicht ganz unbedeutende Anzahl schul= und unterrichtsfähiger Individuen in der Strafanstalt vorhanden sein dürfte, ...“¹⁹⁰

Školní výuka probíhala v případě obou institucí podobě. V trestnici k jejímu zavedení vedlo přesvědčení, že mnoho trestanců bylo negramotných a zbytek své znalosti při pobytu ve vězení lehce zapomněl. Učební plány a metody výuky sestavovali faráři daných institucí, přičemž sami vyučovali náboženství. Na ostatní předměty jako čtení, psaní a počítání měl být vybrán učitel z řad dozorců. Výuka měla probíhat každou neděli a sváteční dny dopoledne a odpoledne a také třikrát v pracovní dny. Duchovní sám vybíral ty chovance, kteří podle jeho mínění byli vhodní ke vzdělávání, a komise mu jeho výběr měla vždy schválit. *„Zum Besuche der Schule wäre zwar kein unmittelbar Zwang anzuwenden um aber gleichwohl eine unmittelbare Art von Zwang geltend zu machen, wäre die Gelegenheit, wenn Sträflinge nach überstandener Hälfte ihrer Strafzeit um die Nachsicht der übrigen Hälfte oder eines Theiles derselben einschreiten wollen, in der Art zu benützen, dass auf jene, welche sich nebst erprobten Arbeitssamkeit, Religion und sittlichen Betragen dem Schulbesuche mit Verwendung und Erfolge widmen, besonders Rücksicht genomem würde.“¹⁹¹* Výuka tedy byla dobrovolná na rozdíl například od návštěvy bohoslužeb, což mohlo znamenat, že sice bylo žádoucí, aby se vězni vzdělávali, ovšem ne všichni. Svou roli zde mohly hrát kapacitní důvody, kdy při takovém počtu trestanců nebylo v silách instituce, aby mohla vzdělávat všechny. Aby si však zajistili alespoň nějakou účast, byly vězňům slíbeny jisté úlevy - tedy lepší zacházení v určité části jejich trestu.

6.3.4. Tresty a odměny

Udílení trestů a odměn v rámci vězeňské instituce hrálo velmi důležitou disciplinační roli. Tresty figurovaly jako prostředky k potlačení nepřizpůsobivého chování vězňů a odměny naopak jako nástroje k jejich polepšení. Vězeň musel sám od sebe projevit nějaké úsilí, aby mohl být odměněn. Trest nebyl nápravným, nýbrž odstrašujícím prostředkem. Aby se mu vězeň mohl vyhnout, stačilo, když se nijak negativně nevymykal

---

¹⁹⁰ *Protocoll*, část X. Schulanstalt.

¹⁹¹ Tamtéž.

vězeňskému řádu a striktně jej dodržoval. Dobré chování, podřízení se řádu a svědomitě vykonávaná práce byly hlavními měřítky pro získání odměny. Jakákoliv odchylka od tohoto standardu byla příčinou k potrestání.

Tresty se ve svatováclavské věznici dělily podle toho, jak závažné jednání jim předcházelo. Za lehčí přestupky, jako bylo porušení řádu, rozepře, lenost či nedbalost v práci, mohlo být uděleno bití holí nebo karabáčem (nanejvýš 15 ran), půst (nanejvýš dvakrát do týdne) nebo samotka s připoutáním na pryčnu nebo ke kruhu trvající 3 dny. Závažné přestupky mohly být trestány přísněji. Trestanec měl být uzavřen v samostatné vazbě po čas vyšetřování přestupku, v podstatě se jednalo o vězení ve vězení. Mezi další tresty se poté řadilo odepření styku s ostatními trestanci během času odpočinku, přeložení do nižší třídy, zaměnění okovů za těžší či omezení nebo ztráta pracovního výdělku. Výprask mohl být proveden jedině se souhlasem referenta z gubernia a po vyšetření lékařem.¹⁹²

Dobré chování také nebylo ponecháno bez povšimnutí a znamenalo, že si vězeň mohl vysloužit jistou odměnu. Mezi ně se poté počítalo přeřazení na takové pracovní místo, na němž bylo možné získat vyšší výdělků, záměna těžších okovů za lehčí a přemístění do vyšší třídy či povolení více odpočinkových hodin.¹⁹³

V donucovací pracovně se bití pracovníků zakazovalo, ovšem jen pokud se nejednalo o trest za neposlušnost. Trest bití zde podle instrukcí figuroval jako výchovný prostředek a týkal se především těch nejvzpornějších jedinců. „*übrigens wird dem Verwalter des Hauses überlassen, jene Strafe zu bringen, welche auf den Charakter des Arbeiters den Zweck der Besserung am verlässlichsten erreicht.*“¹⁹⁴ Mezi tresty se řadilo napomenutí, zákaz mluvení s ostatními, zabavení výdělku ve prospěch pracovny, přidělení těžší práce, samostatný žalář trvající nejvýše 48 hodin, půst o vodě a chlebu trvající maximálně dva dny, přeložení do horší třídy a bití nanejvýš deseti ranami. Poslední dva tresty musely být schváleny policejním komisařem, přičemž bití holí se mohlo provést teprve po lékařském vyšetření.¹⁹⁵ Za dobré chování a pílí při práci mohl být pracovník

---

¹⁹² Taměž, část VIII. Strafen und Belohnungen.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*, § 43.

¹⁹⁵ Tamtéž, § 45.

odměněn přeložením na takové zaměstnání, ze kterého plynul vyšší výdělek, a možností dostat větší část svého výdělku do vlastní režie k vylepšení svého živobytí v pracovně.¹⁹⁶

V instrukcích pro donucovací pracovnu mě navíc velmi zaujala část zabývající se tresty pro dozorce (*Strafen für Aufseher*), což znamená, že za špatné chování nebyli trestáni pouze pracovníci, ale také ti, kteří na ně dohlíželi. Dozorcům se tedy udíleli tresty například za nedbalost ve službě, neposlušnost vůči nadřízeným a opilství.¹⁹⁷ Mezi tresty za výše zmíněné prohřešky se řadila trestní hlídka navíc, ztráta možnosti vycházet mimo pracovnu, vazba ve vlastním pokoji s nemožností pít jiné nápoje než vodu, krátká nebo dlouhá vazba v okovech (24 hodin, 6 hodin, 2 hodiny, ne však více jak 48 hodin), vazba o vodě a chlebu ne však trvající více jak 2 dny, suspendace mzdy nanejvýš na jeden měsíc či celkové propuštění ze služby.¹⁹⁸ Zde tedy můžeme vidět, že v donucovací pracovně mohlo dojít k výměně rolí, kde se z dozorce mohl stát potrestaný. Disciplinace se tedy nezaměřovala pouze na internované, ale také na jejich strážce. Velmi zajímavé byly právě druhy trestů, které mohli zaměstnanci dostat za svou neposlušnost. Formou jejich potrestání se tak dozorcí přibližovali či spíše dokonce podobali jedincům, nad kterými měli dozor. Tato výměna rolí fungovala také naopak, když bylo pracovníkům v řádu nařízeno, že měli sami dohlížet na to, aby jejich spolupracovníci dodržovali obecný pořádek v pracovně. Z internovaného se tedy do jisté míry naopak stával dozorce.

V této kapitole jsem se zaměřila především na vnitřní fungování trestnice ve srovnání s fungováním donucovací pracovny. Mezi oběma institucemi bylo hned několik podobností i odlišností. Mým hlavním cílem bylo prozkoumat účel svatováclavské trestnice, přičemž srovnání s donucovací pracovnou mne utvrdilo v tom, že právě nejdůležitější funkcí věznice bylo především potrestat a izolovat a poté až snaha o nápravu daných jedinců. K tomuto přesvědčení jsem došla proto, že náprava či dobré chování nehrálo v propuštění trestance žádnou roli, pouze mu mohl být ulehčen pobyt ve vězení. Propuštěn mohl být trestanec pouze po odpykání svého trestu. Naopak v donucovací pracovně se propuštění odvíjelo od míry polepšení daného jedince. Jejím hlavním účelem byla izolace, donucení k práci, z toho plynoucí navyknutí k práci a tím v podstatě napravení jedinců.

---

¹⁹⁶ Tamtéž, § 50.

¹⁹⁷ Tamtéž, § 80.

¹⁹⁸ Tamtéž.

Představa trestance a pracovníka vstupujícího do internačního zařízení byla podobná. Většinou v textech vystupoval jako morálně nevychovaný, nevzdělaný, či líný jedinec, dokonce se v dokumentech vyskytl popis jako „vášnivý“ či „nezkrotný“. Právě tyto charakteristiky neodpovídaly dobovému ideálu jedince, který měl být pracovitý, poslušný, klidný a poddajný, morální, pobožný a hlavně podřízen společenskému řádu a nijak se nevymykající. Právě řádu, pracovitosti, morálce a klidu měl být ve věznici i v pracovně naučen. Pokud bychom to měli shrnout několika slovy, jedinec do zařízení vstupoval jako nezkrotný a divoký a opouštět ho měl jako klidný a poddajný. Transformace takového jedince v ideál poslušného poddaného poté probíhala pomocí návyku k určitému dennímu řádu, k práci, dále zde hrála velkou roli duchovní péče jako zprostředkovatelka učení o morálních zásadách. Vzdělání byl v tomto procesu proměny jedince také přikládán velký význam, i když ne takový jako práci a náboženství. Důležitým cílem obou institucí bylo, aby se do ní jedinec již nevrátil. Trvalá náprava byla samozřejmě ideálem, ovšem přesto se však počítalo s tím, že bývalí vězni často končili v donucovací pracovně.

VII. VĚZENĚ

V poslední kapitole se budu zabývat osobou vězněného a to jak z psychického tak z fyzického hlediska. Zaměřím se tedy na to, jak mělo vězení působit nejen na trestancovu mysl, ale především na jeho tělo. Vězeňská instituce měla nad trestancem absolutní moc. Řídila a omezovala veškeré jeho biologické potřeby a sociální interakce, tedy ustanovovala, kdy měl spát, jíst, ale také kdy mohl mluvit, kdy musel pracovat, nebo kdy mohl odpočívat. Právě takhle absolutní moc nad trestancovým životem dávala státu možnost působit na něj po dobu jeho pobytu tak, aby jej transformoval ke svému obrazu ideálního potřebného občana.

V předcházející kapitole jsem se zaměřila na nápravu vězněných. Představa nápravy se dotýkala především trestancovy duše a jeho návyků. Bylo nutné přetvořit jeho dosavadní životní styl, naučit ho pracovitosti a vštípit mu morální normy a řád. Právě podřízení jistému režimu mělo působit nejen na duši, ale také na tělo trestaného. V následujících řádcích se zaměřím na působení uspořádání, organizace a režimu věznice na trestance – rozdělení jeho času, prostoru a práce resp. jakou roli zde hrálo věžňovo tělo a jeho celková konstituce a jak se mu přizpůsobovalo trestání uvnitř věznice.

7.1. Režim, tělo a duše

Jedním z posláních internačních zařízení bylo podříditi jedince určitému režimu. Ve věznici i v donucovací pracovně mělo dojít pomocí tohoto režimu k proměně jedincova způsobu života, na který se nejčastěji pohlíželo jako na nevázaný, směrem k životu spořádanému a pracovně aktivnímu. Režim věznice či pracovny si podřizoval věžňovu mysl a hlavně jeho tělo. Věznice jej využívala, manipulovala s ním podle potřeb, pohybově ho omezovala, způsobovala mu bolest, avšak také se ho snažila zachovat. Pokud se na režim věznice podíváme z pohledu věžňova těla, zjistíme, že zde mizela jeho individualita. Všichni vězni museli provádět stejné úkony ve stejný čas a museli se stejně chovat. Můžeme si jejich těla představit jako pracovní stroje, opakující každý den pořád dokola stejné činnosti. Individualita se však znovu objevovala při náznaku jakéhokoliv vybočení, které vedlo k uložení trestu, a při duchovní péči, kdy byla každému věnována zvláštní pozornost.

Snaha naučit trestance řádu a pořádku se objevovala již při jeho přijetí do věznice, kterému předcházela spousta formálních záležitostí. Při každém příchodu měl být každý vězeň zanesen do informační tabulky spolu s jeho popisem, zločinem a rozsudkem. Poté

mu měly být odebrány veškeré věci a peníze, které měl u sebe, a všechny měly být sepsány do žalářního protokolu, opatřeny zvláštním identifikačním číslem a uloženy do depozitáře. Po důkladném očištění dostal trestanec vězeňské oblečení a mohl nastoupit k výkonu trestu, kterému však předcházela již výše zmíněná osmidenní duchovní příprava.¹⁹⁹ Komise také prosadila po vzoru innsbrucké trestnice, že při přijetí měla být navíc provedena lékařská prohlídka trestance, „... *dass hinbei auch der Hausartz zu interveniren, erstens den Gesundheitszustand der Sträflinge zu untersuchen, und den Befund mit Hindeutung auf die Beschäftigung oder Arbeit, zu welcher der Sträfling seiner körperlichen Beschaffenheit nach besonders geeignet sei, der Verwalter anzuzeigen,...*“²⁰⁰ Z úryvku tedy vyplývá, že se vyšetření zaměřovalo především na stav jeho těla a z toho plynoucí práceschopnost. Důležitou roli při prohlídce tedy zřejmě nehrálo vězňovo zdraví obecně, ale jeho tělesná zdatnost a schopnost podávat v práci nějaký výkon.²⁰¹ Zařazení k určitému druhu práce a její rozdělení se tedy především odvíjelo od tělesné konstituce jedince. Zde se opět může zrcadlit metafora člověka jako stroje, který měl podávat maximální výsledky a bylo třeba ho využít, jak nejlépe to jeho *sestrojení* dovolovalo. Celému dni v podstatě dominovala práce, která vedle své funkce trestní a výchovné získala také funkci disciplinační. Přesně stanovený denní režim a téměř celodenní pracovní nasazení mělo disciplinovat odsouzencovu mysl i tělo, použitím Foucaultova pojmu tak měla ve věznici i v donucovací pracovně vznikat tzv. *poslušná těla*, která tím měla být prospěšná a snadno kontrolovatelná. Mohlo tak jít vlastně o využití trestance v dvojitým smyslu – pro užitek dané instituce a pro dobro jeho samotného. Instituce využila jeho tělo a prostřednictvím toho také měla polepšit jeho mysl.

Denní režim tedy naučil podřízení se určitému řádu pouze trestancovu duši, ale také tělo, neboť jeho stálým opakováním si mělo zvyknout na jistý biologický rytmus – vstávání, výkon, odpočinek, výkon, odpočinek a tak stále dokola po celou dobu jeho internace. Důležitým cílem internačních zařízení bylo vštípit trestanci jistý řád jak do mysli, tak do jeho těla.

Prostor, ve kterém se vězeň pohyboval, by poměrně různorodý. Sestával z cely, ve které trávil především noc, z chodby, kterou se odebíral k práci, z pracovního pokoje, kde měl podávat výkon, z místa, kde obědval a kde mohl odpočívat (podle počasí mohl na

---

¹⁹⁹ *Protocoll*, část II. Aufnahme der Sträflinge.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ Srov. STEKL, Hannes: *Österreichs...*, c.d., s. 204

vycházkový dvůr). Den vězně končil opět v cele, kde vlastně neměl dělat nic jiného než se pomodlit a jít spát. V nedělní a sváteční dny se pracovní místnost zaměnila za kostel, kde se vězni museli účastnit bohoslužby a odpoledne duchovního cvičení. Celkově nebylo ve věznici ponecháno trestanci moc volného času - buď chodil do kostela, na duchovní výchovu nebo na školní výuku. Nemocní vězni měli přístup do nemocničních pokojů a stejně také ti, kteří v nemocnici sloužili jako pomocníci. Při každém hromadném přesunu měli vězni jít v zástupu po dvou a museli zachovat klid a obecný pořádek. To, jak řád přikazoval vězňům se chovat, zakazoval jakékoliv emotivní výjevy a přikazoval pouze klid a pořádek, nám ukazuje vězně spíše jako stroje než jako živé osobnosti. Můžeme si tak jako ideál představit zástup vězňů jdoucích do práce bez ducha se skloněnou hlavou a neprojevujících žádné emoce. Ve věznici tak docházelo k potlačení osobnosti vězněného a jejímu podřízení dobovému ideálu o klidném a nijak nevybočujícím jedinci, který měl poslouchat na slovo a pilně plnit jemu zadané úkoly.

Individualita vězně se ztrácela v mase dalších vězňů, se kterými sdílel celu, pracovní místnost, odpočinkový dvůr a kostel. Vězeň tak ve svatováclavské věznici nikdy nebyl sám (kromě nejtěžšího žaláře, osmidenní přípravy, a pokud si samotu nevysloužil jako trest). Individualita jednotlivých vězňů vystupovala do popředí pouze u zpovědi, kdy mohl mluvit o sobě a o svém životě, vzpomínat a kát se. Individuálně se tedy k vězňům přistupovalo při jejich přijetí, při jejich trestání, odměňování, zpovídání a při propouštění. V ostatních chvílích byl neustále článkem onoho velkého *stroje*, který nesměl od ostatních nijak vybočovat.

7.2. Trestat, ale nepoškodit

V předmoderních technikách trestání figurovalo tělo jako něco, co muselo být zničeno nebo alespoň viditelně a trvale poškozeno. Pokud bychom měli shrnout dosavadní poznatky, vyplývá z nich, že jednou z důležitých funkcí moderního trestání bylo právě zachování trestancova těla v pokud možno zdravém a nepoškozeném stavu. Jak je možné zjistit z předchozích kapitol, v první třetině 19. století zaujímaly tělesné tresty stále důležité postavení. Ovšem přesunuly se na vedlejší kolej (kromě trestu smrti) jako možné doplnění trestu odnětí svobody. Pouze u přestupků se užívaly jako samostatný trest.

Způsobení bolesti uvnitř internačních zařízení ovšem nemělo být odplatou, nýbrž disciplinačním prostředkem, kterým se mělo zajistit dodržování řádu instituce a obecného pořádku. Co tedy mělo vězni způsobovat bolest? Uvnitř svatováclavské trestnice můžeme

od sebe odlišit dva různé typy tělesných trestů, z nichž jedny měly působit bolest a druhé se zaměřovaly na jistá omezení věžňova těla. Jasným trestem, který se zaměřoval přímo na způsobení bolesti trestanému, bylo bití holí či karabáčem. Počet ran však nesměl překročit jistý limit a celkově musel být tento typ potrestání schválen gubernií a lékařem. Vyšetřením trestancova těla měl lékař určit, zda je schopné snést tento trest, případně mohl stanovit, kolik ran bylo možno udělit, aby tělo nebylo výrazně poškozeno. Jakékoliv jiné fyzické útoky či trestání vězňů dozorců se zapovídaly, povoleny byly pouze v nejnnutnějším případě. Tresty bití tedy nadále zaujímaly důležitou pozici ve věznici, ovšem měly podléhat povolení úředníka a lékaře, z čehož mohla plynout snaha mít o takovýchto formách trestání přehled a případně je zakázat, pokud by měly neblahý vliv na tělo odsouzeného.

Mezi tresty, zaměřující se na jistá omezení těla odsouzeného, můžeme zařadit púst a připoutání k okovům. Okovy, zvláště pokud připoutávaly vězně k prýčně nebo k podlaze, omezovaly pohyb jeho těla. Okovy obecně však také znamenaly omezení těla při práci, proto se v tomto čase mohly sundávat, aby věžňovo tělo mohlo být plně výkonné a splnit tak úkoly, které mu byly při práci zadány. To znamená, že i při tomto druhu trestání byl podřízen práci. Tělo vězněného při ní nemělo být nijak omezeno a mělo plně fungovat tak, aby splnilo zadaný pracovní úkol.

Během pústu byl vězněnému podáván pouze chléb a voda. Tento trest však nesměl být udělen na více jak dva dny v týdnu a tyto dny nesměly být bezprostředně po sobě. Zde se mohla zrcadlit snaha o to, aby sice byl vězeň potrestán tím, že se nemohl řádně najíst, přesto však nesmělo být jeho tělo tímto trestem oslabeno. Opět se zde tedy projevovalo úsilí uchovat věžňovo tělo v takovém stavu, aby mohlo podávat pracovní výkony.

Co se stravování týče, vězni dostávali jedno teplé jídlo denně (oběd) a po zbytek dne jedli chléb, který dostali ráno. Oběd se skládal z polévky a hlavního jídla. Podle ukázky jídelníčku nejčastěji dostávali mléčnou, zapraženou či hrachovou polévku. Jako hlavní jídlo jim nejčastěji byla podávána hrachová a krupicová kaše, kroupy či knedlíky. V neděli dokonce mohli dostat jako přílepek vývar a brambory s hovězím masem.²⁰² I když tedy bylo ve věznici jednou z největších snah udržet tělo vězně v takovém stavu, aby stále podávalo pracovní výkon, stravovací podmínky tomu prozatím moc neodpovídaly. Poměrně nepestrý jídelníček sestávající z jednoho jídla denně zaručeně nemohl moc

---

²⁰² Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Speszettel*.

přispívat k vylepšení fungování věžňova těla. Ovšem přiděly jídla ve vězení spíše vystupovaly jako formy odměn či trestů, proto jim zřejmě nebylo věnováno tolik pozornosti.

Všechna tato nařízení, lékařské prohlídky a omezení značila jasnou snahu o zachování věžňova těla v takovém stavu, aby správně fungovalo, a aby tak vězeň mohl podávat v práci dostatečný výkon. Fyzicky se vězeň tedy trestat mohl, ale pouze do takové míry, že nesmělo být poškozeno jeho tělo. Snahu uchovat věžňovo tělo ve zdraví můžeme spatřit také v existenci zvláštního nemocničního zařízení uvnitř věznice: „*In diesem Prov. Strafhause bestehen eigene gehörig eingerichtete und sehr reinlich gehaltene Krankenzimmer und zwar 3 in der männlichen und 2 in der weiblichen Abtheilung.*“²⁰³ Nemocní vězni tak byli izolováni od zdravých ve zvláštních nemocničních pokojích. Lékař zde byl přítomen každý den. Každé lékařské vyšetření, stejně jako při přijetí vězňů do věznice, bylo doprovázeno formálním administrativním zápisem, který měl obsahovat trestancovo jméno, věk, zjištěnou nemoc, předepsanou léčbu a nařízenou dietu. Nakonec se do speciálního protokolu zaneslo, zda se vězeň zotavil nebo zda např. nemoci podlehl.²⁰⁴ Přesná evidence nemocných jedinců, resp. jejich izolace od ostatních tak zrcadlily snahu mít pod kontrolou veškerá nemocná těla, která mohla být nebezpečná pro ostatní vězně. Toto úsilí mohlo plynout ze skutečnosti, že v prvních letech docházelo ve svatováclavské trestnici k poměrně rozsáhlým epidemiím, které měly za následek častá úmrtí trestanců.

Právě z výše uvedeného podle mého názoru vyvstává stěžejní zjištění této diplomové práce. V dokumentech určených pro svatováclavskou věznici lze již zaznamenat prvky moderního vězeňství, ovšem stále zde přežívaly tělesné tresty, které více korespondovaly s předmoderním trestáním. V první třetině 19. století můžeme zaznamenat postupný vývoj či spíše směřování k modernímu vězeňství. Zachování některých tělesných trestů mohlo korespondovat s tím, že dosud nebyly nalezeny jejich příhodné alternativy či se jednoduše stále považovaly za důležitý disciplinační prostředek. Tělesný trest bitím se však již nesměl provádět bez vědomí a povolení gubernia a lékaře. Nemocniční zařízení poté sloužilo k izolaci nemocných pacientů od zdravých, a tím tedy se mělo zamezovat šíření možných nákaz. Jeho úkolem bylo také *opravit* poškozené tělo a vrátit jej zpět do pracovního koloběhu. Funkcí lékaře nebylo jen léčit, ale také hodnotit tělesnou konstituci a fyzickou způsobilost k práci. Důležitým cílem vězeňského zařízení

---

²⁰³ *Protocoll*, část VI. Krankenanstalt.

²⁰⁴ Tamtéž.

tedy byla snaha uchovat trestance ve zdraví, aby jeho tělo bylo plně využitelné k práci. Věznice tedy směla fyzicky trestat, ale nesměla tělo poškodit.

Jedním z mých úvodních cílů bylo provést srovnání věznice jakožto instituce zaměřené na bolest, s donucovací pracovnou jakožto institucí zaměřenou na práci. Podle toho, jakou důležitou roli hrála práce ve vězení, je možné vysledovat vysokou podobnost těchto dvou zařízení. Oběma institucím dominovala práce, byla zde duchovní výchova, možnost navštěvovat školní výuku atd. Bolest nebyla pouze výsadou věznice, tělesné tresty se uplatňovaly i uvnitř donucovací pracovny. Tímto je možné ono výše uvedené zaměření těchto institucí zpochybnit, neboť by se dalo bezpochyby vzájemně zaměnit, kdy z věznice by se mohla stát instituce zaměřená na práci a z donucovací pracovny naopak instituce zaměřená na bolest.

VIII. ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se pokusila přiblížit počátky moderního vězeňství na území českých zemí v první třetině 19. století. Toto období je v rámci české historické literatury dosud jen velmi okrajově probádáno. Cílem mé práce bylo zjistit, jak se nové představy o modernizaci vězeňství odrazily v dosavadní vězeňské praxi. Mnoho autorů považuje moderní vězeňství za potomka 19. století. S touto představou do jisté míry koresponduje také má práce, ovšem nenahlížím na tento vznik jako na něco, co ihned vystřídalo starou praxi trestání, nýbrž se zaměřuji na to, jak se nová praxe trestání postupně prosazovala v rámci té staré, případně jak spolu koexistovaly. Právě existence starých forem tělesného trestání v mnou zkoumaném období stále dokazovala, že vězení na počátku 19. století teprve započínalo svou cestu k plné modernizaci, přesto však k ní mělo již výrazně nakročeno.

Svou práci jsem rozdělila do tří velkých celků, ve kterých jsem postupovala od obecnějších otázek, týkajících se trestání, až ke konkrétnějším zaměřujícím se na tělo a mysl odsouzeného. V prvním celku jsem se zabývala pojetím trestu a jeho druhy ve zkoumaném období. Analýzou zákoníku z roku 1803 jsem se pokusila odhalit účel trestání a to, jaké typy trestů byly v tomto období užívány. Druhá, již konkrétnější část, se zabývala vězením samotným, jeho účely a snahou o transformaci trestance v poslušného občana. V poslední části jsem se soustředila na osobu vězněného a na to, jak mělo vězení působit na jeho mysl a tělo.

Co se týče trestání v první třetině 19. století, v *Knize práv* se již plně prosazovaly osvícenské, především Beccariovy myšlenky. Prosazovala se zde zásada *není zločinu bez trestu a není trestu bez zločinu*. Všechny zločiny zde byly jasně stanoveny a každému z nich byl přidělen určitý trest. Zákoník rozděloval trestné činy podle závažnosti na zločiny a přestupky. Trestem za zločin, kterému podle zákoníku vždy předcházela zlá úmysl, bylo buď vězení, nebo poprava. Přestupky se trestaly pokutou, vězením, bitím holí, propadnutím zboží, vyhnanstvím aj. Účelem trestání zločinů, jak prezentoval sám zákoník, bylo především zamezení další trestné činnosti a zajištění bezpečnosti ve společnosti. Trestání přestupků mělo především mravní charakter, tedy se snažilo o udržení mravů ve společnosti. Účel trestání přestupků však mohl mít také preventivní funkci, kdy se tak mravně „zkažení“ jedinci podchytili dříve, než mohli spáchat těžší trestný čin. Zločinec zde byl často nazýván jako „zlostný“, kdežto přestupce spíše jako mravně nevychovaný.

Nedodržování společensky uznávaných mravů se tedy podle dobových představ mohlo jevit jako předstupeň ke zločinu.

V zákoníku se již vyskytovala snaha o opětovné zařazení trestance do společnosti po jeho propuštění z vězení. Pokud se jedinec správně integroval do okolní společnosti, zakazoval zákoník ostatním lidem, aby se k němu chovali neslušně a připomínali mu jeho zločin. Tato *správná* integrace spočívala v tom, že se bývalý trestanec choval klidně, slušně a poctivě vykonával práci. Z vězení tedy měl vyjít nový transformovaný a poslušný člověk, který ctil zásady společnosti. V zákoníku se však stále vyskytovaly tresty, které byly podle mého názoru s touto snahou o vymazání trestancovy minulosti v rozporu. Například stále se zde objevoval trest veřejné potupy či cejchování zločince. Například v případě vystavení na pranýři měl být trestanec před publikem zahanben, poté však po jeho propuštění muselo publikum na toto zahanbení zapomenout. Tělesné trestání (kromě popravy) se však již skrývalo za zdi trestnice a bylo vzdáleno očím veřejnosti. Bolest se tak stala čistě individuální věcí, týkající se pouze trestance, na kterém měl být trest vykonán, a aparátu, který ho měl vykonat. Veřejnost některých trestů (poprava, vystavení na pranýři) a veřejné vyhlášení rozsudků v tehdejší společnosti hrály podle mého názoru především informační roli, publiku tak bylo postupně předkládáno znění celého zákoníku, nebo spíše definice zločinů a trestů za ně, neboť jak již bylo řečeno výše, neznalost zákoníku se neomlouvala.

V zákoníku je možné zaznamenat hned několik funkcí trestu. První souvisela se sociální kontrolou, díky níž se mělo dosáhnout ochrany státu a obyvatel od narušitelů jejich bezpečnosti. Jejich zabezpečením a potrestáním se tak mělo zamezit dalším možným zločinům. Dále se na funkci trestu můžeme dívat z biologického hlediska jako na možnou ochranu jak života jedinců, kteří byli zločinem ohroženi, tak také ochranu těla samotného přestupce či zločince vůči sobě samému. Toto úsilí o biologickou kontrolu obyvatelstva se zrcadlí ve Foucaultově konceptu biomoci, pojímajícím společnost jako jedno velké tělo. Může zde tak vystupovat snaha státu nárokovat si vlastnictví nad životy svých poddaných, kterým se zapovídalo jak ohrožování jiných životů, tak svých vlastních. Poslední hledisko, vystupující v rámci trestání, bylo ekonomické. Nejen že všichni odsouzení zločinci museli být podrobeni pracovním povinnostem, které se v první řadě jevily jako trest, v druhé jako výchovný prostředek, za těmito funkcemi však vyvstávala ta nejdůležitější – vydělat peníze. Poskytnutí práce co nejvíce lidem hrálo také preventivní roli v postupu proti kriminalitě. Zákoník při trestání přestupků zohledňoval rovněž ekonomickou situaci

přestupce, pokud by tedy jeho potrestání znamenalo krach jeho řemesla či obchodu, a tudíž existenční ohrožení osob na něm závislých, mohl být jeho trest zmírněn či pozměněn. Toto zohlednění mohlo vystupovat opět jako prostředek prevence před dalším možným zločinem, který by mohli spáchat lidé závislí na přestupcově živnosti. Přestupce se tedy měl potrestat, ale nesměl se zruinovat. U zločinů tato zásada samozřejmě neplatila.

V zákoníku se také objevovalo, jak mělo vypadat tehdejší vězení. Mělo být vzdušné, čisté a dostatečně světlé, čímž se mělo zajistit, aby prostředí, ve kterém byli trestanci internováni, nebylo závadné pro jejich zdravotní stav. Myšlenku čerstvého vzduchu jako jednoho z hlavních podporovatelů vězňova zdraví prezentoval John Howard v rámci jeho úsilí o humanizaci vězeňství, ovšem celková snaha uchovat vězně v dobrém zdravotním stavu spíše souvisela s tím, aby jeho tělo bylo schopné pracovat.

Prvotním účelem vězení bylo potrestat zločince. Trest spočíval v izolaci, která mimo jiné také sloužila k ochraně společnosti. Primární funkci vězení jako trestního zařízení lze vysledovat především z podmínek pro propuštění trestanců, které mohlo být provedeno teprve po odpykání daného trestu a nikoliv dříve. Tímto se vězení lišilo od donucovací pracovny, která byla prezentována jako nápravné dobročinné zařízení, ve kterém se rozhodovalo o propuštění jedince právě podle míry jeho polepšení. Účelem donucovací pracovny také byla prevence zločinu, neboť včas internovala takové jedince, kteří se svým chováním buď pohybovali na hraně zákona, nebo svým chováním neodpovídali tehdejšími standardům společnosti. I když však vystupovala především jako nápravné zařízení, skrývala se za tímto účelem spíše snaha o sociální kontrolu marginálních skupin obyvatelstva, jejich disciplinaci a podřízení jistému společenskému řádu. Řád donucovací pracovny se distancoval od přirovnání k trestní instituci, přesto však se tyto dvě instituce velmi podobaly hned v několika ohledech. Obě měly téměř identické uspořádání všedních i svátečních dnů. Každému dni dominovala práce a obě instituce měly systém odměn a trestů, z nichž se některé přímo zaměřovaly na působení bolesti neposlušným jedincům.

Největší rozdíl mezi těmito institucemi představovalo složení jejich chovanců. V donucovací pracovně se nacházely především osoby ze stejného sociálního prostředí, které se vymykaly dobovým společenským standardům, a tím tedy bylo shledáno, že je nutné je polepšit. Naopak ve věznici se nacházela skupina lidí pocházejících z různých sociálních prostředí, jejichž pobytu ve věznici předcházela trestný čin.

I když bylo hlavní funkcí trestnice potrestání zločinců, za jejími zdmi se však značila snaha také o jejich nápravu. V této snaze tedy můžeme vidět prosazování modernizačních představ v trestu odnětí svobody, kdy nešlo jen o to, zločince zavřít a dál se o něj nezajímat, nýbrž o to, snažit se ho přetvořit podle dobového ideálu, když už k tomu byla příležitost. Ovšem podobně jako v donucovací pracovně se za touto snahou o morální nápravu jedinců skrývalo především úsilí podřídít je určitému řádu, disciplinovat jejich těla a duše, aby po opuštění věznice mohli být společností prospěšní.

Podoba zločince, vstupujícího do trestnice, byla v dokumentech prezentována poměrně jasně a do jisté míry se také shodovala s dokumenty pro donucovací pracovnu. Trestanec zde vystupoval jako „zlostný“, často s narušenou morálkou a nevzdělaný. Ideální obraz napraveného trestance, který opouštěl trestnici, byl pokorný, morální, pracovitý a prospěšný jedinec, který dodržoval společenské normy a řád, byl klidný, pobožný a tím společností užitečný. Prostředky, kterými se mělo této transformace dosáhnout, byly práce, náboženství a vzdělání, z nichž největší význam byl přikládán práci.

Navyknutí k práci bylo jedním ze základních účelů jak donucovací pracovny, tak věznice. Odrážela se zde snaha zapojit co nejvíce lidí do pracovního procesu. Vězni a pracovníci byli levnou pracovní silou, která svým výdělkem snižovala náklady na fungování dané instituce. Vězení a donucovací pracovna pak měly být efektivní pro své okolí tím, že jejich účelem bylo navyknout vězně k práci. Motivací, která měla tento návyk podpořit, byl poté pravidelný výdělek, o kterém měli mít vězni neustálý přehled. Výdělek znamenal pro věznici finanční ulehčení a pro vězně jistotu, že po propuštění nevyjde s prázdnou. Navyknutí k práci šlo podle dobových představ ruku v ruce s morálním polepšením, tudíž pokud se tato transformace jedince povedla, vyšel z věznice jako potřebný a užitečný občan, který se neměl vrátit k trestné činnosti a tím opětovně ohrožovat společnost.

Náboženství a duchovní péče měly při nápravě za úkol vštípit vězni morálku a naučit je pokornému životu. Farář vystupoval ve věznici jako vážená osoba, jejíž rady měly velmi velkou váhu. Ovšem v donucovací pracovně se dokonce podle jeho úsudku také řídilo propouštění jedinců. Na rozdíl od věznice, kde kněz sloužil spíše k duchovní podpoře vězňů, v donucovací pracovně se jevil jako součást personálu či expert, který vstupoval do fungování této instituce. Duchovní byl také jedinou osobou, se kterou mohl trestanec mluvit o své minulosti, v ostatních případech se mělo na jedincovu zločinnou

minulost zapomenout. Měl také vést školní výuku, ke které sám vybíral a navrhoval jedince. Právě školní výuce je však v dokumentech věnována nejmenší pozornost.

Další motivací k nápravě odsouzených mohl být systém trestů a hlavně odměn. Trest uvnitř věznice mohl mít hned několik podob - mohl být tělesný, spočívat v náročnější práci či v tvrdším zacházení. Odměny poté figurovaly opačně. Například práce tak v podstatě získávala dvojí funkci – jako trest i jako odměna. Tělesné tresty zde neměly funkci odplaty, nýbrž disciplinačního prostředku, který měl zamezit porušování obecného pořádku ve vězení.

Za společný cíl obou institucí můžeme tedy považovat to, že se snažily, aby se do nich trestanci a pracovníci opětovně nevraceli. Trvalá náprava byla ideálem, ovšem stále se počítalo s tím, že se bývalý trestanec mohl opět dát na zločinnou dráhu. Svědčí o tom jak zdůraznění tvrdšího zacházení propouštěnému trestanci v případě, že by se ve věznici znovu ocitl, tak samotná existence donucovací pracovny jako zařízení, které bylo často určeno právě pro bývalé trestance. Ti do ní sice nesměli být uzavřeni bezprostředně po propuštění, což mohlo značit, že se jim chtěla po nějakou dobu poskytnout šance na zařazení do společnosti. Pokud se ovšem u bývalého trestance neprojevila žádná snaha o integraci do okolní společnosti a nepracoval, bylo tedy lepší bývalého zločince internovat v pracovně dříve, než by mohl opět spáchat trestný čin.

Za snahou o nápravu, která byla prezentována v dokumentech mnou zkoumaných institucí, se však právě skrývalo již Foucaultem prezentované úsilí o disciplinaci a podřízení daných jedinců určitému řádu. Tělo zločince zde již nefigurovalo jako něco, co bylo nutno zničit či poškodit, ale jako důležitá a využitelná součást, která měla být transformována z nepoddajné v poslušnou a zařazena do pracovního procesu. Podřízení jedince režimu věznice mělo působit nejen na jeho mysl, ale také na jeho tělo. Mělo jít o určité zautomatizování daných procesů pomocí vězeňského režimu, které měly být vštípeny jak do trestancovy mysli, tak do jeho těla. Ideální vězeň měl být klidný, poslušný a dodržující řád a pořádek. Takový byl v podstatě také ideál poslušného občana. Jakákoliv vybočení ze zavedených pravidel nebyla žádoucí, stejně jako výrazné projevování emocí, tedy kromě vroucí zbožnosti. Vězně jsem tak přirovnala ke strojům, které měly správně fungovat a podávat výkon, když se po nich požadoval, což tedy znamenalo téměř denně. Jednotlivé osobnosti se ztrácely v mase ostatních vězňů a prostor získávaly pouze při zpovědi či duchovní výchově.

S proměnou chápání vězňova těla také souvisela snaha udržet jej ve zdraví, o čemž vypovídala také existence nemocničního oddělení. Lékař nejen léčil, ale také hodnotil fyzické zdatnosti trestanců, podle níž měli být zařazeni k určitému druhu práce, která by odpovídala právě jejich tělesné konstituci. Lékařská prohlídka také předcházela tělesnému trestání a jejím prostřednictvím tak měl lékař určit, zda tělo trestance bylo schopné tento typ trestu snést. I ostatní tresty, které mohly mít vliv na výkon trestancova těla, byly podřízeny jistým nařízením, aby neomezovaly vězně v práci. Ideálem tedy bylo správně fungující výkonné tělo, které neustále mohlo odvádět svou práci.

Věznici i pracovní bychom tak mohli přirovnat k továrně nebo spíše opravně, ve které se měli předělávat noví lidé. Pokud jejich transformace dopadla úspěšně, měla jim být zapomenuta minulost a oni mohli z této *továrny* vystoupit jako znovuzrození. Tento ideál však byl v rozporu s tím, že minulost přece jen nejde tak lehce vymazat a i když byl bývalý trestanec dokonalým strojem či článkem výrobní společnosti, přesto však okolní společnost nemusela zapomenout na jeho dřívější činy, což mohlo mít neblahé účinky na jeho integraci do normálního života.

Jaký význam tedy hrály modernizační představy ve vývoji vězeňství? Autoři zabývající se vznikem moderního vězeňství představili hned několik impulsů, které stály na počátku modernizace trestu odnětí svobody. Někteří za podnět k modernizaci vězení považovali prosazující se osvícenské humanistické myšlenky, jiní za tím viděli snahu o sociální kontrolu a disciplinaci obyvatelstva a někteří ho spojovali s ekonomickými důsledky. Tyto teorie však lze spojit v jednu, kdy se za humanizací skrývala sociální kontrola a disciplinace, která měla vést k vytvoření ekonomicky prospěšných jedinců. Trestanec především vystupoval jako tělo, které bylo možné využít, a mysl, kterou bylo nutno napravit. Tomu odpovídalo také nové uchopení starých tělesných praktik trestání, které se podřídily administrativní evidenci a nutnosti zachovat trestancovo tělo v co možná nejlepším stavu. Trestanec mohl být uvnitř vězeňského zařízení tělesně trestán, ovšem nesměl být poškozen, aby jeho tělo mohlo neustále podávat co nejlepší pracovní výkony.

Cílem mé práce bylo postihnout prosazování modernizačních představ ve vězeňské praxi. Na počátku 19. století se na našem území dosud nenacházelo plně zmodernizované vězení, neboť zde ještě stále přetrvávala určitá stará praxe trestání, která užívala tělesných nebo veřejných trestů. Přesto však jsou v tomto období viditelné počátky modernizace vězeňství, jejíž vrchol můžeme sledovat především v druhé polovině 19. století, kdy bylo

například vybudováno hned několik nových věznic, z nichž některé fungují dodnes, a zakládaly se spolky orientující se na postpenitenciární péči.

V obou zkoumaných institucích se však na počátku 19. století posazovalo hned několik modernizačních prvků. V první řadě se jednalo o zavedení klasifikačního systému a oddělení jednotlivých pohlaví. Kritika vězeňských reformátorů se často zaměřovala na absenci jakéhokoli oddělování vězněných, ať už podle pohlaví nebo podle závažnosti trestného činu. Již v trestním zákoníku se trest vězení dělil na tři typy podle míry spáchaného zločinu, ovšem k diferenciaci docházelo i uvnitř vězeňské instituce či donucovací pracovny. Kritériem pro přidělení do jednotlivých tříd bylo většinou také morální chování chovanců.

Další inovátorský prvek, který se v rámci internace jedinců v obou institucích prosadil, byla snaha o jejich nápravu. Změnil se tak přístup k internovaným osobám, které tak neměly být pouze potrestány či izolovány, ale také polepšeny. Šlo tedy o to změnit jejich dosavadní nevyhovující návyky a přeměnit tyto jedince v poslušné a ničím se nevymykající občany. Na chovance se tedy nepohlíželo jako na osoby, které je nutno odstranit, nýbrž jako na ekonomicky produktivní občany, které bylo možné po propuštění vrátit zpět do normálního života. Nejdůležitějším výchovným prostředkem v obou institucích byla práce, která zaručovala chovancům jistý výdělek. Vězni se tak měli naučit, že poctivou a pravidelnou prací se dal získat poctivý výdělek. Inovativním prvkem zde pak byla snaha naučit internované hospodařit s vlastními úsporami, o čemž svědčila existence pracovní knížky, do které se zapisovaly jednotlivé výdělky a kterou měli chovanci denně k dispozici k nahlédnutí. Nejen že tak byl sledován jejich výkon, ale také oni sami mohli vidět svůj vlastní pokrok, což mohlo mít pozitivní vliv na jejich polepšení.

Ve zkoumaných institucích byl zaveden denní režim, který ustanovoval časové rozdělení jednotlivých činností. Nejen, že tím byli chovanci neustále pod kontrolou, také jim byl vštěpován jistý řád, kterému se museli pod pohrůžkou trestu podřídit. Toto podřízení se určitému řádu tak mělo zůstat jedinci vštípeno i po jeho propuštění. V rámci obou zařízení se také kladl důraz na vzájemnou disciplinaci mezi vězni navzájem. Uvnitř dané instituce tak tedy nešlo jen o disciplinaci odehrávající se vertikálně, tedy ve vztahu dozorce – internovaný, ale také horizontálně ve vztahu mezi samotnými chovanci. Tímto internovaný mohl do jisté míry sám zastávat funkci dozorce.

Dalším inovativním prvkem v rámci obou institucí byla snaha uchovat internované v dobrém zdravotním stavu jak prostřednictvím čistého a vzdušného prostředí věznice, tak také existencí nemocničního oddělení. Tato snaha však souvisela především s co největším zefektivněním chovancova těla v pracovním procesu. Tělo zde již nefigurovalo jako něco, co bylo nutno zničit či viditelně deformovat, ale jako něco, co se nesmělo nijak odlišovat a co se mohlo využít. Podle této představy se s ním také zacházelo během trestání v rámci instituce. O jakémkoliv tělesném trestu rozhodoval úředník a lékař a bez jejich vědomí nesměl být trest vykonán. Tělesný trest tak se tak sice nadále zachovával jako jeden z pozůstatků předmoderní praxe trestání, ovšem byl podřízen úřednímu a lékařskému dohledu. A právě ve stále více se prosazující byrokratizaci je podle mého názoru možné sledovat počátky moderního vězeňství.

IX. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny:

Knihá práw nad přečiněnjmi hrdeľnjmi a těžkými řádu Městského, (totiž Policie) přestupky, [Dj]l prwnj, dj]l druhý], Wjdeň: J.T. Grozný z Trattnerůw, 1804.

Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Domáci pořádek pro trestniky provinciálního domu trestního*.

Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Protocoll*.

Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Speiszettel*.

Národní archiv, Fond ČG Publ. 1826 – 1835, inv. č. 2703, st. sign. 38/4, (zemská trestnice – organizace její správy), kart. č. 8013, *Klasifizierung der Beschäftigungs-Arten im prager k. k. Provinzial Strafhause*.

Národní archiv, Fond ČG VR 1836 – 1840, inv. č. 932, sign. 75/1 - 10, (normálie), kart. č. 1207, *Zur provisorischen Instruction für das Prager Prov. Zwangsarbeitshaus*.

Literatura:

ADAMOVIÁ, Karolina; SOUKUP, Ladislav: *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010.

BECCARIA, Cesare: *O zločinech a trestech*, Praha: Bursík a Kohout, 1893.

BRETSCHNEIDER, Falk: *Gefangene Gesellschaft: eine Geschichte der Einsperrung in Sachsen im 18. und 19. Jahrhundert*, Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH, 2008.

DELEUZE, Giles: *Foucault*, Praha: Herman a synové, 1996.

DÜLMEN, Richard Van: *Divadlo hrůzy: soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha: Rybka, 2001.

- ELIAS, Norbert: *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na západě*, díl I., Praha: Argo, 2006.
- EMLER, Josef: *Někdejší trestnice u sv. Václava*, Praha: Nákladem důchodův královského hlavního města Prahy, 1889.
- FÁBRY, Anton: *Väznenie: história a súčasnosť*, Plzeň: Vydavateľství a nakladateľství Aleš Čeněk, 2012.
- FOŘTOVÁ, Hana; OLŠÁKOVÁ, Doubravka: *Lev Thun - Alexis de Tocqueville : (korespondence 1835–1856)*, Praha: Oikoymenh, 2012.
- FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993.
- FOUCAULT, Michel: *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení*, Praha: Dauphin, 2000.
- GOFFMAN, Erving: *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Harmondsworth: Penguin Books, 1991.
- JŮZL, Miloslav; OLEJNÍČEK, Antonín: *Penologie a penitenciární pedagogika: (úvod do studia předmětu)*, Brno: Institut mezioborových studií, 2004.
- KAFKOVÁ, A.; KÝR, A., *Věznice Valdice v historii českého vězeňství*, in: Historická penologie, č. 2/2007.
- KLABOUC, Jiří: *Staré české soudnictví: (jak se dříve soudívalo)*, Praha: Orbis, 1967.
- KÝR, Aleš: *Trestání mladých pachatelů v minulosti*, in: Historická penologie, č. 1/2008.
- KÝR, Aleš: *Typologie historických vězeňských zařízení*, in: Historická penologie, č. 1/2005.
- KÝR, Aleš: *Věznění a vězeňství*, in: Historická penologie, č. 1/2006.
- LYONS, Lewis: *Historie trestu: justiční tresty od dávných dob po současnost*, Praha: Svojtka & Co, 2004.
- MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha: Leges, 2010.

MEZNÍK, Jiří; KALVODOVÁ, Věra; KUČHTA, Josef: *Základy penologie*, Brno: Masarykova univerzita, 1995.

NUTZ, Thomas: *Strafanstalt als Besserungsmaschine: Reformdiskurs und Gefängniswissenschaft 1775 – 1848*, München: Oldenbourg Verlag, 2001.

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, V Praze: J. Otto, 1893, sv. 7

Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, V Praze: J. Otto, 1904, sv. 22

PITSCHIEDER, Sabine: „*Bis zur Besserung*“. *Die Praxis von Einweisung, Anhaltung und Entlassung im Provinzialzwangsarbeitshaus Schwaz/Innsbruck 1825 bis 1860*, in: AMMERER, Gerhard (ed.): *Orte der Verwahrung: die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010.

ROTHMAN, David J.: *The discovery of the asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*, Transaction Publishers, 2002.

ŘEZÁČ, František Josef: *Vězeňství v posavadních spůsobech svých: obnovené vydání knihy vytištěné poprvé v Praze roku 1852*, Praha: Vězeňská služba České republiky, 1995.

SPIERENBURG, Pieter: *The prison experience: disciplinary institutions and their inmates in early modern Europe*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.

STEKL, Hannes: *Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671-1920: Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvoll.* Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978.

TINKOVÁ, Daniela: *Biomoc a „politická anatomie lidského a společenského těla“.* *Foucaultův koncept „biomoci“ ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medializace společnosti na přelomu 18. a 19. století.* In: STORCHOVÁ, Lucie (ed.): *Conditio humana – konstanta (č)í jiná historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historii*, Praha, 2007.

TINKOVÁ, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha: Argo, 2004.

TINKOVÁ, Daniela: *Předcházet či trestat?: problém infanticidia v osvícenecké společnosti*, Český časopis historický, 2003, 101(1).

TINKOVÁ, Daniela: *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha: Argo, 2010.

TINKOVÁ, Daniela: *Zákeřná Mefitis: Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*, Praha: Argo, 2012.

TINKOVÁ, Daniela: *Zločin a trest na prahu občanské společnosti*, in: PEISERTOVÁ, Lucie, ed., PETRBOK, Václav, ed. a RANDÁK, Jan, ed.: *Zločin a trest v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 25. – 27. února 2010, Praha: Academia, 2011.

UHLÍK, Jan: *Minulost českého vězeňství – Svatováclavská trestnice*, in: *České vězeňství*, č. 1/1993.

UHLÍK, Jan: *Minulost českého vězeňství – Svatováclavská trestnice - pokračování*, in: *České vězeňství*, č. 2/1993.

VANJA, Christina: *Orte der Verwahrung – Metarphern und soziale Wirklichkeit*, in: AMMERER, Gerhard (ed.): *Orte der Verwahrung: die innere Organisation von Gefängnissen, Hospitälern und Klöstern seit dem Spätmittelalter*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2010.

VLČEK, Eduard: *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*, Brno: Masarykova univerzita, 2004.

ZIMRING, Franklin E.; HAWKINS, Gordon: *The Scale of Imprisonment*, Chicago: University of Chicago Press, 1993.